

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Литвинов Андрій Олексійович

УДК 351:332/334.06:36:37

ДИСЕРТАЦІЯ

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ УКРАЇНИ

Спеціальність 281 Публічне управління та адміністрування
(Галузь знань 28 Публічне управління та адміністрування)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ А.О. Литвинов

Науковий керівник:

Бульба Володимир Григорович, доктор наук з державного управління, професор

АНОТАЦІЯ

Литвинов А. О. Публічне управління розвитком соціальних кластерів України.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління». – Харків, 2025.

Дисертаційне дослідження спрямовано на вирішення актуальної науково-прикладної задачі в галузі науки публічного управління та адміністрування, що полягає в обґрунтуванні теоретичних основ і розробки практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні.

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена збільшенням наукового і практичного інтересу до розуміння соціальних проблем, які проявляються у світі все гостріше. Їх обговорення на міжнародному рівні частіше зводиться до проблеми бідності. Кожна країна намагається розробити комплекс заходів для пом'якшення цієї проблеми, зокрема, шляхом реформування різних сфер суспільства.

Є очевидним, що система управління соціальною сферою, що діє сьогодні в Україні, потребує оновлення, об'єднання зусиль органів публічного управління, комерційних і некомерційних організацій для вирішення питань соціального характеру задля підвищення добробуту людей, створення комфортного та безпечного середовища для мешканців територіальної громади. Такі обставини обумовили необхідність пошуку нових технологій публічного управління в соціальній сфері, заснованих на науково-інноваційних принципах та системному характері. Однією з таких перспективних технологій є соціальні кластери.

В роботі вперше обґрунтовано структурно-логічну схему типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера. Виділено групи його учасників, які в цілому складають чотири сектора: ядро кластера і постачальники послуг; суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластера; сектор забезпечення функціонування кластера; споживачі соціальних

послуг. Ідеї кластера полягають у підвищенні якості життя населення регіону, інтеграції установ соціальної сфери та інших учасників кластера навколо реалізації цільових програм і проєктів, залученні бюджетних і небюджетних джерел і ресурсів, формуванні єдиної регіональної системи соціального захисту населення. Переваги даної моделі полягають у чіткому розподілі учасників кластера по секторам / видам діяльності, встановленню їх взаємозв'язків, участі у додаткових формах підтримки, експортних можливостях і впливу на формування економічної складової регіону. Теоретичне значення запропонованої моделі полягає у тому, що в ній закладено науково-методичні основи для формування національної бази даних про соціальні кластери, що є вкрай важливим для впорядкування інформації про них.

Застосування таких наукових методів, як пошуково-бібліографічний, систематизації, узагальнення, змістового аналізу, дозволив виявити, систематизувати та узагальнити наявні наукові розробки теоретичних основ дослідження публічного управління розвитком соціальних кластерів. На підставі розгляду історичних аспектів формування кластерних утворень та концептуальних положень теорії розвитку кластерів запропоновано авторське бачення встановлення поетапної послідовності розвитку цих процесів. Виокремлено шість етапів процесу кластероутворення, починаючи із зародження кластерних форм організації виробництва в економіці до теперішнього часу – до створення науково-методичного й правового підґрунтя кластерної політики та функціонування кластерів.

Фрагментарність інформації з визначення видів соціального кластера, що зустрічається в науковій літературі, дозволила уточнити типологізацію соціальних кластерів та запропонувати систематизований класифікаційний підхід, заснований на виділенні універсальних ознак кластера: за принципом формування; за галузями соціальної сфери (видами діяльності); за етапом обороту людського капіталу; за розвитком потенціалу населення; за напрямом інвестицій.

В роботі сформовано перелік груп учасників, до яких віднесено: базові інституції соціальної сфери; органи публічного управління; некомерційні,

громадські та міжнародні організації, партнери; наукові, науково-дослідні, освітні установи, представники малого і середнього бізнесу, допоміжні об'єкти – фінансові, страхові, юридичні тощо. З'ясовано, що особливістю кластерного утворення є те, що учасники об'єднані спільними інтересами, цілями; їх діяльність спрямована на підвищення якості життя мешканців території; функції між учасниками кластера чітко розподілені; наведені групи учасників є умовними та можуть змінюватись у залежності від умов і потреб. Представлено достатньо широкий спектр загальних принципів формування соціального кластера, які є першочерговими й складають необхідний мінімум, та розкрито їх зміст. Крім того, обґрунтовано умови для розширення переліку загальних принципів за рахунок специфічних та/або додаткових принципів, які підкреслюють індивідуальні особливості функціонування кластерів.

Також у роботі схематично зображено структуру загального алгоритму створення та розвитку соціального кластера шляхом побудови відповідної блок-схеми. Алгоритм складається з 10 етапів – від аналізу соціально-економічних передумов і потреб соціального кластера до його інтеграції – розширення спектру учасників, об'єднання задля досягнення соціально значимого ефекту, обмін кращими практиками. Вважаємо, що даний алгоритм є найбільш оптимальним, оскільки заснований на базових функціях управління – прогнозування, планування, організація, мотивація, контроль, координація. Саме органи публічної влади виконують важливу роль в управлінні, представленні інтересів соціального кластера на рівні регіону та, як правило, виконують роль координаційного центру.

Розгляд соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні зайнятості як однієї з передумов подолання бідності серед працюючого населення дозволив виділити переваги та фактори, що на них впливають, серед яких основними є: збереження людського капіталу; природозберігаючий фактор; раціональне використання трудових ресурсів; економія трудових і матеріальних ресурсів; прискорення соціально-економічного розвитку; вдосконалення територіальної організації економіки; покращення системи розселення; підвищення якості життя населення.

Здійснено уточнення термінологічного апарату теми дослідження. З'ясовано, що термін «соціальний кластер», як самостійна одиниця, в науковій літературі зустрічається рідко, здебільшого зустрічаються його інтеграційні форми. Такий підхід призводить до непорозуміння як в науковому колі, так і у практичній діяльності. Тому в роботі запропоновано авторський підхід до трактування даного поняття на основі людиноцентричності у соціальній сфері.

Також у роботі поглиблено змістове наповнення поняття «публічне управління розвитком соціального кластера». Поняття поєднує в собі основні аспекти термінів «публічне управління» і «соціальний кластер» та відображає множинні процеси, що об'єднані єдиною метою і пов'язані учасниками, зв'язками й спільними ознаками. Дане поняття розширює наукові знання, вказує на необхідність його використання поруч з іншими концептами науки публічне управління та адміністрування, дає можливість розширити його формально-логічне значення і термінологічну будову, є наслідком раціональності та прагматизму.

Узагальнення світового досвіду ведення соціально орієнтованої кластерної політики, що дозволило з'ясувати можливість адаптації кращих практик в Україні, зокрема, в частині визначення спеціалізації, структури, принципів, ідеології кластерів; забезпечення ефективної координації діяльності учасників кластерів, у якій провідна роль відводиться представникам державної та/або регіональної влади; державна / регіональна підтримка функціонування соціальних кластерів, утому числі шляхом фінансування програм і проєктів, створення координуючих центрів та інших структур.

Характеристика сучасного стану публічного управління розвитком соціальних кластерів дозволила виявити стан організаційно-правового забезпечення та загальні тенденції у цьому процесі, а також визначити основні тенденції у формуванні кластерів на національному рівні. В роботі здійснено аналіз організації роботи Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області у вирішенні соціальних питань мешканців громади, який дозволив виявити особливості цього процесу на рівні територіальних громад, визначити специфіку організації процесу надання соціальних послуг, що дало

підстави для виокремлення переваг, викликів, ризиків у цьому процесі та окреслення стратегічних цілей, завдань і заходів у публічному управлінні розвитком соціальних кластерів на рівні регіону.

У роботі запропоновано шляхи вдосконалення підходу до методологічних основ обґрунтування доцільності утворення соціальних кластерів на регіональному рівні. В його основу закладено використання методу експертних оцінок, який дозволяє врахувати думку мешканців конкретної територіальної громади щодо доцільності побудови адекватної моделі кластеризації в соціальній сфері, її можливих учасників та отримання бажаного соціального ефекту.

Розроблено концептуальні положення формування стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону, визначено цілі, напрямки, механізми реалізації стратегії, окреслено фактори успішного функціонування кластера, обґрунтовано необхідність консолідації зусиль учасників кластерного утворення щодо формування комфортного соціального середовища, спрямованого на підвищення рівня добробуту населення та надання якісних соціальних послуг місцевим мешканцям.

Теоретично обґрунтовано доцільність застосування ABCD-підходу у публічному управлінні, спрямованого на вирішення питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників місцевих громад.

Крім того, в роботі дістали подальшого розвитку означення вигоди державно-приватного партнерства як інструменту інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів в умовах децентралізації влади в Україні.

Ключові слова: публічне управління, механізми публічного управління, соціальна політика, соціальний захист, соціальні послуги, кластеризація, кластер, соціально орієнтований кластер, соціальний кластер, кластер соціальної економіки, кластери соціальних інновацій, інфраструктура, управління соціальною інфраструктурою, якість життя населення.

ANNOTATION

Lytvynov A.O. Public Administration of Social Cluster Development in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of the Doctor of Philosophy in public management and administration on a specialty 281 Public management and administration. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration". – Kharkiv, 2025.

The dissertation research aims to address a pressing scientific and applied problem in the field of public administration and management by substantiating the theoretical foundations and developing practical recommendations for improving public administration in the development of social clusters in Ukraine.

The relevance of the dissertation topic is driven by the growing scientific and practical interest in understanding social issues, which are becoming increasingly acute worldwide. Discussions at the international level often focus on the issue of poverty. Each country seeks to develop a set of measures to mitigate this problem, particularly through reforms in various societal spheres.

It is evident that the current system of social sector management in Ukraine requires modernization and the consolidation of efforts among public administration bodies, commercial and non-commercial organizations to address social issues, improve people's well-being, and create a comfortable and safe environment for local communities. These circumstances have necessitated the search for new public administration technologies in the social sphere, based on scientific and innovative principles and a systemic approach. One of the promising technologies in this regard is social clusters.

For the first time, the study substantiates a structural-logical framework for a typical model of public administration in the development of a regional social cluster. The model identifies groups of participants, which collectively form four sectors: the cluster core and service providers; entities that support the functioning and development of the cluster; the sector responsible for ensuring the cluster's operation; and consumers

of social services. The concept of the cluster is centered on improving the quality of life in the region, integrating social sector institutions and other cluster participants around the implementation of targeted programs and projects, attracting budgetary and non-budgetary resources, and forming a unified regional social protection system.

The advantages of this model include a clear distribution of cluster participants by sector and type of activity, the establishment of interconnections, participation in additional support mechanisms, export opportunities, and an impact on the economic component of the region. The theoretical significance of the proposed model lies in its foundation for the development of a national database on social clusters, which is crucial for organizing and systematizing information about them.

The application of scientific methods such as bibliographic search, systematization, generalization, and content analysis has made it possible to identify, systematize, and summarize existing scientific developments regarding the theoretical foundations of public administration in the development of social clusters. Based on the examination of the historical aspects of cluster formation and the conceptual principles of cluster development theory, the author proposes a phased sequence of these processes. Six stages of cluster formation are identified, ranging from the emergence of cluster-based organizational forms in the economy to the present day - culminating in the development of a scientific-methodological and legal framework for cluster policy and cluster operations.

The fragmented information on the classification of social clusters found in scientific literature has allowed for a refined typology of social clusters and the proposal of a systematic classification approach. This approach is based on the identification of universal cluster characteristics, including: the principle of formation; the sectors of the social sphere (types of activities); the stage of human capital turnover; the development of population potential; and the direction of investment.

The study formulates a list of participant groups, which include: core institutions of the social sphere; public administration bodies; non-profit, civic, and international organizations; research, academic, and educational institutions; representatives of small and medium-sized businesses; and auxiliary entities such as financial, insurance, and

legal organizations. It is established that a key feature of a cluster formation is that participants are united by common interests and goals, with their activities aimed at improving the quality of life for local residents. The functions within the cluster are clearly distributed among participants, and the identified participant groups are conditional and may change depending on specific circumstances and needs. The research presents a broad set of general principles for social cluster formation, which are fundamental and constitute the necessary minimum, along with an explanation of their content. Additionally, the study justifies the conditions for expanding this list of general principles by incorporating specific and/or additional principles that emphasize the unique characteristics of cluster functioning.

Furthermore, the study provides a schematic representation of the general algorithm for creating and developing a social cluster through the construction of a corresponding flowchart. The algorithm consists of 10 stages, ranging from an analysis of the socio-economic prerequisites and needs of the social cluster to its integration - expanding the spectrum of participants, uniting efforts to achieve a socially significant impact, and sharing best practices. This algorithm is considered the most optimal, as it is based on fundamental management functions, including forecasting, planning, organization, motivation, control, and coordination. Public authorities play a crucial role in cluster management by representing the interests of the social cluster at the regional level and generally acting as a coordination center.

The examination of socially oriented clustering in employment provision as a prerequisite for overcoming poverty among the working population has allowed for the identification of key advantages and influencing factors. The main factors include: the preservation of human capital; environmental sustainability; the rational use of labor resources; savings in labor and material resources; the acceleration of socio-economic development; the improvement of territorial economic organization; the enhancement of settlement systems; and an overall increase in the quality of life.

The study clarifies the terminological framework of the research topic. It has been determined that the term "social cluster," as an independent concept, is rarely found in scientific literature, with its integrative forms being more commonly used. This approach

leads to misunderstandings both in academic circles and in practical applications. Therefore, the study proposes an original authorial interpretation of this concept based on a human-centric approach in the social sphere.

Additionally, the study deepens the conceptual understanding of "public administration of social cluster development." This concept integrates key aspects of "public administration" and "social cluster," reflecting multiple interconnected processes that share a common goal and are linked by participants, relationships, and shared characteristics. This concept expands scientific knowledge, highlights the necessity of its application alongside other concepts in public administration and management, allows for the extension of its formal-logical meaning and terminological structure, and results from a rational and pragmatic approach.

A generalization of global experience in socially oriented cluster policy has enabled an assessment of the potential adaptation of best practices in Ukraine. This includes aspects such as defining specialization, structure, principles, and the ideology of clusters; ensuring effective coordination among cluster participants, where a leading role is assigned to representatives of state and/or regional authorities; and providing state/regional support for social cluster operations, including through the funding of programs and projects, the establishment of coordinating centers, and the creation of other supporting structures.

The characterization of the current state of public administration in the development of social clusters has made it possible to identify the state of organizational and legal support, general trends in this process, and the key tendencies in cluster formation at the national level. The study analyzes the organization of work in the Solonytsivska Settlement Territorial Community of Kharkiv District, Kharkiv Region, in addressing the social needs of its residents. This analysis has revealed the specific features of this process at the territorial community level and identified the unique aspects of organizing the provision of social services. These findings provided the basis for highlighting the advantages, challenges, and risks associated with this process, as well as for outlining strategic goals, objectives, and measures in public administration for the development of social clusters at the regional level.

The study proposes ways to improve the methodological foundations for justifying the feasibility of forming social clusters at the regional level. This approach is based on the use of expert assessment methods, which allow for the consideration of the opinions of residents in a particular territorial community regarding the appropriateness of developing a relevant clustering model in the social sphere, potential participants, and the expected social impact.

Conceptual principles for developing a public administration strategy for social cluster development at the regional level have been formulated. The study defines the strategy's goals, directions, and implementation mechanisms, outlines the factors for the successful functioning of clusters, and substantiates the need for the consolidation of efforts among cluster participants to create a comfortable social environment. This environment is aimed at improving the population's well-being and providing high-quality social services to local residents.

Theoretical justification has been provided for the feasibility of applying the ABCD approach in public administration. This approach focuses on addressing social issues using internal resources and capabilities through the socially oriented clustering of available resources and active participants in local communities.

Furthermore, the study further develops the understanding of the benefits of public-private partnerships as an institutional mechanism for implementing the public administration strategy for social cluster development in the context of decentralization in Ukraine.

Keywords: public administration, mechanisms of public administration, social policy, social potential, social services, clustering, cluster, socially oriented cluster, social cluster, social economy cluster, social innovation clusters, infrastructure, social infrastructure management , quality of life of the population.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України

1. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Особливості публічного управління розвитком соціального кластеру Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2024. Вип. 1 (20). С. 326-336.

DOI: <http://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-1-37>.

Особистий внесок здобувача: на підставі аналізу нормативно-правових і звітних документів Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області, а також практичного досвіду, визначені переваги, виклики та ризики, що існують в розвитку соціального кластеру даної селищної ради.

Особистий внесок Бульби В. Г.: узагальнено методичні та методологічні підходи до класифікації соціального кластеру, визначено їхні особливості в українській статистичній практиці.

2. Бульба В. Г., Поступна О. В., Литвинов А. О. Переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 61-75.

DOI: [http://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-61-75](http://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-61-75).

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано застосування соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення з метою вдосконалення їх якості життя та визначено фактори, що впливають на переваги цієї кластеризації.

Особистий внесок Бульби В. Г.: розглянуто людський капітал як важливий напрям забезпечення національної безпеки держави; Поступної О. В.: визначено основні тенденції в сфері зайнятості України.

3. Литвинов А. О. Типова модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: Актуальні проблеми розвитку українського

суспільства 2024. № 2. С. 114-120.

DOI: <http://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.2.17>.

4. Литвинов А. О. Соціальна орієнтованість кластерної політики європейських країн. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 3 (11) 2025. С. 854-866.

DOI: [http://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3\(11\)-854-866](http://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3(11)-854-866).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Стратегічні підходи до розвитку місцевого туризму в діяльності територіальної громади. *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 21 лютого 2023 р. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 131–134.

6. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Кластерний підхід у вирішенні питань гуманітарного реагування в Україні Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. *Публічне управління XXI століття: нові виклики і трансформації в умовах війни* : зб. тез XXIV Міжнар. наук. конгресу. Харків : ННІ «ІДУ» ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. С. 26–29.

7. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Правовий статус селищного голови в мирний час та під час запровадження правового режиму воєнного стану в Україні. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.); за наук. ред. проф. І. І. Чудика, Д. І. Дзвінчука, І. П. Лопушинського; упоряд. Л. С. Мосора. Івано-Франківськ: ФІНТУНГ, 2024. С. 516–520.

8. Литвинов А. О. Основні характеристики соціального кластеру територіальних громад в умовах сталого розвитку. *Від теорії до практики в управлінні та врядуванні* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 червня 2024 р. (до Дня державної служби) / за заг. ред. О. В. Євсюкової, І. С. Гриценка, С. М. Приліпка. Київ: НУБіП, 2024. С. 126–127.

9. Литвинов А. О. Зародження та розвиток теорії кластерів. *Наука в*

соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених. Харків: Нац. ун-т цивільного захисту України, 2024. С. 64-67.

10. Литвинов А. О. Загальний алгоритм створення та розвитку соціального кластеру. *Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листопада 2024 р.) / упоряд. О. М. Клименко. Одеса : Олді+, 2024. С. 249-253.

11. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Головні групи учасників та загальні принципи формування соціального кластеру. *Місьцеве самоврядування в Україні та світі: теорія і практика* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 5 листопада 2024 р. / за заг. ред. Т. М. Лозинської, О. В. Дорофєєва. Полтава : ПДАУ, 2024. С. 67–70.

12. Литвинов А. О. Основні напрями правового регулювання процесу кластеризації в соціальній сфері. *Сучасна парадигма публічного управління* : Збірник тез IV Міжнар. наук.-практ. конф. (14-16 листопада 2024 р.) / [За наук. ред. канд. екон. наук, доц. Стасишина А. В.]. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2025. С. 69-74.

13. Литвинов А. О. Ерготерапія як метод реабілітації учасників бойових дій: кращі світові практики. *Сучасні підходи до реабілітації та реадaptaції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей* : зб. матер. Першої Міжнар. наук.-практ. конф. (5 грудня 2024 р., м. Харків, Україна). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 1 ел. опт. диск (CD-ROM). Систем. вимоги: Процесор Pentium-класу; ОС Windows 7/10 ; дисковод CD-ROM ; Acrobat Reader 10. С. 260-263.

14. Литвинов А. О. Типологізація соціального кластеру *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 20 лютого 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 54-56.

15. Литвинов А. О. Соціальний кластер територіальної громади як інструмент забезпечення соціальної безпеки України. Матеріали круглого столу

(вебінару) «Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків», 28 лютого 2025 р., м. Черкаси. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 177-178.

16. Литвинов А. О. Досвід провідного світового лідера-кластера «Кремнієва долина» в організації соціально орієнтованого управління. *Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 27 березня 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗУ, 2025. С. 234-237.

17. Литвинов А. О. Роль соціального кластеру в публічному управлінні в сфері цивільного захисту населення. *Проблеми та перспективи цивільного захисту* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 523.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

18. Bulba V., Lytvynov A. The Conceptual Foundations of Research on the Theory of Cluster Development. *«Global Scientific Trends: Economics and Public Administration»*. 2024. Vol. 3. № 3. P. 48-58. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.13292800>.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ	28
1.1. Соціальний кластер як об'єкт публічного управління та наукового дослідження.....	28
1.2. Види, структура та основні характеристики соціального кластера	48
1.3. Переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості	73
Висновки до першого розділу.....	84
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ.....	89
2.1. Соціальна орієнтованість кластерної політики країн світу.....	89
2.2. Правове регулювання та організаційне забезпечення публічного управління розвитком соціальних кластерів України	106
2.3. Особливості публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні територіальних громад (на прикладі Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області)	119
Висновки до другого розділу.....	138
РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ.....	142
3.1. Доцільність утворення соціальних кластерів на регіональному рівні: погляд експертів	142
3.2. Концептуальні положення формування стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону	159
3.3. Державно-приватне партнерство як інструмент інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів в умовах децентралізації влади.....	174
Висновки до третього розділу	191

ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний світ є неоднорідним, багатоманітним, суперечливим та насичений нерозв'язаними глобальними проблемами, що призводять до значних, нерідко незворотних утрат в економіці, соціогуманітарній сфері, навколишньому середовищі тощо. Найчастіше фігурують проблеми збереження миру, забезпечення продовольчої безпеки, здорового способу життя, добробуту людей, справедливої й всеохоплюючої якісної освіти для всіх, без винятку, подолання бідності, захисту та відновлення екосистеми планети та ін. Всі вони стосуються людства, світу, сучасності та представляють собою комплекс невирішених проблем і ситуацій, що торкаються життєвих інтересів народів світу та вимагають зусиль світової громадськості.

Соціальні проблеми у світі проявляються все гостріше. Їх обговорення на міжнародному рівні частіше зводиться до проблеми бідності. Кожна країна намагається розробити комплекс заходів для пом'якшення цієї проблеми, зокрема, шляхом реформування різних сфер суспільства. Успіх будь-якої реформи значною мірою позначається на рівні розвитку соціальної сфери, якості та добробуті людей.

Реформою децентралізації, що розпочато в Україні у 2014 р., передбачено передачу частини повноважень та ресурсів, у тому числі у сфері соціальної політики, від державних органів до органів місцевого самоврядування й спроможним територіальним громадам. Це означає, що для подолання негативних тенденцій та розв'язання найбільш гострих соціальних питань, необхідно, у першу чергу, вдосконалити управління соціальною сферою на рівні регіонів, територіальних громад. Ця необхідність продиктована декількома обставинами: по-перше, спостерігаються наявні проблеми в реалізації державної соціальної політики, що призводить до серйозних невирішених питань у соціальній сфері (бідність населення; незадовільний рівень пенсій; низький рівень зайнятості; масовий характер безробіття; посилення диференціації суспільства; низька якість надання соціальних послуг, дефіцит об'єктів соціальної інфраструктури та ін.); по-друге, модель управління соціальною сферою, що сформована в державі, не дає

бажаного результату, соціально значимого ефекту, здебільшого із-за слабкої координації, взаємодії та узгодження інтересів державних і недержавних інституцій. Найбільш це відчутно на місцевому рівні. Є очевидним, що система управління соціальною сферою, що діє сьогодні, потребує оновлення, об'єднання зусиль органів публічного управління, комерційних і некомерційних організацій для вирішення питань соціального характеру задля підвищення добробуту людей, створення комфортного та безпечного середовища для мешканців територіальної громади. Такі обставини обумовили необхідність пошуку нових технологій публічного управління в соціальній сфері, заснованих на науково-інноваційних принципах та системному характері. Вважаємо, що однією з таких перспективних технологій є соціальні кластери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-методичним підґрунтям роботи стали результати наукових праць з теорії і практики публічного управління, актуальних проблем державного управління, державної та регіональної економіки провідних дослідників, таких як: В. Бакуменко, Л. Белова, В. Бульба, К. Ващенко, Л. Величко, П. Ворона, Л. Гаєвської, Т. Гоголь, А. Дегтяр, Н. Діденко, І. Дунаєв, В. Єлагін, Й. Завадський, Ю. Іванов, Д. Карамішев, М. Кизим, В. Князєв, Ю. Куц, М. Латинін, В. Малиновський, Є. Матвійшин, Р. Мельник, О. Мельниченко, А. Михненко, С. Мочерний, П. Надолішній, Н. Нижник, О. Оболенський, Н. Обушна, Г. Одінцова, Т. Осовська, О. Орлов, П. Петровський, В. Пономаренко, С. Попов, Л. Приходченко, О. Руденко, В. Сарігало, В. Сичова, Ю. Сурмін, Ю. Ульянченко, О. Юшкевич та ін.

Теоретичний фундамент економічної конкуренції, кооперації та кластеризації закладено у наукових працях провідних закордонних дослідників-економістів Дж. Бекаттіні, М. Маршалла, Р. Нельсона, М. Портера, Дж. Харрісона, С. Уінтера, Й. Шумпетера та ін. Наукові та практичні засади кластерної політики, питання визначення специфіки кластерних утворень, у тому числі соціально орієнтованих кластерів, отримали значного розвитку завдяки ряду робіт таких українських учених, як С. Баженов, Л. Батченко, В. Безус, М. Біль, О. Богма, Л. Бойко, М. Борисенко, Н. Бутко, М. Войнаренко, Є. Гавриличенко, В. Геєць,

Ю. Горемикіна, Т. Городинський, Л. Грень, С. Гриценко, К. Дудкіна, В. Дьяченко, Н. Канищенко, О. Карпенко, Н. Коваленко, Ю. Ковальова, Н. Колісніченко, О. Кулініч, А. Меліхов, О. Носов, Г. П'ятницька, В. Савченко, К. Скібська, Н. Статівка, О. Терсіна, Т. Черничко, В. Шведун, Т. Шестаковська, А. Ямчук та ін.

Позитивно оцінюючи наукові здобутки вчених, слід зазначити, що комплексних досліджень проблеми публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні не проводилось, що й обумовило вибір теми дослідження.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних основ і розроблення практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні.

Для досягнення мети дослідження було поставлено такі *завдання*:

- систематизувати та узагальнити наявні наукові розробки теоретичних основ дослідження публічного управління розвитком соціальних кластерів;
- уточнити зміст термінологічного апарату теми дослідження;
- побудувати та обґрунтувати структурно-логічну схему типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера;
- узагальнити світовий досвід ведення соціально орієнтованої кластерної політики та з'ясувати можливість адаптації кращих практик в Україні;
- охарактеризувати сучасний стан публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні, визначити особливості цього процесу на рівні територіальних громад (на прикладі Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області);
- обґрунтувати доцільність утворення соціальних кластерів на регіональному рівні;
- сформулювати концептуальні положення стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону;
- означити вигоди державно-приватного партнерства як інструменту інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів в умовах децентралізації влади в Україні.

Об'єктом дослідження є кластерна політика у соціальній сфері.

Предмет дослідження – практичні рекомендації з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів України.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації є сукупність способів наукового пізнання та загальнонаукових принципів проведення дослідження, які ґрунтуються на фундаментальних положеннях науки публічного управління та адміністрування, а також споріднених наук. Дослідження побудовано на системному та діяльнісному підходах, а також сукупності методів, які забезпечують їхню реалізацію, зокрема:

— пошуково-бібліографічний, систематизації, узагальнення, змістового аналізу – при виявленні наявних наукових розробок теоретичних основ дослідження публічного управління розвитком соціальних кластерів;

— термінологічний і етимологічний аналіз – при уточненні термінологічного апарату теми дослідження, зокрема таких термінів, як «кластер», «соціальний кластер», «публічне управління розвитком соціального кластера»;

— історичний – при дослідженні процесів формування кластерних утворень у світі та становлення концептуальних основ теорії розвитку кластерів;

— структурно-функціональний та системний аналіз – при визначенні видів, структури, основних характеристик соціальних кластерів, загального алгоритму їх створення й розвитку;

— компаративний аналіз – при узагальненні світового досвіду ведення соціально орієнтованої кластерної політики, визначенні можливостей адаптації кращих світових практик в Україні;

— статистичного аналізу та конкретизації – при характеристиці сучасного стану публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні, визначенні особливостей цього процесу на рівні територіальних громад (на прикладі Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області);

— моделювання – при розробленні типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера та рекомендацій з формування стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону;

— ABCD-підхід – при вирішенні питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників місцевих громад;

— систематизації, інтерпретації та абстрактно-логічний метод – для узагальнення теоретичних положень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування висновків, рекомендацій та пропозицій.

Інформаційними джерелами дисертації стали: законодавча, нормативна база, програмні документи органів влади України, офіційні матеріали міністерств та органів публічного управління різних рівнів, публічні звіти міжнародних організацій, монографії, наукові статті та інші наукові й науково-методичні публікації українських і зарубіжних авторів, матеріали соціологічних і статистичних досліджень, а також особисті дослідження автора.

Наукова новизна одержаних результатів визначається особистим внеском автора у вирішенні актуального наукового завдання в галузі науки публічного управління та адміністрування, що полягає в обґрунтуванні теоретичних основ і розробки практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні.

Найважливішими результатами, що характеризують наукову новизну і розкривають логіку та зміст дисертації, є такі:

уперше:

— обґрунтовано структурно-логічну схему типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера, що заснована на секторальній будові (4 сектори: ядро кластера і постачальники послуг; суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластера; сектор забезпечення функціонування кластера; споживачі соціальних послуг), об'єднана основними ідеями – залучення державних і недержавних джерел, ресурсів для підвищення якості життя населення регіону; інтеграційність учасників кластера навколо реалізації цільових програм і проєктів; формування єдиної регіональної системи соціального захисту населення. Переваги моделі полягають у чіткому розподілі учасників кластера по секторам / видам діяльності, встановленню їх взаємозв'язків,

участі у додаткових формах підтримки, експортних можливостях і впливу на формування економічної складової регіону;

удосконалено:

— термінологічний апарат науки публічного управління та адміністрування через уточнення змісту термінів «кластер», «соціальний кластер» та введення у науковий обіг терміну «публічне управління розвитком соціальних кластерів», що розширює наукові знання, вказує на необхідність використання даного терміну поруч з іншими концептами, дає можливість розширити формально-логічне значення і термінологічну будову терміну, є наслідком раціональності та прагматизму;

— підхід до обґрунтування доцільності утворення соціальних кластерів на регіональному рівні, який дозволяє врахувати думку місцевих мешканців, отриману шляхом застосування методу експертних оцінок, щодо побудови адекватної моделі кластеризації в соціальній сфері, її можливих учасників та отримання бажаного соціального ефекту;

— теоретичне обґрунтування доцільності застосування ABCD-підходу у публічному управлінні, спрямованого на вирішення питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників місцевих громад;

дістали подальшого розвитку:

— теоретичний підхід до дослідження проблеми публічного управління розвитком соціальних кластерів, що ґрунтується на систематизації й узагальненні історичних аспектів і наукових розробок, що дозволило: 1) виокремити шість етапів процесу кластероутворення, починаючи із зародження кластерних форм організації виробництва в економіці до теперішнього часу – до створення науково-методичного й правового підґрунтя кластерної політики та функціонування кластерів; 2) уточнити типологізацію соціальних кластерів, використовуючи систематизований класифікаційний підхід, заснований на виділенні універсальних ознак кластера; 3) сформувати перелік груп учасників і загальних принципів формування соціального кластера; 4) схематично зобразити структуру загального

алгоритму створення та розвитку соціального кластера шляхом побудови відповідної блок-схеми; 5) визначити переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні зайнятості як однієї з передумов подолання бідності серед працюючого населення;

— узагальнення світового досвіду ведення соціально орієнтованої кластерної політики, що дозволило з'ясувати можливість адаптації кращих практик в Україні, зокрема, в частині визначення спеціалізації, структури, принципів, ідеології кластерів; забезпечення ефективної координації діяльності учасників кластерів, у якій провідна роль відводиться представникам державної та/або регіональної влади; державна / регіональна підтримка функціонування соціальних кластерів, у тому числі шляхом фінансування програм і проєктів, створення координуючих центрів та інших структур;

— характеристика сучасного стану публічного управління розвитком соціальних кластерів, особливостей цього процесу на рівні територіальних громад, на прикладі Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області, дозволи визначити основні тенденції у формуванні кластерів на рівні держави, специфіки організації процесу надання соціальних послуг у конкретній громаді, що дало підстави для виокремлення переваг, викликів, ризиків у цьому процесі та окреслення стратегічних цілей, завдань і заходів у публічному управлінні розвитком соціальних кластерів на рівні регіону;

— концептуальні положення формування стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону, що будується на двох стратегічних цілях (збереження виробничих процесів людського капіталу через покращення умов життя та добробуту населення на території регіону; ефективне формування людського капіталу через підвищення інтелектуального і культурного потенціалу населення регіону); обґрунтовано необхідність консолідації зусиль учасників кластерного утворення щодо формування комфортного соціального середовища на регіональному рівні;

— означення вигоди державно-приватного партнерства як інструменту інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком

соціальних кластерів в умовах децентралізації влади в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання отриманих науково-практичних ідей, положень і висновків у діяльності органів публічної влади при вдосконаленні процесу публічного управління розвитком соціальних кластерів України, зокрема, підготовлені автором рекомендації знайшли застосування в роботі: Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації при підготовці методичних матеріалів з визначення концептуальних засад стратегічного публічного управління розвитком регіональних і міжрегіональних кластерів для вирішення питань соціального характеру (довідка № 06.01-15/172 від 09.01.2025 р.); Громадської організації «Комітет регіонального розвитку» у роботі з громадськими активістами та представниками бізнес-спільноти по використанню кластерної форми організації виробництва, спрямованої на отримання соціально значимого ефекту у частині зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою і державою (заснування кластерів у рамках державно-приватного партнерства; активізації інноваційної діяльності компаній (поширення нових ідей і технологій серед учасників кластеру та за його межі); пришвидшення темпів створення та розвитку нового бізнесу (розвиток нових компаній у більш сприятливих умовах через налагодженість зав'язків з партнерами у межах кластера) (довідка № 11-02/17 від 17.02.2025 р.); Громадської організації «Інститут соціальної політики регіону» під час проведення тематичних тренінгів для працівників органів місцевого самоврядування, присвячених розгляду можливостей застосування ABCD-підходу у вирішенні питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей, в тому числі шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників місцевих громад (довідка від 07.12.2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, теоретичні та прикладні результати якої отримано особисто автором. У роботі не використовуються ідеї або розробки, що належать співавторам, з якими опубліковані результати спільних наукових досліджень. Інформацію про особистий внесок здобувача в наукових працях, підготовлених у співавторстві, наведено

окремо у переліку публікацій.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Результати наукових досліджень автора отримані в межах наукової теми Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Реалізація державної соціальної політики органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації» (номер державної реєстрації 0120U105741) – автором обґрунтовано доцільність утворення соціальних кластерів на рівні регіону.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї, теоретичні положення та результати дослідження оприлюднені на наукових і науково-практичних комунікативних заходах, зокрема: II і III всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації» (м. Харків, 2023; м. Черкаси, 2025); всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Наука в соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан» (м. Харків, 2024); всеукраїнській науково-практичній конференції за міжнародною участю «Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ» (м. Івано-Франківськ, 2024); XXIV міжнародному науковому конгресі «Публічне управління XXI століття: нові виклики і трансформація в умовах війни» (м. Харків, 2024); міжнародній науково-практичній конференції «Від теорії до практики в управлінні та врядуванні» (м. Київ, 2024); VIII міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України» (м. Одеса, 2024); IV міжнародній науково-практичній конференції «Місьцеве самоврядування в Україні та світі: теорія і практика» (м. Полтава, 2024); VI міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна парадигма публічного управління» (м. Львів, 2024); Першій міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні підходи до реабілітації та реадаптації військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей» (м. Харків, 2024); міжнародній науково-практичній конференції молодих учених «Проблеми та перспективи цивільного захисту» (м. Черкаси, 2025); міжнародній

науково-практичній інтернет-конференції «Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика» (м. Черкаси, 2025); круглому столі «Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків» (м. Черкаси, 2025).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження опубліковано у 18 наукових працях, з них: 4 статі у наукових фахових виданнях України; 1 стаття в іншому науковому виданні; 13 тез доповідей у матеріалах науково-комунікативних заходах. Загальний обсяг публікацій автора відповідно до теми дослідження становить 5,79 друк. арк.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Основний зміст дисертації викладено на 251 сторінці друкованого тексту. Робота містить 14 таблиць, 5 рисунків і 3 додатки на 17 аркушах. Список використаних джерел налічує 317 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ

1.1. Соціальний кластер як об'єкт публічного управління та наукового дослідження

Термін «кластер» є одним з найбільш вживаних у сучасному суспільстві та найбільш популярним під час обговорення розвитку світової економіки. Кластеризація в економіці зазвичай розглядається як процес створення деяких мережевих структурних утворень / систем ринкового походження, деяких регіональних екосистем споріднених галузей і компетенцій, які мають широкий спектр міжгалузевих взаємозалежностей [291]. До цих мереж можуть входити взаємозалежні підприємства, науково-дослідні установи, технологічні парки, громадські організації тощо. Вважається, що процес кластеризації в економіці спрямований на отримання синергетичного ефекту та забезпечує економічну конкурентоспроможність й економічне зростання [278; 282; 299-305; 307].

Посилення розвитку економічних кластерів припадає на кінець ХХ ст. та пов'язано із зростанням обсягів інформації й знань про ризики в глобальній економіці. Насьогодні вже накопичено багато прикладів позитивного досвіду розвитку та функціонування кластерів, що створились на основі добровільної приватної ініціативи та/або за посередництвом центральних органів влади. Найбільш відомими є технологічний центр «Кремнева (Силіконова) долина» (США, штат Каліфорнія), що об'єднує високотехнологічні компанії, підприємства, університети, дослідницькі центри, різні міста штату [309]; дочірня компанія японської корпорації Fujitsu «Fujitsu Technology Solutions (Holding) B.V.», що включає в себе Європу, Близький схід, Африку, Індію та пропонує широкий спектр ІТ-продукції, послуг, рішень і сервісів [292]; авіаційно-промислова компанія Airbus (Франція), що виготовляє пасажирські, вантажні, приватні, військово-транспортні літаки [277] та багато інших. Кластери – це не лише прибуткові компанії, у яких

здіяна велика кількість працівників, це і соціально відповідальне об'єднання, що допомагає суспільству, а саме сприяє його сталому розвитку та добробуту населення.

Якщо раніше кластерний підхід застосовували переважно до економічної сфери, то останнім часом усе частіше в світі стали приділяти увагу кластерам, що утворюються в соціальній сфері, які, зазвичай, об'єднують ті галузі, що сприяють формуванню найважливішого з усіх видів економічних ресурсів – людських. Такими галузями є освіта, культура, охорона здоров'я, спорт, соціальний захист тощо. Ці галузі, з одного боку, забезпечують економічну конкурентоспроможність країни/регіону, з іншого – характеризують матеріальну й духовну комфортність існування людини, тобто впливають на якість життя населення. Інвестиції держави в людські ресурси, соціальне партнерство сприяє продуктивній зайнятості, що призводить до економічного зростання як конкретної території, так і країни в цілому [103]. В умовах глобалізації, стрімкого розвитку науково-технічних та інноваційних технологій забезпечення продуктивної зайнятості потребує проведення послідовної соціальної політики та впровадження нових форм територіального розвитку, в тому числі шляхом формування соціальних кластерів.

Засобом пізнання проблеми організації публічного управління соціальних кластерів є наявність, розвиток та впорядкованість відповідного категоріально-понятійного апарату. У сучасній науковій літературі разом з терміном «соціальний кластер» можна зустріти його інтеграційні форми, які об'єднують декілька сфер – економічну, культурну, освітню, наукову, охорони здоров'я, духовну тощо. Вчені використовують різні методи й підходи під час визначення сутності соціального кластера, аналізу його властивостей, характеристик та практичного досвіду. Часто ці підходи є методично не обґрунтованими загальними теоріями чи концепціями, що не дозволяє сформуванню єдиного теоретичного підходу до трактування цього терміну. У цьому зв'язку, доцільним виявляється спочатку висвітлити деякі історичні дані щодо появи кластерних утворень та теорії розвитку кластерів, розглянути кластер як базову термінологічну конструкцію терміну «соціальний кластер» через наявні теоретичні концепти, потім сформуванню системного уявлення

про соціальний кластер.

Історія організації виробництва у світі свідчить про те, що як економічна агломерація взаємопов'язаних між собою підприємств, розташованих на одній території, кластер відомий ще з XVIII ст. Тоді їх діяльність практично не була пов'язана з розвитком ринкової форми господарства, відбувався перехід від реміснично-мануфактурного до великого фабрично-заводського виробництва, ручна праця заміщувалась машинною, на виробництві все частіше використовували інноваційні технології, притаманні тому часу. Поступово утворювались своєрідні економічні й торгівельні ланцюги, що з'єднували різні території, формувалась економічна спільність населення, встановлювались економічні правила та зв'язки.

Як відомо, найдосконалішою формою наукового відображення дійсності є теорія як система наукових знань про певний об'єкт чи явище. З появою кластерів зароджувалась і теорія їх розвитку. Зокрема, наприкінці XIX – у XX ст. в центрі уваги світової наукової спільноти все частіше стають проблеми регіональної політики, економічного зростання та співробітництва, інтеграції виробництва задля отримання значного економічного ефекту. Починає закладатися теоретичний фундамент економічної конкуренції, кооперації та кластеризації. Вперше про зовнішню економію від концентрації виробничих секторів в одному промисловому районі, зосередження у ньому різних груп спеціалізованих постачальників і клієнтів описав у своїй роботі англійський економіст А. Маршалл [296]. Пізніше, вчений розробив концепцію індустріальних районів, яка стала прототипом концепції кластерів. Ідея базувалась на виділенні однорідних і пов'язаних між собою виробництв, зосереджених на обмеженій території, на якій проживає населення, зайняте більшою мірою на середніх чи малих підприємствах, або специфічній галузі промисловості чи мають відношення до неї. Зазначено, що робітники індустріального району об'єднані загальною культурою, що включає технічні аспекти та формує стабільну мережу неформально організованих соціальних взаємозв'язків. Вперше науковцем було порушене проблемне питання галузевих агломерацій та промислових районів, а також розглянуті їх специфічні географічні особливості, а також визначені фактори економії від утворення

індустріальних районів, а саме: об'єднання спеціалізованої робочої сили (загальний ринок кваліфікованих робітників); швидкість впровадження нових ідей (удосконалення галузі); розвиток спеціалізованих постачальників товарів і послуг (організація локальної торгівлі). Перелічені фактори створюють всередині індустріального району особливу локальну промислову атмосферу, що в цілому стимулює розвиток виробництва. Таким чином, А. Маршаллом вперше були описані моделі мережевого розвитку виробничого процесу, однак, він не зміг пояснити першопричину утворень індустріальних районів.

Ідеї, описані А. Маршаллом у своїх наукових працях, надихнули інших дослідників на нові пошуки. Зокрема, одним з послідовників став італійський вчений Дж. Бекаттіні. У 60-х рр. ХХ ст. він побачив приховану силу центрів промислової спеціалізації, що склалися з багатьох малих фірм і були вбудовані в соціокультурні відносини на місцевому рівні. Він став першим, хто визнав цінність людських істот у місці й часі їх економічного та соціально життя [281]. Науковець розвив теорію індустріальних районів, спираючись на досвід італійських промислових округів. За визначенням Дж. Бекаттіні, промисловий округ – це «соціо-територіальна спільність, що характеризується активною присутністю як населення, так і підприємств на одному природно- та історично обмеженому просторі» [280]. У таких округах спостерігається тенденція до об'єднання суспільства та фірми. Отже, якщо у А. Маршалла при визначенні індустріального району було використано галузевий (виробничий) підхід, в основу якого покладено промислові взаємозв'язки та взаємовідносини, то Дж. Бекаттіні застосував соціально-економічний підхід, що базується на допущенні вбудовування мереж фірм у локальну соціальну систему певної території.

Фактори підвищення інноваційної активності економічних систем (модернізацію ринкової структури, конкурентний розвиток) розглянуті у наукових працях Й. Шумпетера, Р. Нельсона, С. Уінтера та ін. Зокрема, Й. Шумпетер [308] розглянув економічне новаторство як функцію індивідів – підприємців та вважав, що вони зобов'язані проводити модернізацію виробництва, використовуючи нові технології або нові способи виробництва, відкриваючи нові сировинні

джерела/матеріали чи нові ринки. Він зазначив, що впровадження нововведень у виробничий процес на практиці відбувається ривками (скачками), однак, коли передовий підприємець долає технологічні й фінансові труднощі та відкриває нові шляхи до отримання прибутків, то відразу за ним поспішають й інші, що призводить до деякого, хоча й нетривалого, економічного ефекту. Р. Нельсон і С. Уінтер [297] побудували еволюційну теорію економічних змін (ділової поведінки), заснованої на біологічній концепції природного відбору. Вони заперечують максимізацію прибутку й ринкової рівноваги, оскільки вважають їх неефективними в аналізі технологічних інновацій й конкуренції між фірмами. Вчені розробили та запропонували більш узгоджені та потужні моделі динаміки конкурентоспроможних фірм в умовах економічного зростання та технологічних змін. Вважається, що їхня теорія має важливі наслідки для економіки добробуту та державної промислової політики. В цілому, запропонована вченими теорія є практично новим відкриттям в соціально-економічній психології.

Одним з перших про економічні кластери як деяку критичну масу, що сконцентрована в одному місті, та яка досягла незвичайного конкурентного успіху в певних сферах, заговорив визнаний сьогодні у світі фахівець з економічної конкуренції, професор Гарвардської школи бізнесу М. Портер. У 1998 р. науковець ввів термін «кластер» та спочатку розглядав його як «географічні концентрації взаємопов'язаних компаній та установ у певній галузі» [301]. Вчений вважає, що у більш широкому плані кластери представляють новий спосіб мислення про місцезнаходження, що кидає виклик більшій частині загальноприйнятої думки про те, як мають бути налаштовані компанії та як можуть сприяти їх конкурентному успіху, а також як можуть сприяти уряди країн економічному розвитку і процвітанню. Дослідженню та обґрунтуванню теорії конкурентоспроможності на національному, регіональному та місцевому рівнях, де у центр уваги поставлено кластерну модель господарювання, присвячено його наукові праці [299-305]. Описуючи кластерні політики й стратегії країн/регіонів/компаній учений застерігає, що кластери не є унікальними, навпаки, вони дуже типові, їх стійкі конкурентні переваги в глобальній економіці залежать від місцевих речей (знань,

стосунків, мотивації), з якими не можуть зрівнятися віддаленні їх суперники. Кластери представляють своєрідну нову просторову організаційну форму між ринками та ієрархіями або вертикальною інтеграцією. Він дозволяє створити локально сконцентрований ринок праці, залучити продавців і споживачів товарів, зменшити вартість одиниці продукції та технічної послуги, наданої членам кластерного утворення, однак, без потужної конкуренції кластер зазнає краху. Таким чином М. Портер заклав основи концепції розвитку кластерів.

Як стверджують учені-економісти, зазначена концепція у сучасному суспільстві ще не сформована повністю, хоча її теоретичний базис став ідейним підґрунтям для діяльності деяких міжнародних організацій і платформ, зокрема у європейському регіоні – Європейської платформи кластерної співпраці (ЕССР), Європейської обсерваторії кластерів і промислових змін (ОЕСІС), Європейського центру знань з ресурсоефективності (ЕРЕК). Їх головна місія полягає у зміцненні економіки Європи через співпрацю. Послідовниками концепції розвитку кластерів є організації, асоціації та мережі, які на практиці використовують різноманітні сучасні інструменти, що допомагають розвивати співпрацю задля досягнення економічного ефекту. Проте слід зазначити, що у різних країнах чи регіонах розвиток кластерних утворень відбувається по-різному – від малих і середніх підприємств (далі – МСП) до масштабів національної та світової економіки (утворення мега-кластерів у різних бізнес-структурах).

Варто зауважити, що кластери не є новими утвореннями для країн пострадянського простору. За словами української дослідниці О. Богми, «прообразом вітчизняних кластерів можна вважати «територіально-виробничі комплекси» (далі – ТВК), які були виробничими об'єднаннями регіонального рівня, створеними урядовими рішеннями на основі техніко-економічних обґрунтувань, підготовлених галузевими інститутами» [14]. Близьким до терміну кластерів сьогодні, на думку дослідниці, виступають «регіони навчання», що забезпечують стійкі темпи розвитку освіти, та «індустріальні райони», у яких відбувається територіальне кооперування та комбінування виробництва.

Вважається, що автором термін ТВК є радянський економіст-географ

М. Колосовський. Він трактував ТВК як сукупність виробництв, від розміщення яких на одному майданчику досягається додатковий економічний ефект. Крім того, вчений розробив теорію економічного районування та стверджував, що основою географічного районування є виробничо-територіальне поєднання – організована в певних технічних формах громадська людська праця з енергетичним і машинним її озброєнням та прикладена до певного поєднання природних ресурсів. Основною ланкою економічного району є комплекс, у якому поєднуються провідні планові галузі народного господарства, природа та історія розвитку території, трудові та національно-культурні особливості населення [112]. Таким чином, учений визначив внутрішню структуру та географію ТВК, що утворені за виробничими ознаками, діяльність яких спрямована на повне задоволення місцевих виробничих і споживчих потреб за рахунок місцевих джерел сировини, енергії та наявних регіональних продуктивних сил. У цілому, ТВК представляє замкнутий енерговиробничий цикл:

- на локальному (районному) рівні – їхня продукція споживається всередині комплексу;
- на міжрайонному рівні – споживання відбувається між групами економічних районів (зазвичай, однорідних галузей);
- на загальносоюзному (загальнонаціональному) – всередині країни.

Порівнюючи ТВК з кластером, більшість науковців виділяють низку деяких відмінностей у їх формуванні та розвитку, що в узагальненому виді наведені в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Відмінності у формуванні й розвитку ТВК і кластера

Параметри відмінностей	ТВК	Кластер
1	2	3
Походження	Результат наукових розробок, штучне утворення	Результат дії ринкових сил, добровільне об'єднання
Цільова установка	Для найбільш ефективного споживання природних і людських ресурсів та вирішення проблем народногосподарського рівня	Для створення висококонкурентної продукції; для старопромислових,

1	2	3
	значимості; для районів нового освоєння з низькою щільністю населення зі складними кліматичними умовами	густонаселених районів
Орієнтація	Отримання прибутку для подальших стадій технологічної переробки	Орієнтація на кінцевого споживача
Ініціатор створення	За вказівкою урядових органів	Підприємницька ініціатива
Тип утворення	Техніко-економічне утворення	Соціально-економічне утворення
Тип формування	Планове формування та регулювання (досягнення планових кількісних показників) зі сторони держави	Планове формування на основі існуючих зав'язків
Місце розміщення	Раціональне та найбільш ефективно розміщення економічних районів (в основному у безпосередній близькості до джерела сировини)	Розміщення у місцях найбільшої конкурентоспроможності
Склад, структура	Переважно галузі важкої промисловості	Переважно малі та середні високотехнологічні компанії
Елементи інновацій	Інновації закладені в проєктах та оцінюються за результатом	Інновації є продуктом діяльності кластера
Масштаб перетворень	Комплексний розвиток господарства всіх районів, ефективно використання ресурсів	Систематичні зміни у господарських відносинах, що вже склались у регіоні
Соціально-економічний ефект	Вирівнювання рівня економічного й соціального розвитку районів, створення єдиної системи інфраструктури	Підвищення конкурентоспроможності регіону, добробут країни

Джерело: складено автором на основі вивчення літературних джерел

Виходячи з даних, наведених у таблиці, ТВК і кластер є елементами просторової організації виробництва, тобто в основу їх утворення покладається географічні фактори. Основні відмінності ТВК полягають у жорсткому державному регулюванні, відсутності конкуренції, існуванні переважно вертикальних зв'язків всередині самого комплексу та штучність його походження.

Кластери мають дещо іншу природу, головними у них є міжкорпоративні відносини виробників, їх взаємодія між собою та іншими агентами ринку. Українські вчені М. Кизим та І. Матюшенко стверджують, що «саме наявність синергетичного ефекту відрізняє кластер від існуючих раніше виробничих комплексів, де враховувалася роль і внесок кожного елемента комплексу, але загальний валовий ефект не розглядався як необхідна його частина» [100, с. 45]. При цьому науковці зазначають, що одним з основних механізмів ринкової трансформації ТВК і формування ефективних кластерів є індустріальні парки, що представляють єдину концепцію розвитку території, в основу якої закладено створення пулу орендарів-користувачів, які співпрацюють один з одним, загальної для всіх учасників системи автоматизованого керування, охорони й доступу та надання комунальних послуг.

У цілому, вчення про розвиток ТВК і кластери є досить близькими, оскільки описують просторові особливості виробничих процесів, виробничу кооперацію, поділ праці, розглядають соціально-економічний ефект. Відмінності здебільшого полягають у дещо різному сприйнятті ефективності виробничої діяльності, механізму її розвитку та методів регулювання.

Все вище зазначене дозволяє стверджувати, що теоретичну основу розвитку кластерів складають уявлення про них як про об'єкт наукового дослідження. Наукові здобутки закладають теоретичну основу для практичного підтвердження факту ефективності кластерного утворення.

Розглянемо більш детально, що вкладається у зміст терміну «кластер» як базової складової термінологічної конструкції термін «соціальний кластер». Насамперед зазначимо, що у довідникових і наукових виданнях цей термін має декілька значень:

- група схожих предметів, розташованих близько один до одного на невеликій території; група подібних речей, що ростуть або тримаються разом, або група людей чи речей, які знаходяться поруч; група подібних подій, які відбуваються на невеликій території або серед невеликої групи людей та ін. [288];
- абстрактний тип даних; об'єднання декількох однорідних елементів, що

може розглядатися як самостійна одиниця, яка володіє певними властивостями [229];

- група усіх предметів [66, с. 127];
- географічні концентрації галузей, пов'язаних знаннями, навичками, ресурсами, попитом та/або інші зв'язки [290] тощо.

У сфері публічного управління кластер розглядається як «1) система постачальників, виробників, споживачів, елементів промислової інфраструктури, дослідницьких інститутів, що взаємодіють у процесі створення додаткової вартості...; 2) територіально-галузеве інтеграційне об'єднання підприємств та організацій, спрямованих на інноваційний розвиток, що взаємодоповнюють одне одного і посилюють власні конкурентні переваги за рахунок спільного синергетичного ефекту» [203, с. 69]. В практичній діяльності європейського простору кластери трактуються як «групи фірм, пов'язаних економічних суб'єктів та установ, розташованих поблизу одна від одної та мають достатній масштаб для розвитку спеціалізованих знань, послуг, ресурсів, постачальників і навичок» [286].

Отримані результати свідчать про широке використання терміну «кластер» та його неоднорідність, багатогранність (використовують у різних сферах: музиці, лінгвістиці, фізиці (ядерній фізиці), астрономії, хімії, медицині, статистиці, географії, економіці, інформаційних технологіях, публічному управлінні тощо). Здебільшого кластер позначає деяке об'єднання, групування, єдність – об'єднані елементи, їх концентрацію, групу елементів, систему, мережу та ін. Загалом, дослідження сутності терміну «кластер» щодо його використання в економічній сфері, наведеної у зарубіжній науковій літературі [278; 282; 302; 306; 307; 310], дозволяє сформулювати такі висновки:

1) термін доволі широко використовується зарубіжними науковцями та, зазвичай, позначає концентрацію суб'єктів економічної діяльності (компаній, фірм, підприємств), які здатні забезпечувати синергетичний ефект внаслідок їхньої географічної близькості;

2) суб'єкти економічної діяльності пов'язані через зв'язки (наприклад, угода купівлі-продажу), спільні технології, загальні канали закупівлі й розподілу;

- 3) масштаб кластерів, сфера зайнятості може бути не виразною;
- 4) характерні ознаки кластерів: розташування біля великих дослідницьких установ, формування їх переважно з невеликих компаній, наявність відповідного досвіду роботи у працівників;
- 5) кластер є способом відновлення довіри між урядом і бізнесом, підґрунтям для формування ефективної економічної політики;
- 6) кластерний підхід підвищує рівень співпраці суб'єктів економічної діяльності шляхом встановлення тісних зав'язків і роботи спілок для поліпшення їх колективної конкурентоспроможності.

Можна стверджувати, що кластери в економічній сфері – це і теорія (концепція), що дає цілісне уявлення про закономірності й суттєві зв'язки кластерних утворень, і реальний економічний феномен, спрямований на досягнення економічного ефекту. Під впливом глобалізації та науково-технічного прогресу змінюється загальна теорія кластерів та одночасно вдосконалюється сутність базового терміну. Зокрема, у 2016 р. межі кластерних утворень були дещо розширені й кластери тепер розглядаються, як «регіональні екосистеми споріднених галузей і компетенцій, які мають широкий спектр міжгалузевих взаємозалежностей» [290]. Наголошується, що у сучасному суспільстві кластери діють як постачальники підтримки інновацій, надають або направляють спеціалізовані та індивідуальні послуги підтримки бізнесу для стимулювання інноваційної діяльності переважно в малому і середньому бізнесі.

Для того, щоб отримати найбільш достовірну інформацію про стан наукової розробленості в українському науковому середовищі проблеми публічного управління розвитком соціального кластера, нами було здійснено пошук авторефератів дисертацій як наукових праць, у яких стисло викладається зміст, основні ідеї та висновки, отримані автором в результаті проведеного наукового дослідження зазначеної проблеми. Вільний доступ до цих праць та найбільш повна їх база представлена у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського [2], а саме в електронній базі авторефератів дисертацій. Пошук здійснено за ключовим словом «кластер», яке допомогло виявити також і всі споріднені з ним слова –

кластеризація, кластерний. Станом на серпень 2024 р. було виявлено 928 авторефератів дисертацій з різних галузей наук. Аналіз отриманих даних щодо кластерної проблематики дозволяє навести такі узагальнення:

— у біологічних, ветеринарних, сільськогосподарських і хімічних науках досліджуються кластерні сполуки, стани, взаємозв'язки та застосовується метод кластерного аналізу;

— у технічних науках досліджуються параметри, структури та системи кластерів, кластерні утворення та кластерне програмне забезпечення, а також використовується теорія та методи зв'язаних кластерів, кластерного аналізу, кластеризації та факторного кластер-аналізу;

— у фізико-математичних науках досліджується динаміка утворення кластерів, форми, розміри, умови, стани та властивості кластерних структур, вивчаються показники кластерних алгоритмів, кластерне наближення, процес кластеризації, його ефекти та застосовується метод кластерного розкладу, відбору та аналізу;

— у медичних науках вивчаються різні кластерні утворення, їх структура, система, властивості, окремо досліджуються різні кластери захворювання як високочастотні конкретні захворювання/порушення, що відбуваються у певному проміжку часу і просторі (території), та застосовується метод кластерного аналізу;

— у геологічних науках досліджуються родовища кластерного типу та розглядаються різні аспекти процесу кластеризації.

Окрім зазначених галузей, є невелика кількість досліджень у музичній, філологічній та географічній науці. В усіх роботах кластер розглядається як окремий елемент чи система елементів та вивчаються його/їх властивості, стани, розміри, форми, типи, умови, взаємозв'язки, показники. Разом з тим, у дослідженнях зустрічаються однокореневі слова, які позначають дію/процес – «кластеризація» та науковий метод дослідження – «кластерний аналіз/розклад/відбір». В цілому можна стверджувати, що зміст, що вкладається в сутність терміну «кластер» у точних і природознавчих науках, суттєво відрізняється від змісту, що вкладається у суспільних і суміжних галузях науки.

Безсумнівно, найбільш широко термін «кластер» використовується в економічних науках. Однак, аналіз наведених в наукових працях визначень (див. дод. В, табл. В.1) дає підстави для твердження, що серед науковців не вироблено єдиного підходу щодо тлумачення сутності цього терміну. Зокрема, українські вчені визначають кластер, як:

- сукупність (об'єднання) суб'єктів економічної діяльності;
- форму ведення, оптимізацію господарства та кооперації;
- регіональну мережеву структуру;
- систему економічних відносин;
- добровільне партнерство тощо.

Незважаючи на широкий спектр підходів, які автори використовують при визначенні сутності терміну «кластер», практично всі вони одноголосно стверджують, що концентрація виробничих суб'єктів, які утворюють кластери, є географічно локалізованою, їх інституції об'єднані різними горизонтальними і вертикальними зв'язками, спільною працею та здоровою конкуренцією. Відмінними рисами кластерів науковці називають їх цілі, масштаби та набір бізнес-учасників.

У своїх роботах учені-економісти вивчають теоретико-практичні аспекти функціонування різноманітних кластерів: міжнародних, транскордонних, внутрішніх, регіональних (міжрегіональних), територіальних (територіально-просторових, територіально-галузевих, територіально-виробничих), логістичних, галузевих, спряжених, систем-кластерів, бізнес-кластерів, промислових, підприємницьких, аграрних (агрохімічних), еколого-економічних, природоохоронних, рекреаційних, економічного, інноваційного, експортного, транспортно-економічного, соціального, туристичного (авіа-туристичного), курортно-рекреаційного, регіонально-рекреаційного та ін. (див. дод. В, табл. В.2). Безумовно, такий широкий спектр дослідження, з одного боку, дає цілісне уявлення про кластер, його види, моделі, принципи й закономірності формування, визначає внутрішні та зовнішні зв'язки, надає відомості про учасників, їх ролі та можливості; з іншого – дозволяє замислитись про широкий діапазон можливостей

застосування кластерної форми організації у різних галузях життєдіяльності суспільства, в тому числі задля отримання соціально значимого ефекту, на який спрямований соціальний кластер.

Що стосується терміну «соціальний кластер», то отримані результати аналізу наукових джерел свідчать про те, що у світовому науковому середовищі все ще немає чіткого розуміння його сутності. Переважна більшість учених у межах різних видів кластерів визначають їх соціальну складову, її місце, значимість і роль, яку вона відіграє під час забезпечення продуктивної зайнятості та добробуту населення на певній території. Інші вчені соціальний кластер розглядають як деяке об'єднання соціальних груп з метою отримання вигоди від захисту та гарантування безпеки навколишнього середовища, конкуренції за ресурси, культурних/традиційних практик і ролей нових поколінь тощо. Зокрема, Дж. Одонго, розглядає соціальні кластери (географічні (наприклад, села) та функціональні (наприклад, профспілки робітників)) як соціальну інтеграцію, яка може допомогти суспільству вирішити свої проблеми (територіальні, демографічні, економічні, екологічні, культурні та ін.). Соціальний кластер науковець розглядає як «шлях до звільнення землі, вирішення проблем громади, запровадження державного контролю, захисту навколишнього середовища та гарантування високої прибутковості індивідуальних і громадських інвестицій шляхом розширення попиту на вироблені товари та послуги» [298].

Є і такі вчені, які досліджують соціальну кластеризацію районів, у якій центральними питаннями виступають класифікація суспільства, визначення відмінностей у соціальних групах та специфіки управління територією, на якій мешкають представники цих груп. Прикладом слугує наукова праця Л. Томби [313], у якій висвітлено досвід Китаю з проведення класифікації суспільства (кластеризації соціальних груп) з метою організації та управління територією, раціоналізації споживання та контролю за індивідуальним життям. Увага приділена переважним чином висвітленню теоретичних і практичних аспектів економічної реформи та житлової політики, що проводиться у міському просторі Китаю. Однак, мова в даній роботі йде саме про процес соціальної кластеризації, ані про

соціальний кластер як організаційне утворення / об'єднання.

Загалом у зарубіжній літературі соціальний кластер розглядається як: механізм співпраці між суб'єктами, скоординованих для досягнення спільної мети; інструмент використання потенціалу всіх заучених учасників та об'єднання зусиль для реалізації спільних і узгоджених стратегій; майданчик для об'єднання проєктів, спрямованих на боротьбу з дефіцитом і дисбалансом у світовому суспільстві, які піддають ризику соціальної ізоляції окремих людей і соціальних груп. Однак, у більшості випадках розглядається як процес соціальної кластеризації – поділу суспільства на соціальні групи.

Доволі широко останнім часом використовується термін «соціальний кластер» ученими на пострадянському просторі. Пов'язано це, в першу чергу, з тим, що з початку XXI ст. країни стали активно проводити державну політику підтримки розвитку кластерів. Уважається, що у них склалась унікальна ситуація, коли державний досвід практичного управління випереджає наукові теорії. Така ситуація змушує вчених вивчати, аналізувати та узагальнювати наявний досвід політики кластеризації з позиції розвитку наукової теорії та забезпечення її методологічним наповненням. При цьому соціальний кластер ученими розглядається по-різному:

- як соціальне явище (Н. Анісова, А. Банін, Г. Боуш, А. Єськова, О. Інзарцев, Т. Скуфьїна, О. Філіпова, Є. Хаценко, Ж. Шаповал, І. Шумакова);
- як форма соціальної організації та соціальної інтеграції (Л. Краснова, В. Макаров);
- як мережева взаємодія/партнерство різних соціальних суб'єктів (І. Босая, М. Грановеттер, Н. Ларіонова, Е. Лисова, С. Ляшко, В. Макєєва, З. Меделяєва, А. Мельніков, О. Мінченкова, А. Сурін, В. Тарасенко, Н. Федорова, М. Шерешева).

Втім, переважна більшість науковців соціальний кластер визначають, як кластер, що утворений в соціальній сфері, функціонування якого спрямовано на отримання соціально значимого результату, що носить нематеріальний характер. Грукуються кластери для зручності на підставі статистичного обліку (показників) соціальних організацій. Відмінність соціального кластера від інших кластерів

полягає саме в тому, що він відноситься лише до соціальної сфери, яку в наукових колах розуміють по-різному. Зокрема, у широкому значенні соціальна сфера об'єднується з економічною та спрямовується на вироблення й споживання матеріальних благ. У вузькому значенні – є сукупністю сфер життєдіяльності суспільства, що забезпечують різні потреби населення матеріального й нематеріального характеру та впливають на суспільний добробут, сприяючи вирівнюванню рівня життя населення в межах країни. Соціальний кластер, що сформований у соціальній сфері, з точки зору теорії, має виконувати основну функцію – надання населенню соціальних послуг. У такому разі даний кластер можна вважати кластером соціальних послуг.

В українській науковій літературі соціальний кластер як самостійний термін взагалі зустрічається доволі рідко, здебільшого можна зустріти його інтеграційні форми: соціально-економічний, соціально орієнтовний, соціально-культурний (соціокультурний), соціально-територіальний, соціально-екологічний, гуманітарний, креативний, культурний кластер. Використання такої кількості термінів безперечно призводить до непорозуміння в науковому колі – до методологічних проблем та проблем з розумінням об'єкта дослідження. Очевидно, що спроби вчених запропонувати своє тлумачення терміну скоріше засновано на загальноприйнятому у науковій площині терміну «кластер», запропонованого М. Портером. Загалом, в українській науковій літературі можна зустріти різні тлумачення терміну соціального кластера (табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Тлумачення терміну «соціальний кластер» («соціально орієнтований кластер»),
що надається українськими авторами

Автор, джерело	Зміст терміну
1	2
Горемикіна Ю., Калашнікова Т. [42]	Система взаємозалежних установ, інституцій, підприємств, що розташовані на певній території, продуктом яких є послуги освітнього, освітньо-соціального, медичного, медично-соціального і соціального (у тому числі з профорієнтації та

1	2
	працевлаштування) характеру, споживачами яких виступають переважно місцеві мешканці
Меліхов А., Дьяченко В. [144]	Регіональна система взаємодіючих організацій та установ різних галузей господарювання та форм власності, діяльність яких може сприяти вирішенню проблем соціальної сфери, забезпеченню сталого соціально-економічного розвитку територій та покращенню конкурентних позицій підприємств-учасників кластера за рахунок використання інноваційних технологій
Штуль Ю. [270]	Індикативна модель розвитку соціального комплексу регіону, що на інтегративній основі визначає стан соціальної складової процесу відтворення та дозволяє встановити ступінь його активності чи депресивності
Ніколаєнко С. [157]	Добровільне об'єднання суб'єктів соціальної сфери з метою отримання соціально значимих результатів діяльності
Біль М. [12]	Добровільні й свідомі об'єднання різних соціальних груп, громадських (у тому числі при церквах), наукових й освітніх організацій та органів державної влади
Попова С. [171]	Складається з державних і недержавних організацій, суб'єктів регіонального розвитку і відносин між ними, об'єднаних спільною метою підвищення загального рівня розвитку і конкурентоспроможності кластера, досягнення конкретного економічного і соціального ефекту
Ціхановська О. [261]	Соціальний кластер сільської місцевості – об'єднання за територіальною ознакою пов'язаних між собою взаємодоповнюючих підприємств, орієнтованих на стабільний розвиток сільської громади, підвищення рівня та поліпшення якості життя сільського населення за рахунок оптимального забезпечення соціальними послугами
Савченко В., Шестаковська Т. [219]	Соціально орієнтовний кластер здоров'я – особливий тип кластера, резиденти якого у своїй діяльності використовують технології майбутнього, що дозволяє лідирувати на технологічних ринках для вирішення соціальних завдань, пов'язаних з поліпшенням здоров'я, збільшенням тривалості людини і зниженням смертності, що призводить до трансформації базових завдань держави при проведенні соціальної політики

Джерело: складено автором

Як видно з наведених у таблиці визначень, українські вчені насичують термін «соціальний кластер» різними напрямками дії – за галузями, цілями, завданнями,

суб'єктами (учасниками), орієнтирами; трактують його як систему, модель, об'єднання, особливий тип тощо. Загалом, соціальний кластер адаптується до управління соціальною сферою на певній території. На інтегральній основі він об'єднує темпи економічного зростання, ВВП регіону, питому вагу зайнятих в аграрному секторі, а також у промисловості та сервісних галузях [15]. Ми погоджуємось з думкою О. Карпенко щодо двоїстої природи кластера – з одного боку, за функціями, що виконує, представляє економічну систему, ефективність якої оцінюється в системі критеріїв, адекватних економічним цілям; з іншого – як об'єднання суб'єктів є соціальним феноменом, оскільки саме соціальна складова, навіть економічного кластера, визначає саме факт існування кластера та підтверджує його стійкість [97, с. 47]. В цілому, соціальний кластер як понятійно-термінологічна конструкція є однією з найбільш суперечливих, парадоксальних, багатозначних і багато функціональних категорій, яка ще не знайшла свого теоретико-методичного обґрунтування. Вважаємо, що в основу утворення соціального кластера має бути покладено соціальне партнерство, яке, з точки зору державного управління, розглядається як система «відносин щодо розподілу та використання ресурсів у соціальній сфері, які існують між трьома секторами (партнерами): державними, комерційними, громадськими» [68, Т. 7, с. 638-639]. Як стверджується, в основі такого партнерства лежить артикуляція інтересів кожної із сторін, пошук цивілізованих способів взаємодії у розв'язанні соціально значимих проблем, можливість створення ефективної інфраструктури. В науковій літературі цей вид партнерства отримав назву міжсекторального. В цілому, таке партнерство створює прийнятну схему взаємодії переважно з горизонтальними зв'язками й використовується як базовий компонент побудови нових відносин між соціальними групами. Роль органів публічного управління, як учасників соціального партнерства, полягає у впливі на розвиток партнерських відносин у різних сферах суспільного життя, в об'єднанні громадян навколо розв'язання конкретних соціальних проблем.

Отримані результати дають можливість сформулювати певні висновки.

По-перше, систематизація практичного досвіду процесу кластероутворень, а

також становлення та еволюції наукових теорій і концепцій розвитку кластерів дозволяє запропонувати свої бачення щодо встановлення послідовності етапів розвитку цих процесів:

1) XVIII ст. – початковий практичний етап – зародження кластерних форм організації виробництва у ремісничко-фабричному господарстві (утворення економічних і торгівельних ланцюгів);

2) кінець XIX – початок XX ст. – початковий теоретичний етап – етап зародження наукової думки – становлення наукових поглядів щодо розвитку концепції індустріальних (промислових) районів як прототипу концепції розвитку кластерів (засновник концепції А. Маршалл);

3) середина XX ст. – становлення теорії «промислових округів», в основу якої покладено соціально-економічний підхід (засновник концепції Дж. Бекаттіні);

4) остання чверть XX ст. – еволюція економічних теорій, у центрі яких перебувають питання конкуренції, кооперації, технологічних змін, економічного новаторства та економічного районування (М. Колосовський, Р. Нельсон, Й. Шумпетер, С. Уінтер, та ін.);

5) кінець XX – початок XXI ст. – становлення термінологічного апарату та формування теорії розвитку кластерів (М. Портер);

6) середина 2000 р. – теперішній час – створення міжнародних організацій і платформ, ідейним підґрунтям у діяльності яких стала концепція розвитку кластерів; проведення кластерної політики.

Безперечно, що в основу теорії розвитку кластерів закладено економічну конкуренцію, технологічний, регіональний (територіальний), галузевий (міжгалузевий) розвиток. Останнім часом в центрі уваги теорії стоїть людина, суспільні відносини, соціально-економічна психологія, соціально значимий ефект.

По-друге, дослідження наявних наукових підходів до визначення сутності поняття «кластер» свідчить про широкий спектр використання цього поняття в різних галузях науки. З'ясовано, що найбільш широко це поняття використовується в економічних науках. Щодо економічної сутності та публічно-управлінського змісту цього поняття, то тут простежується нечіткість у визначенні, використання

різних підходів – дисциплінарних і міждисциплінарних. Здебільшого кластер позначає деяку спільність, сукупність, об'єднання, систему, мережу; концентрацію виробничих суб'єктів, які географічно локалізовані та об'єднані різними інституційними горизонтальними і вертикальними зв'язками, спільною працею та здоровою конкуренцією. Різняться кластери за цілями, масштабами, набором бізнес-учасників.

По-третє, з'ясовано, що процес кластероутворення має широкий діапазон можливостей, що позначається в різних галузях життєдіяльності суспільства, в тому числі задля отримання соціально значимого ефекту, на який спрямований соціальний кластер.

По-четверте, узагальнення наукових підходів щодо визначення змісту поняття «соціальний кластер» дає підстави для твердження, що у науковому середовищі ще немає чіткого розуміння сутності цього поняття: одні вчені визначають лише соціальну складову кластера, що забезпечує продуктивну зайнятість території і добробут її населення; другі вважають, що це цілеспрямоване об'єднання соціальних груп задля отримання соціально значимої вигоди та ефекту; треті сприймають як інструмент кластеризації суспільства (соціальна кластеризація) та специфіки управління територією; четверті – як механізм співпраці між суб'єктами для досягнення спільної мети; є і такі, які вважають головним функціональним призначенням соціального кластера надання соціальних послуг, тож пропонують його називати «кластер соціальних послуг».

По-п'яте, в науковій літературі термін «соціальний кластер» як самостійна одиниця зустрічається рідко. Більше вживаними є його інтеграційні форми, що об'єднують декілька галузей. Такий підхід призводить до непорозуміння як в науковому колі, так і у практичній діяльності. Тож, виходячи з проведеного дослідження, систематизації та узагальнення наявних наукових підходів, пропонуємо трактувати соціальний кластер як одну з форм соціального партнерства у соціальній сфері, яке здійснюється на принципах добровільного об'єднання, рівноправності й довіри партнерів, які знаходяться у територіальній близькості та спрямовують свою діяльність на досягнення спільних взаємовигідних і соціально

значимих цілей. Переваги даного підходу полягають в тому, що кластерна форма утворюється в соціальній сфері задля вирішення соціальних проблем, які є значимими для певної громади, населеного пункту чи території. Об'єднання всіх суб'єктів засноване на добровільному партнерстві. Перелік суб'єктів – учасників об'єднання є необмеженим та може включати як місцеві, так і регіональні, державні (національні) чи міжнародні інституції.

1.2. Види, структура та основні характеристики соціального кластера

Найчастіше, з точки зору методології, об'єкт дослідження розглядають через призму системного аналізу. В науці державного управління в основу системного аналізу покладено системний підхід, що ґрунтується на виділенні «елементів системних об'єктів державного управління, визначення їх якісних і кількісних характеристик, взаємодії; опис структури досліджуваної системи, зав'язків, способів передавання внутрішньої та зовнішньої інформації» [67, с. 39]. Зазначимо, що наука державного управління в Україні нещодавно трансформувалась у науку публічного управління та адміністрування, тобто у науку, що скерована на отримання істинних знань про нову форму управління в публічній сфері, модернізацію її організаційної структури й процедури, що використовуються для покращення роботи інституцій цієї сфери. У такому разі, системний аналіз можна застосовувати й для науки публічного управління та адміністрування. Єдиною відмінністю є більш широкий спектр задіяних у публічній сфері учасників, а отже й ресурсів, і можливостей.

Кінцевим продуктом системного аналізу є модель об'єкта, яка дає можливість визначити й дослідити функціональні особливості, а також виявити основні характеристики об'єкта: склад, типологію системи; структуру системи, її організацію, зв'язки; функціональність системи, її положення в середовищі, розвиток, перспективи тощо. Тож, спробуємо визначити й описати загальну модель публічного управління розвитком соціального кластера та виявити основні характеристики соціального кластера як об'єкту публічного управління, що

утворений і функціонує на рівні територіальних громад в Україні в умовах сталого розвитку.

Соціальний кластер, з точки зору науки публічного управління та адміністрування і системного аналізу, слід розглядати, як складну систему з великою кількістю структурних елементів, що взаємодіють між собою. Втім, слід розуміти, що ця система, як будь-яка інша, не може існувати самостійно, без контакту (зав'язків, взаємодії) із зовнішнім середовищем. Зазвичай, соціальний кластер є складовою економіки певної території (місцевої, регіональної, національної) та взаємодіє з іншими суб'єктами цієї економіки. Відтак, соціальний кластер слід розглядати одночасно і як структурний елемент більш великої системи – місцевої, регіональної, національної, глобальної, у якій здійснюється зовнішня взаємодія, і як самостійну цілісну систему, спрямовану на надання соціальних послуг населенню. Враховуючи такий підхід, вважаємо доцільним розглянути соціальний кластер як об'єкт системного аналізу, оскільки це дозволить визначити його побудову (елементи, зв'язки, організацію, структуру, складність, відкритість), виявити субстанцію (походження, природу, масштаби, детермінацію), проаналізувати функціонування (мету, результат, ефективність) й розвиток (активність, швидкість, вектор (траєкторію), відтворення, адаптивність) та побудувати типову модель соціального кластера, у якій відображається інституціональна побудова соціального партнерства.

Щодо побудови кластерів, то слід зауважити, що всі кластерні утворення мають різноманітну структуру й складність. До того ж, вони утворені в різних сферах життєдіяльності суспільства, звідси й існування великої кількості їх видів і типів. Це спричиняє непорозуміння не тільки у практичній діяльності, а й в науковій площині. Відсутність єдності думок щодо типологізації кластерів серед науковців перешкоджає належному опису кластерних утворень та розробці відповідної типової моделі.

Зарубіжні науковці, розглядаючи питання класифікації/типологізації кластерів, здебільшого використовують галузевий підхід (визначення сфер економічної діяльності, врахування внутрішнього потенціалу території, її

зовнішніх зав'язків) та вважають, що він має стати підґрунтям для розробки стратегії кластеризації. В основу такого підходу частіше покладають класифікацію галузей, запропоновану М. Портером, який виділяє: місцеві – вироблення товарів і послуг для їх споживання в першу чергу на внутрішньому ринку (роздрібна торгівля, комунальні послуги, будівельні роботи тощо); ресурсозалежні – підприємства розміщені на місцях залягання корисних копалин, що конкурують з іншими підприємства на різних рівнях – національному, міжнародному; торгівельні – нересурсозалежні галузі, продукція яких може продаватись в інші регіони країни й за кордон [304]. За типом взаємозв'язків М. Портер пропонує розрізняти вертикальні (галузі зв'язані між собою відносинами «покупці-продавці») та горизонтальні кластери (можуть ділити між собою спільні ринки продуктів, використовувати схожі технології, професійну робочу силу та ін.) [303]. В основу іншого підходу покладено внутрішню природу кластера та пропонується виділяти два їх види – індустріальний (промисловий) та інтелектуальний (пов'язаний з наявністю інтелектуального капіталу, що стимулює інноваційну активність) [285].

Аналіз класифікаційних підходів до виділення різних видів кластерів, що зустрічаються в науковій літературі, дозволяє запропонувати їх систематизацію за такими ознаками: з територіальною прив'язкою, що враховує географічну складову, – позапросторові (індустріальні, національні) та просторові кластери (локальні, регіональні, транскордонні, міжнародні); за неоднорідністю «ядра» кластера – індустріальні (групування учасників навколо промислової компанії чи кількох промислових підприємств, де кінцевим продуктом є промислові товари), інтелектуальні (учасники групуються навколо науково-дослідних організацій, університетів, кінцевий продукт – нові технології, об'єкти інтелектуальної власності), сервісні (учасники групуються навколо «ядра», що складається з великих торгових, фінансових та інших непромислових організацій, кінцева продукція – виробничі й невиробничі послуги); за стадіями розвитку – зародковий (новий, початковий), зростаючий, зрілий (кластер, що розвивається; працюючий, робочий, стабілізуючий), кластер, що згортається (спадний); за ступенем законності – явні (реальні, хибні) та наявні (не виявлені); за ступенем розвитку – латентний,

потенційний, стійкий, сильний; за типами зав'язків – зв'язаний (А), нова промислова зона (В), інноваційне середовище (С), сусідський (D); за національними особливостями – японський, італійський, фінський, північноамериканський, індійсько-китайський; за масштабом (залежно від рівня прибутковості від експорту, кількості зайнятих осіб або учасників кластера) – великі, середні, малі (невеликі) тощо. В основу всіх цих підходів покладено певні ознаки / критерії, за якими можна ідентифікувати кластери.

Більшість українських учених також використовують саме такий підхід – за певними ознаками, що є й правда цілком виправдано. Зокрема, О. Фарат пропонує таку класифікацію кластерів: за рівнем функціонування економічної системи – регіональний, загальнодержавний (галузевий), міжнародний; за шириною галузевою міжорганізаційної кооперації – галузевий, регіонально-галузевий, міжгалузевий, регіонально-міжгалузевий; за можливістю поступального інтеграційного об'єднання – горизонтальний, вертикальний; залежно від кінцевих повноцінних кластерних ефектів – трансформаційний (реорганізація існуючого кластера), елімінаційний (розпад існуючого кластера); залежно від можливостей гнучкості реагування на флуктуації попиту – диверсифікаційний (кластер, у якому в однаковій мірі розвинуті організаційно та технологічно незалежні між собою виробництва продукції різного споживчого призначення), конверсійний (кластер з гнучкою системою виробничої переорієнтації на випуск інноваційної або принципово нової продукції, не пов'язаною з попередньою спеціалізацією кластера) [254, с. 70].

Н. Мікула і В. Базилюк пропонують більш широку типологію кластерів, яка, за твердженням авторів, може використовуватися для їх ідентифікації. Вони пропонують класифікувати кластери за такими ознаками:

— за принципом стійкості конкурентних позицій – сильний (активна взаємодія між учасниками створює стійку конкурентну перевагу); стійкий (структура стабільно розвивається, однак ще не накопичена критична маса виробничого потенціалу для отримання значних переваг від агломерації); потенційний (структура поки що дуже фрагментована, але інтенсивно

розвивається); латентний (існують лише окремі кластерні структури, не вистачає комунікативних взаємозв'язків);

— за територіальним розподілом праці – регіональні, міжрегіональні та міжнародні (транскордонні);

— за результатами діяльності – кластери, що виробляють товари – промислові (індустріальні (переробні, видобувні), інтелектуальні (інноваційні)); кластери, що надають послуги;

— залежно від організаційної оформленості – формальні (юридично оформили свою співпрацю та зареєструвались) і неформальні (не афішують свою діяльність і взаємозв'язки, що склалися);

— за галузевим оточенням – галузеві (всі члени кластерів належать одній галузі), міжгалузеві (входять підприємства, що належать до різних галузей), мегакластер (велика кількість фірм-учасників (мережа), що відносяться до різних секторів економіки та характеризуються високим ступенем агрегації);

— за характером зв'язків – виробничі (формується на базі промислових підприємств), науко-технічні (формується на базі університетів) та змішані (включають в себе й промислові підприємства, і науково-технічні університети);

— за стадіями життєвого циклу – агломерація (регіональна концентрація компаній та інших дійових осіб); виникаючий кластер (кооперація деяких учасників агломерації навколо основної діяльності та реалізація загальних можливостей через спільні зв'язки); кластер, що розвивається (поява нових учасників, взаємозв'язків, формальних і неформальних інститутів підтримки співпраці); зрілий кластер (кластер, що досяг деякої критичної маси дійових осіб, зв'язків з іншими кластерами, регіонами; існує внутрішня динаміка подальшого розвитку); трансформація (впровадження інновацій, адаптація до змін, модернізація);

— за галузевою ознакою – промислові, добувні, обробні, будівельні, торгівельні, фінансові, туристичні, транспортні, сільськогосподарські та ін. [147].

Узагальнену, прилаштовану до будь-якого рівня управління класифікацію кластерів пропонує Г. П'ятницька. На думку авторки, під час виділення видів кластерів потрібно акцентувати увагу на особливостях видів економічної діяльності

учасників цього утворення, враховувати галузеву специфіку, а саме пропонуються такі види кластерів: дискретні – сукупність підприємств, що складаються з дискретних компонентів – малих і середніх компаній-постачальників, які розвиваються навколо підприємства або біля будівельних організацій; процесові (процесні) – утворюються підприємствами, що відносяться до процесових галузей – хімічної, харчової, сільського господарства, металургії тощо; інноваційні та творчі – ті, що розвиваються у нових секторах (інформаційні технології, біотехнології та ін.) та сферах послуг (кінематографія тощо); туристичні – формуються на базі туристичних активів регіону й складаються з підприємств різних секторів економіки, пов'язаних з обслуговуванням туристів; транспортно-логістичні – включають в себе комплекс інфраструктури та компаній, що спеціалізуються на збереженні, супроводі й доставці вантажів і пасажирів [206].

У цілому, здійснений аналіз класифікаційних підходів, які зустрічаються у науковій літературі, дає підстави для таких тверджень:

- 1) кількість класифікаційних ознак, за якими виділяють вчені різні види кластерів, є доволі велика;
- 2) змістовне наповнення класифікаційних ознак є доволі широким, не завжди точним, а іноді суперечливим стосовно одного й того ж самого виду кластера;
- 3) вчені зазвичай аналізують вже існуючі в практичній діяльності кластерні утворення, які досягли певного економічного чи іншого ефекту, поза межами дослідження часто залишаються ознаки, що позначають можливості трансформування, модернізації кластера, перспектив його розвитку.

Оскільки кластерна політика у світі вже довела свій позитивний вплив на економічне зростання регіонів, то тут ми підтримуємо думку Г. П'ятницької, яка стверджує, що в Україні, у зв'язку з її євроінтеграційним вибором розвитку, орієнтацією на тісну співпрацю з країнами ЄС, є потреба у виділенні пріоритетних ознак класифікації кластерів та формування «уніфікованої бази даних (БД), де накопичуватиметься інформація щодо кластерів та зміни їх характеристик у часі...» [206, с. 187]. Авторка наголошує, що процес формування кластерів в Україні знаходиться ще на початковому етапі, тому потребує належної інформаційно-

консультативної підтримки. Проте вже зрозуміло, що кластери зазвичай функціонують у певній галузі, мають певний рівень інтенсивності інноваційної політики, на початковому етапі – етапі їх утворення враховується наявна географічна складову, експортний потенціал, чисельність зайнятих осіб, стадії розвитку кластерів тощо. У такому разі, кожен кластер являє собою комбінацію класифікаційних ознак, які дозволяють теоретично описати кластерне утворення, а отже, дає можливість накопичувати відповідну інформацію у БД. За допомогою отриманих за комплексом ознак даних можна визначати різні види кластерів. Вважаємо, що такий підхід можна використовувати й для класифікації соціальних кластерів, які тільки починають формуватися в Україні, але вже стають популярними, особливо в умовах ведення активних бойових дій. Тож, вже сьогодні є потреба на рівні держави організувати інформаційний центр з підтримки розвитку таких кластерів, однією з основних функцій якого має бути отримання інформації щодо особливостей формування й розвитку соціальних кластерів з метою наповнення БД відповідною інформацією, а також накопичення позитивної кластерної практики в соціальній сфері.

Як з'ясовано вище, соціальний кластер відноситься до соціальної сфери, яку з позиції державного управління розглядають, як систему «життєдіяльності суспільства, яка включає такі складові (підсистеми): систему відтворення, функціонування та розвитку (задоволення) соціальних інтересів людей, соціальних груп, їх соціальних цінностей (передусім соціальної справедливості), забезпечення їх соціальної безпеки (через політику доходів, систему оплати праці, соціальне страхування, соціальний захист, пенсійне забезпечення, соціальну допомогу тощо); соціальну структуру суспільства і передусім соціальні (соціально-класові, соціально-трудова, сімейно-шлюбні та інші) відносини; установи і підприємства соціальної інфраструктури, спрямовані на надання соціальних послуг (медичних, освітніх, культурних, побутових тощо)» [68, Т. 1, с. 562]. Соціальна сфера є частиною економіки, що безпосередньо пов'язана з кінцевими потребами людини, їх задоволенням, отриманням доходів, споживанням благ і послуг. Перераховані потреби насамперед пов'язані з матеріальним виробництвом. Що стосується

соціального кластера, то тут робиться акцент на необхідності пов'язати процес економічного розвитку й матеріального виробництва з нематеріальними чинниками (морально-етичними, релігійно-ментальними, естетично-ландшафтними, історико-культурними тощо). Як стверджують В. Савченко і Т. Шестаковська, соціально орієнтовані кластери дозволяють «підвищити якість послуг, що надаються населенню, знизити навантаження на бюджети всіх рівнів за рахунок створення конкурентного середовища в даному державному секторі економіки та залучення різнобічних учасників – держави, бізнесу, громадськості, закладів науки і освіти» [219, с. 47]. Автори наголошують, що такі кластери призводять до трансформації базових завдань державної соціальної політики.

На жаль, в науковій літературі поза увагою українських дослідників залишаються питання типологізації соціальних кластерів. Зустрічаються лише поодинокі спроби наведення класифікаційних підходів. Зокрема, відповідно до класифікаційного підходу, який пропонує М. Біль стосовно територіальних міграційних систем, запропонована типологізація соціальних кластерів за такими ознаками: залежно від учасників – об'єднання соціально і функціонально однорідних груп; об'єднання соціально і функціонально різнорідних груп; за географічною приналежністю – об'єднання учасників різних країн і регіонів; об'єднання учасників однієї країни або регіону; за функціональною спрямованістю – монофункціональні (захист прав мігрантів, пошук місця праці, суспільна інтеграція, інвестиції міграційного капіталу та ін.); поліфункціональні (надання комплексу необхідних соціальних послуг) [12, с. 231]. Проте, автор розглядає вузький, специфічний напрям – територіальні міграційні системи, тож запропонований підхід не є універсальним.

Загалом, розглядаючи соціальний кластер, як кластер, що утворений в соціальній сфері, на підставі узагальнення наукових розробок, у яких наведена загальна кластерна типологія та класифікація соціальних (соціально орієнтованих) кластерів, можна запропонувати систематизований класифікаційний підхід до визначення різновидів соціальних кластерів за основними ознаками:

- за принципом формування – територіальний, галузевий, комбінований;

- за галузями соціальної сфери (видами діяльності) – освітній, науковий, охорони здоров'я, культури і мистецтва, фізичної культури і спорту, соціального захисту (надання соціальних послуг), організації відпочинку тощо;
- за етапом обороту людського капіталу – відтворюючий і формуючий;
- за розвитком потенціалу населення – репродуктивний, трудовий, соціально-психологічний;
- за напрямом інвестицій – у людину, в соціальну інфраструктуру.

Більш доцільним вважаємо використовувати класифікаційний підхід за галузями (сферою діяльності) соціальної сфери та за територіально-просторовим принципом формування соціальних кластерів, який відображає географічну специфіку та дозволяє легко відстежити їх географічну концентрацію (регіональну, міжрегіональну, національну, міжнародну), а також виявити функціональну взаємозалежність учасників кластера. Переваги такого підходу полягають у тому, що діяльність кожного з видів кластера прив'язна до статистичних даних, що збираються на всіх рівнях управління на підставі загальноприйнятого групування статистичного обліку та розробленої, навіть на міжнародному рівні методики. З позиції статистичної методології за статистичними показниками легше спостерігати за кластерами, аналізувати динаміку розвитку кластерного утворення, проводити оцінку, порівняння, визначати здобутки, проблеми, ризики та перспективи подальшого його розвитку. Крім того, такий підхід дозволяє порівнювати кластери за статистичними даними між собою.

Виходячи з вищезазначеного та враховуючи той факт, що функціонування соціального кластера спрямовано на його основний кінцевий продукт – соціальну послугу, можна виокремити головні групи учасників кластерного утворення. Ними можуть бути базові інституції соціальної сфери (галузеві заклади, установи, організації, підприємства, які безпосередньо надають соціальні послуги), що, зазвичай, складають «ядро» кластера; органи публічного управління (органи державної влади, органи місцевого самоврядування); некомерційні, громадські та міжнародні організації, партнери; наукові, науково-дослідні, освітні установи, представники малого і середнього бізнесу, допоміжні об'єкти – фінансові, страхові,

юридичні тощо (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Групи учасників соціального кластера та загальні принципи формування

В цілому, структуру кластера складають чотири сегмента – ядро, постачальники соціальних послуг, споживачі цих послуг та підтримуюча інфраструктура. Кожна з наведених на рисунку груп здійснює соціальний захист населення, забезпечує технічну, технологічну, юридичну, інвестиційну, інноваційну, консультативну, складську, транспортну, логістичну та інший вид підтримки. Учасники об'єднані спільними інтересами та цілями щодо соціально-економічного розвитку території, модернізації соціально значимих інфраструктурних елементів, що впливають на підвищення якості життя місцевого населення. Звичайно, що

наведені групи є умовними та у будь-який час можуть змінюватись, зокрема, доповнюючись новими учасниками як з державного, так і недержавного сектору. Однак слід зазначити, що на практиці дуже важко об'єднати роботу державних і недержавних організацій в одному великому соціальному кластері, наприклад, на рівні регіону. Набагато простіше сформувати декілька взаємопов'язаних кластерів, утворених у різних галузях соціальної сфери, наприклад, освітній (освітньо-науковій), охороні здоров'я, культурній, соціального захисту, житлово-комунальній та ін.

Формування кластерного утворення має відбуватися за єдиними підходами – принципами – загальноприйнятими правилами, яких мають дотримуватись всі учасники соціального кластера. Перелік загальних принципів, які є першочерговими в процесі кластеризації, наведено на рис. 1.1. Стисло розкриємо їх зміст:

- добровільність означає, що учасники кластера утворюють його та беруть участь у прийнятті рішень на добровільній основі, досягають домовленостей за їх взаємною згодою, безперешкодно виходять з кластера;
- взаємна довіра – учасники кластера вільно обмінюються інформацією, ідеями; впевненість у порядності й доброзичливості всіх сторін; готовність взаємодіяти один з одним заради досягнення поставлених цілей;
- взаємовигідність – кожний партнер бере участь у виробленні чи наданні соціальних послуг, отримує нематеріальний прибуток (наприклад, підвищення рівня освіти, культури, здоров'я працівників, населення; соціальне захист вразливих верств населення та ін.); розмежування та зниження потоків витрат, підтримка ділової репутації; вироблення єдиної системи цінностей, правил поведінки;
- відкритість, прозорість, публічність – забезпечення вільного доступу до інформації щодо діяльності кластера, прозорість і публічність прийняття і виконання управлінських рішень, наявність каналів і механізмів зворотного зв'язку з отримувачами соціальних послуг, безперешкодне контактування з партнерами і населенням;

- системність – передбачає встановлення між партнерами зав’язків, які забезпечують цілісність функціонування соціального кластера;
- єдність цілей – вимагає поєднання цілей соціального кластера, його учасників, окремих залучених партнерів, осіб;
- зв’язність – розкриває зв’язки між учасниками кластера, які передбачають взаєморозуміння, взаємо підтримку та довіру учасників;
- послідовність – передбачає безперервний перехід від однієї цілі до іншої, від розв’язання однієї проблеми до іншої;
- довгостроковість – передбачає підтримку репутації кластера на основі постійного інноваційного оновлення та оптимізації асортименту соціальних послуг з метою забезпечення довгострокової стійкості кластерної діяльності у змінних умовах внутрішнього і зовнішнього середовища;
- ефективність – визначення оптимальної структури соціального кластера, джерел формування фінансових, матеріальних і людських ресурсів, визначення напрямків їх раціонального використання з метою забезпечення соціально-економічного розвитку території та добробуту населення;
- урегульованість – встановлення норм, правил поведінки учасників кластера; організація суспільних відносин, що заснована за певними правилами;
- інноваційність – передбачає відкритість кластера до змін; істотна зміна завдань соціального кластера, мети, змісту, форм, методів управління; впровадження нових технологій;
- мотиваційність – бажання кожного учасника спільно вирішувати проблеми розвитку; готовність учасників робити фінансові та інші внески;
- активність – прагнення досягати поставленої мети в межах заданого часу;
- фінансова участь – участь у виробленні фінансових рішень, здійснення фінансових внесків;
- високотехнологічність – використання високих технологій для забезпечення та спрощення процесу надання соціальних послуг;
- адаптивність – здатність поєднувати різні стилі управління залежно від

ситуації, динамічно реагувати на зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищах, поліпшувати організацію виробництва та надання соціальних послуг.

Хоча нами наведено доволі широкий спектр загальних принципів формування соціального кластера, розуміємо, що соціальна сфера у широкому розумінні охоплює перелік послуг не тільки духовних, а й матеріальних потреб людини, тому кожне кластерне утворення може мати певні індивідуальні особливості (тип, цілі, масштаб, місце розташування, структура, кластерна стратегія), тож можуть бути виокремлені й специфічні, додаткові принципи. Наприклад, принцип адекватності розміру кластера (чим більше за розміром кластер, тим складніше їм управляти); принцип відповідності моделі формування соціального кластера наявним умовам (пристосування сформованої моделі до конкретних умов чи до реалізації поставлених цілей, використання ситуативного підходу, що спирається на всебічну оцінку наявної ситуації); принцип взаємодії кооперації й конкуренції (учасники кластера не тільки взаємодіють між собою у виробленні та наданні соціальних послуг, але й конкурують між собою, пропонуючи більш ефективні рішення в рамках соціального кластера); принцип мінливості кордонів кластерних утворень (часто кластерне утворення не має чітко окреслених кордонів, він відкритий до партнерства, тож постійно відбувається процес входження нових учасників або їх вибуття з кластера); принцип гармонічного інтегрування соціального кластера в регіональну або національну соціально-економічну сферу (при створенні соціального кластера потрібно враховувати наявні соціально-економічні стратегії, програми, плани, цілі, визначені на регіональному чи національному рівні; соціальний кластер має виступати допоміжним інструментом в реалізації соціальної політики держави/регіону) та ін.

Отже, соціальний кластер є складним багаторівневим утворенням, що не виникає швидко й не передбачено. Його формування відбувається на певних принципових засадах і закономірностях. Кожне кластерне утворення є унікальними та має свою історію, структуру, місію. Процес його створення та розвитку відбувається послідовно, поетапно. При цьому факторними умовами є наявні:

- нормативно-правова база, що забезпечує процес формування та

функціонування соціальних кластерів відповідними ресурсами (кадровими, матеріально-технічними, інформаційними, технологічними тощо);

- інституції соціальної сфери (галузеве забезпечення);
- потреби населення у різних соціальних благах і послугах.

Щодо правової основи, то національна законодавча база закладає основи для створення та розвитку кластерних утворень, в державі реалізується кластерна політика. У нормативно-правових документах встановлюються стратегічні орієнтири, які відповідають цілям державної/регіональної соціальної політики. Реалізує соціальну політику на всіх рівнях мережа інституцій соціальної сфери, діяльність яких розподілена за певними видами (галузями). Представники органів державної влади у тісній взаємодії з представниками органів місцевого самоврядування, громадськості здійснюють оперативне управління та координують спільною діяльністю інституцій соціальної сфери, які, як правило, виступають ядром кластера, оскільки безпосередньо надають необхідні соціальні послуги громадянам країни та швидко реагують на додаткові суспільні потреби населення. Якщо факторні умови в цілому виконані, то створення соціальних кластерів відбувається за наведеним алгоритмом (рис. 1.2).

Слід зазначити, що перший етап є визначальним для створення кластера. Ініціативні особи утворення визначають соціальні потреби населення, що потребують додаткової уваги і ресурсів, та аналізують рівень концентрації різних інституцій соціальної сфери, що знаходяться у географічній близькості один від одного, які можуть бути задіяні як учасники соціального кластера. Тобто, визначаються суб'єкти, які утворять ядро кластера. Також розглядаються інші суб'єкти – потенційні учасники кластерного утворення, діяльність яких може мати загальну мету – вироблення та/або надання соціальних послуг або підтримка цієї ініціативи різного характеру (фінансова, юридична, консультативна тощо). Далі створюється ініціативна група, визначаються орієнтовні цілі, задачі соціального кластера та встановлюються необхідні зв'язки. До ініціативної групи, як правило, входять ініціативні суб'єкти – реальні учасники кластера (провідні суб'єкти соціальної сфери), які погоджуються з ідеєю створення кластера та приймають

рішення щодо подальших дій. Також до ініціативної групи можуть увійти представники публічної влади (представники органів державної влади на місцях (з галузевих управлінь, департаментів, відділів), органів місцевого самоврядування (представники спеціалізованих структурних підрозділів територіальних громад), бізнес-структур, спеціалізованих недержавних, міжнародних організацій тощо.

Рис. 1.2. Блок-схема загального алгоритму створення та розвитку соціального кластера

(Джерело: складено автором)

Доцільним виявляється здійснення аналізу можливостей і загроз розвитку кластерного утворення, визначити сильні й слабкі сторони його ініціатора [157, с. 12]. Далі необхідно провести початкові консультації та розробити реалістичний й взаємоузгоджений проєкт, у якому визначаються потреби учасників об'єднання, їх можливості, соціально-економічні умови, межі, джерела, матеріальна база, доцільність формування кластера. Консультації проводяться з метою роз'яснення реальним і потенційним учасникам необхідності утримання кластера, зокрема за рахунок бізнесу. Згодом встановлюється розмір членських внесків (VI етап), які мають покривати витрати часу і ресурсів на діяльність кластера. Після цього відбувається процес заручення початковою підтримкою зрілих партнерів (вони мають необхідний кваліфікований ресурс для початку діяльності кластера), пошук донорів для початкового маркетингу та популяризації ідей кластерної організації (наприклад, організація розробки та супроводження інформаційно-технічної підтримки веб-сайту кластера).

Далі необхідно узгодити спільні ідеї, цілі (як правило, визначаються перспективними галузями) [169], цінності, напрями діяльності, структуру кластера, ресурси, обрати керівництво. Всі ці питання потрібно зафіксувати письмово та затвердити оргкомітетом і всіма учасниками. На цьому етапі необхідно створити набір базових документів, які приймають всі учасники ініціативи. Після чого починається етап створення соціального кластера як юридичної особи. Як правило, необхідною умовою для створення кластера є те, що мінімальний склад його учасників має бути не менше 10 організацій. Далі потрібно визначитися з керівниками цих організацій та узгодити розмір оплати членських внесків.

Оскільки для більшості учасників кластерна форма організації системної діяльності є новою, то на початковому етапі доцільним виявляється сфокусуватися на навчанні – набутті саме тих навичок, які є головними для координатора, а саме навичок класичного менеджменту (організація, планування, координація роботи, делегування повноважень) та комунікаційних навичок. Далі отримані знання потрібно постійно не тільки практикувати, а й вдосконалювати, проходити додаткове навчання, тренінги з нетворингу, метчмейкінгу, петчворкінгу, піару,

фандрайзингу тощо.

З метою своєчасного прийняття управлінського рішення щодо покращення взаємодії соціальних партнерів кластерного утворення, підвищення ефективності надання соціальних послуг населенню необхідно відслідковувати якісні й кількісні показники, що характеризують діяльність соціального кластера, виявляти розбіжності з плановими показниками. Тобто необхідно систематично (наприклад, щомісяця) здійснювати моніторинг процесних (головних) показників ефективності кластера. Для цього потрібно визначити ці показники. Зокрема, на етапі зародження кластерної форми організації будуть ефективними такі кількісні показники, як: проведення щомісячних зустрічей, регулярність нарад правління; кількість проведених просвітницьких заходів для членів кластера, публікацій на сайті та в соціальних мережах, згенерованих пропозицій по метчмейкінгу, залучених учасників – кількість контактів в базі даних потенційних учасників тощо [274]. Проведення моніторингу необхідно також для вчасного корегування планів, їх зміни у разі необхідності (наприклад, якщо не досягаються намічені цілі або є певні відхилення від строків), тобто управління має бути гнучким та орієнтуватися на результат.

Ще одним важливим, навіть вирішальним етапом у розвитку соціального кластера є обмін кращими практиками як всередині кластера, так із зовні; як серед молодих кластерних утворень, так і з більш зрілими кластерами. Задля досягнення соціально значимого ефекту потрібно розширювати спектр учасників, бути відкритими до залучення нових учасників, партнерів, навіть інших кластерів.

Вважаємо, що наведений нами алгоритм зі створення та розвитку соціального кластера є найбільш оптимальним. Він заснований на базових функціях публічного управління – прогнозування, планування, організація, мотивація, контроль, координація (корегування). Важливу роль в управлінні та представленні інтересів соціального кластера на рівні регіону відіграють публічні органи. Вони, як правило, виконують роль координаційного центру, оскільки встановлюють стратегічні цілі соціально-економічного розвитку регіону, які відповідають розвитку національної економіки та державній соціальній політиці, а також, вже налагоджена тісна

взаємодія органів публічного управління з ключовими учасниками соціального кластера (ядром кластера), яка дозволяє здійснювати оперативне управління й координацію спільної діяльності членів кластера.

На підставі проведеного дослідження спробуємо розробити та представити типову модель публічного управління розвитком соціального кластера. Однак, спочатку зазначимо, що публічне управління розвитком соціального кластера ми розглядаємо як цілеспрямовану діяльність органів публічної влади (системи владних інституцій, що складають органи державної влади та органи місцевого самоврядування) та суспільних інституцій, що здійснюється у формі соціального партнерства, організованого у соціальній сфері задля створення соціального кластера, діяльність якого має бути спрямована на досягнення бажаних і корисних цілей соціального розвитку певної території, розв'язання соціальних проблем, підвищення добробуту населення, забезпечення соціального вирівнювання тощо. В основу підходу до трактування цього поняття покладено, визначену у словникових та енциклопедичних виданнях [53; 54; 67; 68; 203] змістову сутність терміну «публічне управління», а також запропоноване нами в роботі авторське визначення поняття «соціальний кластер».

Соціальний кластер ми розглядаємо як систему, у структурі якої функціонують велика кількість елементів, об'єднаних єдиною ціллю. Він є новим типом кластерного утворення, яке може розвиватися і як просторова (територіальна) форма, і як галузева. У разі просторової форми організації соціальний кластер представляє систему, що об'єднує різних суб'єктів та інституцій з різних галузей соціальної сфери, які взаємодіють між собою задля підвищення соціально значимого ефекту на певній території. Тобто територіально всі учасники мають бути розташовані у географічній близькості один від одного (наприклад, в одному регіоні (області)). Вони, як правило, пов'язані технологічними та/або фінансовими зв'язками між собою. Кожний учасник має зберігати юридичну самостійність та конкурувати між собою. Таким чином, в соціальному кластері має формуватися складна кооперація між учасниками. Знаходячись в різних площинах, кожен учасник має доповнювати один одного,

діяти як єдина мережева форма, що об'єднує постачальників і споживачів соціальних послуг. На нашу думку, такий кластер можна назвати регіональним, він є багатопрофільним, оскільки надає послуги різного напрямку й характеру. Типову модель публічного управління розвитком такого кластера представлено на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Типова модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластера

Зазвичай, в моделі публічного управління виділяють три загальних компонента – суб'єкт управління (органи публічної влади), об'єкт управління (суспільну / приватну життєдіяльність людей) та управлінську діяльність, яка демонструє різноманітні взаємовідносини, взаємозв'язки між суб'єктом і об'єктом управління. Типова модель, що представлена нами, представляє собою складну, мережеву систему з горизонтальними взаємозв'язками елементів та договірними

відносинами між учасниками кластера. В моделі можна умовно визначити 4 сектори, учасники яких об'єднані єдиними цілями, процесами, відносинами, зв'язками, результатами, методами управління, зокрема:

- 1) ядро кластера та постачальники послуг;
- 2) суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластера;
- 3) сектор забезпечення;
- 4) споживачі соціальних послуг.

У склад першого сектору включено установи соціальної сфери, які безпосередньо виробляють та надають населенню соціальні послуги для задоволення різноманітних потреб населення на рівні регіону. Такими установами є заклади освіти різних рівнів, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального захисту та інші, діяльність яких спрямована на покращення якості життя населення. Основні учасники виробляють єдині ціннісні орієнтації, норми, правила поведінки.

Другий сектор включає суб'єктів, які створюють необхідні умови для функціонування та розвитку соціального кластера: політичні, правові, організаційні, економічні та ін. Провідна роль у цьому секторі належить органам публічної влади. Саме вони на рівні регіону встановлюють стратегічні орієнтири соціального розвитку, що відповідають національним цілям соціальної політики та враховують регіональні її особливості; розробляють програми й проекти соціальної спрямованості. Крім того, органи публічної влади виконують роль координатора спільної діяльності всіх учасників кластера та об'єднують зусилля наукових, науково-дослідних, освітніх установ, бізнес, недержавних і міжнародних організацій для реалізації поставлених цілей. Всі учасники кластера можуть брати участь в його роботі в різних формах, зокрема, бізнес і міжнародні організації можуть стати благодійниками, меценатами, співвиконавцями соціальних програм та/або проєктів; недержавні організації – захищати інтереси певних соціальних груп; наукові, науково-дослідні, освітні установи – забезпечувати методологічну, технологічну, технічну підтримку та надавати додаткові освітні послуги (наприклад, підвищення кваліфікації працівників).

Третій сектор забезпечує діяльність в цілому соціального сектору. Учасники

сектору згруповані за видами діяльності та можуть бути, як внутрішніми (з одного регіону), так і зовнішніми суб'єктами (з іншого регіону(ів)). Мета цього сектору – здійснювати транспортне, матеріально-технічне, науково-методичне, юридичне, консультативне, інформаційне та інше допоміжне забезпечення кластера.

Четвертий сектор – споживачі соціальних послуг. Тут умовно можна виділити три групи учасників:

- внутрішні споживачі – це місцеве населення регіону, яке безпосередньо отримує різноманітні послуги від установ соціальної сфери: освітні, оздоровчі, лікувальні, соціального захисту, комплексні, допоміжні тощо;

- міжрегіональні споживачі – це населення з інших регіонів, які отримують послуги від установ соціальної сфери, що знаходяться у базовому регіоні. Це можуть бути також послуги освітні, оздоровчі, лікувальні та ін.;

- іноземці – споживачі експортних послуг, наприклад, навчання в закладі вищої освіти, лікування в закладах охорони здоров'я та санаторних і/або оздоровчих установах. Незважаючи на нематеріальний характер соціального кластера, споживачі-іноземці роблять свій матеріальний (фінансовий) внесок в економіку регіону, забезпечують розвиток цієї території.

Основними ідеями регіонального соціального кластера є підвищення якості життя населення регіону; інтеграція установ соціальної сфери та інших учасників кластера навколо реалізації цільових програм і проєктів; залучення бюджетних і небюджетних джерел і ресурсів; формування єдиної регіональної системи соціального захисту населення. Синергетичний ефект можна отримати в результаті ефективного використання управлінського, ресурсного, інтелектуального потенціалів структурних елементів соціального кластера та механізмів взаємозв'язків між учасниками кластера.

Переваги запропонованої типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера полягають у тому, що в моделі чітко розподілені учасники кластерного утворення по секторам і видам діяльності; встановлено їх взаємозв'язки; визначено участь додаткових форм підтримки, експортні можливості та вплив соціального кластера на економіку регіону.

Зрозуміло, що кожний соціальний кластер має свої особливості. В науковій літературі можна зустріти різні думки дослідників щодо їх визначення. Виявлення особливостей дозволяє сформуванню типологізацію наявних соціальних кластерів. А розроблена типова модель може слугувати теоретико-методичною основою для формування національної бази даних про соціальні кластери (далі – НБДСК) як необхідного засобу для збирання й впорядкування інформації про розвиток соціальних кластерів у державі. НБДСК має поповнюватися за рахунок збору в першу чергу статистичної інформації (характеристик), яка збирається офіційно на всіх рівнях управління, а також може збиратись додатково уповноваженим органом.

В табл. 1.3 наведено орієнтовні статистичні характеристики соціального кластера.

Таблиця 1.3.

Орієнтовні статистичні характеристики соціального кластера

Основні параметри	Додаткові параметри
1	2
Початкова кількість учасників кластерного утворення (ядро кластера)	Загальна кількість партнерів/донорів
Загальна кількість установ соціальної сфери, що надають послуги	Кількість соціальних партнерів з інших територій/регіонів
Загальна чисельність зайнятих працівників	Кількість міжнародних партнерів/донорів
Середня заробітна плата зайнятих працівників	Кількість споживачів соціальних послуг – іноземців
Загальна чисельність споживачів послуг	Кількість соціальних послуг, що надаються населенню в інші регіони (експорт послуг)
Кількість споживачів, які отримують бюджетні послуги	Транспортне забезпечення
Показники оцінки ефективності діяльності кластера	Юридичне забезпечення
Соціальні технології, що використовуються	Інформаційна підтримка
Інноваційні технології, що використовуються	Ремонтні роботи
Оцінка матеріально-технічної бази кластера	Харчування
Рівень/масштаб інвестицій	Додаткові послуги
Бюджетні інвестиції	Додаткові, спонсорські інвестиції

1	2
Кількість щомісячних зустрічей учасників кластера / регулярність нарад правління	Кількість публікацій в рамках піару (на веб-сайті, в соцмережах, друкованих видання тощо)
Навчання, підвищення кваліфікаційних навиків працівників	Вивчення попиту та потреб споживачів послуг

Джерело: складено автором

Вважаємо, що статистичні дані доцільно розділити на основні й додаткові. До основних параметрів відносимо ті характеристики, які безпосередньо стосуються діяльності кластера – учасників (замовників, постачальників, споживачів, спонсорів), ресурси, технології, методи. До додаткових – ті, що створюють умови для функціонування й розвитку соціального кластера. Отримані дані допоможуть виявити особливості кластерного утворення та його специфіку. У подальшому, можна проаналізувати динаміку розвитку кластера, оцінити його можливості та результат.

Слід зазначити, що сучасні політичні й економічні умови, а також процес реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства, що триває в Україні, призвів до регіоналізації – процесу, в основу якого «покладено регіональний саморозвиток на базі врахування інтересів регіонів і покладання відповідальності за розвиток на місцеві влади» [173]. Такий підхід суттєво змінює ставлення до проблемних питань регіонального рівня та змушує місцеву владу шукати нові підходи та механізми співпраці з різними бізнес-структурами та науковими установами з метою задоволення різних потреб населення та підвищення якості їх життя. Нестійкість і невизначеність суспільств, прискорення соціальних змін спричиняють соціальну напругу та посилення впливу соціальних ризиків [23]. У цьому контексті однією з важливих сфер, що забезпечує життєдіяльність і життєздатність території є соціальна сфера, яка в сукупності з економічною сферою формує певний каркас суспільного життя, характерний для конкретної території – територіальної громади.

Зазвичай, сталий розвиток розглядають в рамках екологічного аспекту, однак вважаємо, що відносно розвитку територіальних громад потрібно розширити цей

підхід з метою врахування дотримання необхідного комплексу інтересів як самих територій, такі й їх мешканців. У такому разі до сталого розвитку територіальних громад можна віднести розвиток таких секторів, як економічний, демографічний, побутовий, освітньо-науковий, інноваційний, оздоровчий, культурний тощо. Організаційне забезпечення розвитку цих секторів на рівні територіальної громади формується системою різних інституцій – держави, місцевої влади, громадськості, бізнесу – тобто тих, хто проявляє інтерес і, водночас, володіє важелями впливу. Отже, необхідна консолідація зусиль для забезпечення стимулятивного впливу на сталий розвиток територіальної громади. Драйвером сталого розвитку може виступати соціальний кластер, основним продуктом якого є соціальні послуги. Відповідно до національного законодавства, соціальні послуги розглядаються як «дії, спрямовані на профілактику складних життєвих обставин, подолання таких обставин або мінімізацію їх негативних наслідків для осіб/сімей, які в них перебувають» [198]. Метою соціального кластера, який зазвичай об'єднує різноманітні інституції, установи, підприємства, заклади, що розташовані на території громади, є підвищення комфортності проживання населення, його закріплення на цій території через створення сприятливих соціальних умов.

Визначимо основні характеристики соціального кластера територіальних громад в умовах сталого розвитку. Звернемось до наявних наукових досліджень. Розглядаючи сталий розвиток територіальних міграційних систем, М. Біль наводить основні характеристики соціального кластера й представляє їх у розрізі передумов формування, ключових ознак і типів. Зокрема, головними ознаками він вважає: свідому, непримусову організацію на основі спільних інтересів, ціннісних орієнтацій і відносин духовної співпричетності; визначену структуру і форми взаємодій на основі первинних соціальних контактів; розподіл функціональних ролей з наданням соціальних послуг; практичне переважання горизонтальних зв'язків у регулюванні над вертикальними тощо. Щодо типів соціального кластера, то науковець виділяє їх залежно від учасників (об'єднання соціально й функціонально однорідних груп/різноманітних груп); за географічною приналежністю (об'єднання учасників територіальних міграційних систем різних

країн і регіонів; об'єднання учасників однієї країни або регіону); за функціональною спрямованістю (монофункціональні та поліфункціональні) [12]. Такий підхід лише частково характеризує соціальний кластер територіальної громади, оскільки має власну функціональну спрямованість – підтримку мігрантів. Однак, автор наводить деякі базові характеристики, що притаманні будь-якому соціальному кластера.

Найбільш загальні параметри визначають В. Савченко і Т. Шестаковська. На думку вчених, особливостями соціально орієнтовного кластера є:

- цільова орієнтація – збереження відтворювальних процесів людського капіталу через покращення соціально-економічних умов життя населення;
- ефективне формування людського капіталу через підвищення інтелектуального й культурного потенціалу населення – збільшення числа закладів освіти, тривалості й варіативності навчання, підтримка наукових досліджень;
- посилення соціально-психологічного потенціалу суспільства – формування адекватної ціннісної національної системи, духовно-моральне вдосконалення особистості;
- структурні складові – органи публічного управління, установи, організації, підприємства різних галузей економіки й соціальної сфери, релігійні й громадські організації;
- економічні умови функціонування – перерозподіл прибутку, отриманого від надання послуг, та ефективне використання державних ресурсів [219, с. 47-48].

За словами К. Скібської, характерними рисами соціального кластера є «його спрямованість на підтримку різних верств населення, наявного та потенційного кадрового потенціалу, прогресивних студентів та випускників вишів, молодих учених та розробників, стартапів та інших ініціативних груп» [228]. Звичайно, що тут мова йде про ті кластери, що утворені на тих територіях, на яких функціонують заклади вищої освіти.

В цілому, утворення соціальних кластерів є прикладом успішного виходу зі складних соціально-економічних ситуацій і тому цей напрям стає одним з перспективних для успішного розвитку територіальної громади.

Отже, розгляд теоретичних основ дослідження публічного управління розвитком соціальних кластерів дозволив уточнити сутність терміну «публічне управління розвитком соціального кластера»; з'ясувати стан розробленості підходів до визначення видів соціальних кластерів, їх структуру та основні характеристики, зокрема характеристики соціальних кластерів територіальних громад, що розвиваються в умовах сталого розвитку в Україні; побудувати типову модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластера та запропонувати орієнтовні статистичні характеристики соціального кластера.

1.3. Переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості

Одним із важливих напрямів забезпечення національної безпеки країни є людський розвиток. У загальному світовому рейтингу Україна довгий час тримає достатньо високу планку та, незважаючи на зовнішні й внутрішні проблеми, і досі входить до списку країн з високим рівнем людського розвитку за основними його вимірами – довге та здорове життя, доступ до знань та гідний рівень життя. На жаль, з 2019 року Україна суттєво втрачає свої позиції і, згідно з оприлюдненим рейтингом індексу людського розвитку (далі – ІЛР) у Доповіді про людський розвиток за 2023-2024 рр. (далі – Доповідь про ЛР), посідає 100 місце зі 193 країн і територій світу [295]. Це найгірший показник за останні 20 років (Україна 019 р. Україна посіла 74 місце серед 189 країн і територій світу), однак розуміємо, що він може ще нижче опуститися у загальному рейтингу із-за продовження активних військових дій, що ведуться на території України, наслідки яких прорахувати дуже складно.

В цілому у світ спостерігається нерівномірний прогрес розвитку, в результаті чого найбільш бідні країни посідають найнижчі позиції в загальному рейтингу ІЛР. У світі поглиблюється соціально-економічна нерівність і посилюється політична поляризація у глобальному масштабі, у результаті чого виникає небезпечний глухий кут, про який і йдеться у Доповіді про ЛР. У документі пропонуються

декілька напрямів подальшого руху світового співтовариства:

- побудувати архітектуру глобальних суспільних благ, заснованої на реаліях XXI ст., від яких залежить життя людей (допомога в галузі розвитку; гуманітарна допомога, що орієнтована на протидію надзвичайним ситуаціям; підтримка фінансування глобальних суспільних благ);

- стримувати підвищення глобальної температури та знизити градус суспільної поляризації – подолання політичної поляризації, популізму, недовіри, нерівності та викликів людського розвитку;

- подолати прогалини у спроможності людини впливати на зміни (здатність людей визначати власне майбутнє).

З огляду на глобальні світові тенденції та виклики, а також на національні потреби людського розвитку завданням Української держави сьогодні є формування такого економічного та соціального порядку, який би став підґрунтям для реалізації прав і свобод громадянина на індивідуальний розвиток і соціальну захищеність [196]. Одним з фундаментальних прав і важливим конституційним правом людини є право на працю. Воно належить до соціально-економічних прав, що забезпечує можливість доступу до джерел для задоволення потреб як себе, так і членів своєї родини, а також для самореалізації та самовираження. На сучасному етапі розвитку українського суспільства суттєвий вплив на соціально-економічну ситуацію держави чинять насамперед такі виклики, як російська військова агресія проти України та, як наслідок, тимчасова окупація частини її території, часткова чи повне руйнування соціальної й енергетичної інфраструктури, демографічна криза, безробіття, бідність, а також загострення проблем у сфері медицини, освіти, науки, культури, соціального захисту тощо. Безсумнівно, що передумовою подолання бідності серед працюючого населення є продуктивна зайнятість, яка, відповідно до українського законодавства, визначається, як «зайнятість, що дає змогу забезпечити ефективне суспільне виробництво та задовольнити потреби працівника на рівні не менше встановлених законодавством гарантій» [184]. В умовах політичної та економічної кризи, розширення обсягів бідності й посилення нерівності в суспільстві, спричиненими військовими діями, ключовим пріоритетом

Української держави є розробка ефективної соціальної політики, спроможної забезпечити продуктивну зайнятість населення.

Слід зазначити, що національна безпека України є однією з актуальних проблем державотворення та конституційного права. За останні два десятиліття ця проблематика все більше стає предметом комплексних наукових досліджень українських учених, основні результати яких викладені у монографічних виданнях. Вчені розглядають такі питання, як:

— концептуальні, організаційно-правові (Г. Ситник [223]), світоглядні, теоретико-методологічні (О. Дзьобань [153]), конституційно-правові (В. Антонов [7]) та адміністративно-правові засади національної безпеки (О. Хитра [260]);

— філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз національної безпеки держави (В. Бліхар [13]);

— визначення та застосування індикаторів стану національної безпеки (А. Качинський [98]);

— особливості публічного управління та його впливу на безпеку особистості, суспільства і держави в системі національної безпеки (А. Михненко, Н. Грущинська, Ю. Нестеряк [204]);

— соціально-економічне забезпечення державного управління національною безпекою (С. Домбровська, В. Шведун, А. Рубан [52]);

— структура та функції стратегічних комунікацій у системі національної безпеки держави (Т. Сивак, М. Шклярчук, В. Копанчук, О. Поступна, О. Фендо [311]) тощо.

Теоретичні та практичні аспекти людського розвитку в Україні як одного з напрямів забезпечення національної безпеки країни, питання відтворення продуктивних сил висвітлено у монографічних працях українських авторів (Е. Бойченко [17], Г. Возняк [256], Е. Лібанової [132], О. Новікова, О. Амоша, Ю. Залознова [250], Н. Статівка [236], М. Цимбал [134] та ін.). Основи соціального забезпечення, визначення рівня і якості життя населення України в умовах соціально-економічної нестабільності є предметом досліджень, таких учених, як В. Бульба [4], В. Новіков, О. Макарова, М. Откидач [6], В. Саріогло [23], Л. Черенько

[18; 22; 30; 31] та ін.

Незважаючи на вагомий вклад українських учених у дослідження проблеми забезпечення продуктивної зайнятості населення як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни, обґрунтування необхідності підвищення ефективності соціальної політики у сфері зайнятості, на жаль, недостатньо уваги приділяється дослідженню місця, ролі та визначенню переваг соціально орієнтованих кластерів у підвищенні рівня добробуту зайнятого населення. Окремі теоретичні питання формування кластерних утворень, їх вплив на соціально-економічний розвиток території досліджують М. Войнаренко [106], С. Гриценко, А. Таранич [46], Ю. Федотов [255] та ін. Отже, спробуємо розглянути питання людського розвитку як важливого напрямку забезпечення національної безпеки держави; визначмо основні тенденції в сфері зайнятості населення України та розглянемо продуктивну зайнятість як передумову подолання бідності серед працюючого населення. Водночас вважаємо доцільним визначити фактори, що впливають на переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості.

Зайнятість населення зумовлює в собі соціально-економічні та демографічні процеси, що відбуваються в державі. Державна політика в сфері зайнятості спрямовується на недопущенні дискримінації в можливості кожній людині отримати роботу та стабільний дохід, щоб забезпечити собі та своїм членам сім'ї якісне життя, а також мати можливість особистості кар'єрного і статусного росту.

З метою аналізу тенденцій стану і розвитку ринку праці з метою визначення прогалин у цій сфері, розробки та прийняття відповідних управлінських рішень, у тому числі щодо створення нових робочих місць кожна держава збирає статистичні дані про зайнятість населення. В Україні статистичні дані щодо рівня зайнятості, рівня безробіття та кількості робочої сили збирає державний орган – Державна служба статистики України, яка до зайнятого населення відносить особи віком від 15 років і старше, які здійснюють будь-яку діяльність, що пов'язана з виробництвом товарів та надання послуг. Звичайно, що за здійснення цієї діяльності людина отримує певну оплату, яка й має забезпечити гідний рівень життя населення.

Відповідно до методологічних положень щодо класифікації та аналізу робочої сили та окремих форм трудової діяльності, рівень зайнятості розглядається як «відношення кількості зайнятих певного віку і/або певної соціально-демографічної групи до кількості населення відповідного віку і/або населення відповідної соціально-демографічної групи (у відсотках)» [146]. За даними Державної служби статистики України, починаючи з 2014 р., коли російські війська вперше незаконно ввійшли на територію України та окупували частину її території, частка громадян втратила роботу, частка осіб вимушена була виїхати з Криму та зі сходу країни до інших підконтрольних Україні територій, внаслідок чого рівень безробіття збільшився, а рівень зайнятого населення відповідно зменшився. Однак при цьому, показник зайнятого населення з 2010 по 2019 рр. залишається практично стабільним – у середньому 57,8 %, а рівень безробіття перебуває на рівні – 7,3-9,5 % від усієї робочої сили, що свідчить про те, що щорічно майже 1,5 млн осіб не можуть знайти роботу [50].

З початку повномасштабної війни в Україні значно зменшилась кількість населення – станом на березень 2024 р. до 31,1 млн (до війни проживало 37,6 млн людей), понад 6,5 млн з тих, хто виїхав з країни на початку війни, досі не повернулись (це кількість зареєстрованих у країнах світу українських біженців). Оскільки головним ресурсом економічного розвитку є люди, а саме якість людського капіталу, склад трудових ресурсів, то доцільним є розгляд структури населення та визначення кадрового резерву. Так, відповідно до статистичних даних, станом на березень 2024 р. з 31,1 млн постійного населення України лише 13,4 млн складають робочу силу, серед яких 11,1 млн – зайняті та 2,3 млн безробітні. Найбільшу частку 17,7 млн складають економічно неактивне населення, 7,8 млн – пенсіонери (2,7 млн продовжують працювати), 5,6 млн – люди, які не працюють та не шукають роботу, 4,3 млн – діти у віці до 15 років. Отже, в Україні відбулось значне зростання дефіциту робочої сили – у 2023 р. майже втричі порівняно з 2022 р. збільшився показник нестачі працівників (у 2022 р. – 13,5 %, а у 2023 р. – 34 %), що значно обмежує розвиток бізнесу [60]. В цілому, відбувається скорочення кадрового резерву та знижується його якість, що супроводжується такими процесами, як:

- відтік кадрів за кордон, їх ймовірна асиміляція та неповернення до країни;
- зміщення структури населення в бік населення старшого віку – поглиблення процесу старіння населення та, як наслідок, збільшення соціального навантаження на платників податків;
- поглиблення демографічної кризи внаслідок війни – зниження народжуваності, втрати етнічного фундаменту нації та кадрового резерву у перспективі;
- погіршення якості людського капіталу – міграція значної кількості підприємців, талановитих людей, молоді репродуктивного віку за кордон, загибель та каліцтво значної кількості молодих людей внаслідок війни, погіршення психічного стану населення;
- дисбаланс на ринку праці – при збільшенні попиту на робочу силу відчувається дефіцит трудових ресурсів, є проблеми з пошуком кваліфікованих працівників, робітників окремих спеціальностей.

Перелічені процеси, а також переведення майже четвертої частини з усіх працюючих на роботу в режимі онлайн та/або змішану форму роботи (частину робочого тижня працюють в офлайн-режимі, іншу – в онлайн), зниження оплати праці при зростанні цін на комунальні послуги та на товари першої необхідності, посилення мобілізаційних заходів з боку держави (частка населення свідомо не працюють, щоб їх не мобілізували) призводять до зниження рівня доходів громадян та стимулюють збільшення вторинної зайнятості і/або зайнятість у неформальному тіньовому секторі економіки лише для підтримки отримання необхідного доходу, щоб триматися на прийнятному для людини рівні. Безсумнівно, всі ці процеси негативно впливають на продуктивну зайнятість, яка є основним фактором підвищення якості життя населення. Стан економіки та фінансова спроможність економічно активного населення в першу чергу залежить від забезпечення повної зайнятості. Це дозволяє працюючому населенню підтримувати власні доходи і свій добробут, а отже, розвивати людський потенціал. У такому разі продуктивна зайнятість характеризує рівень її організації та ефективність внутрішньої структури.

Оцінка якості життя населення є, з одного боку, важливим фактором

зайнятості, з іншого – є суб'єктивним мірилом, оскільки залежить від суб'єктивного сприйняття особистістю умов свого існування. За даними соціологічного опитування, проведеного командою Rakuten Viber серед своїх користувачів (взяли участь 70 тис. осіб), з початку війни:

- у 4 з 10 українців зменшились доходи, тобто 40 % громадян відчули зниження рівня доходів, лише у 15 % не змінилась заробітна плата та у 5 % вона навіть зросла;

- як виявилось, понад третини респондентів на момент опитування не працювали, зокрема:

- 9 % людей втратили роботу і активно її шукають;

- 5 % не працюють і не шукають;

- 26 % не мають роботи по причині навчання чи вже на пенсії;

- 31 % респондентів зазначили, що ситуація щодо їх роботи і доходу з початку війни змінилась на гірше – вони працюють, але дохід значно зменшився [75].

Важлива роль в модернізації соціального життя, виходу з кризової соціально-економічної ситуації в усьому світі відводиться управлінню соціальними проєктами, до яких додатково залучають бізнес і громадські інституції задля вирішення соціальних проблем, які існують в суспільстві. Одним з інструментів вирішення цих проблем в Україні є використання кластерної форми організації діяльності, що дозволяє підвищити рівень та якість надання населенню послуг, знизити навантаження на бюджети за рахунок залучення до цього процесу на конкурентних засадах різних учасників (органи державної влади, бізнес структури, громадськість, соціальні заклади та установи). Створені соціально орієнтовані кластери по суті призводять до трансформації базових завдань державної соціальної політики [20]. Структура таких кластерів може бути різноманітною. Зазвичай, до складу соціально орієнтованого кластера входять різні соціальні компанії (заклади та установи освіти, науки, охорони здоров'я, культури, соціального захисту, підприємства економіки тощо), що локалізовані на певній території. Діяльність кластерів спрямовується на вирішення таких задач, як:

- підвищення показників народжуваності та зниження рівня смертності;

- боротьба з бідністю;
- покращення здоров'я та добробуту;
- надання якісних освітніх послуг та гендерна рівність;
- забезпечення гідною працею та економічне зростання;
- зменшення нерівності;
- доступна та чиста енергія;
- чиста вода та належні санітарні умови;
- впровадження інновацій та розвиток інфраструктури;
- стійкий розвиток населених пунктів;
- відповідальне споживання та ін. [65; 132].

Фактично соціально орієнтований кластер забезпечує високу якість і гідний рівень життя населенню, розвиваючи при цьому соціальну інфраструктуру в межах певної території. Функціонування такого кластера можна оцінити за двома напрямками:

- цільової орієнтації (сприяння соціально-економічному розвитку території, модернізації соціально значущих інфраструктурних складових, підвищення добробуту населення);
- сфери діяльності (забезпечення продовольчої та екологічної безпеки, покращення надання послуг у сфері охорони здоров'я та освіти, задоволення соціальних, культурних та духовних потреб особистості, підвищення рівня життєзабезпечення населення).

Визначимо фактори, що впливають на переваги соціально орієнтованих кластерів.

По-перше, це збереження людського капіталу. Безперечно, базовими вимірами розвитку людського потенціалу є демографія, міграція, освіта, здоров'я. Суб'єктивні виміри – це соціальне почуття та самопочуття. Сьогодні є потреба в суспільстві щодо створення та розширення зон безпеки в середині країни, посилення її обороноздатності, створення умов для стійкої економіки, в тому числі для ведення бізнесу. Особливої уваги суспільства і держави потребують заклади освіти різного рівня щодо створення безпекових умов навчання. Для підвищення рівня соціального

почуття й самопочуття необхідно налагодити суспільний діалог для вирішення болючих питань, зокрема:

- підготувати рішення про мобілізацію населення для досягнення стратегічної переваги у довгій війні;
- продумати механізми щодо залучення мігрантів з інших країн для вирішення питання дефіциту робочої сили та ін.

По-друге, природозберігаючий фактор. У сучасному світі все більше уваги приділяють розвитку «зеленої» економіки, що пов'язана з принципом екоуправління – управління, що здійснюється з урахуванням стану навколишнього середовища та забезпеченням його збереження. Ініціатива «зеленої» економіки заснована на таких принципах, як:

- збереження природних ресурсів;
- врахування природного капіталу під час прийняття та реалізації управлінських рішень;
- використання переробних систем відходів;
- забезпечення зайнятості населення за рахунок створення «зелених» робочих місць і відповідної політики;
- усвідомлення існування людини у нерозривному зв'язку з екосистемою, у якій вона живе.

Фактично з'являється новий напрямок в діяльності людини – екологізація, що націлений на досягнення екологічної рівноваги з природним середовищем, що дозволяє зберегти природу та одночасно підвищити якість життя населення. Підвищення ефективності використання природних ресурсів досягається на основі більш повної переробки ресурсів сировини, палива, води у виробництві.

По-третє, раціональне використання трудових ресурсів є підвалинами покращення матеріального добробуту населення. Створення достатньої кількості робочих місць має бути пропорційним росту чисельності населення та галузям соціальної інфраструктури. Головною ціллю управління трудовими ресурсами є забезпечення мінімізації витрат на їх формування й утримання та отримання максимального результату від їх використання.

По-четверте, економія трудових і матеріальних ресурсів. Економія трудових і матеріальних ресурсів досягається внаслідок прогресу техніки й технологій, удосконалення організації виробництва і праці, зниження витрат на одиницю виробленої продукції, покращення устаткування та ін. Все це веде до підвищення продуктивності праці, що характеризується такими показниками, як:

- виробництвом продукції за одиницю часу;
- трудомісткістю виробленої продукції;
- вартістю виробленої продукції на одну людину.

Економія трудових ресурсів відбувається за рахунок спеціалізації виробництва та кращого використання робочого часу.

По-п'яте, прискорення соціально-економічного розвитку. Вихід з важкої соціально-економічної ситуації, що склалась в Україні, можливо за рахунок прискорення проведення реформ, що спрямовані на створення ефективної національної економіки з відповідними механізмами соціального захисту.

По-шосте, вдосконалення територіальної організації економіки. Територіальна організація включає комплекс цілеспрямованої економічної діяльності суб'єктів господарювання на певній території та виступає як:

- результат територіальної економічної діяльності;
- система відносин між суб'єктами господарювання, місцевими владами та громадянами;
- механізм розміщення нових об'єктів;
- форма територіальної інтеграції виробництва і розселення населення.

Дана організація включає територіальний поділ праці, розміщення продуктивних сил, територіальну концентрацію, територіальні пропорції. Вдосконалення територіальної організації економіки досягається створенням локальних виробничих комплексів і центрів, забезпеченням взаємопов'язаного й пропорційного розвитку галузей господарства в периферійних економічних районах.

По-сьоме, покращення системи розселення. Цей процес забезпечується:

- усуненням надмірної концентрації виробництва та населення у великих містах;

- розвитком малих і середніх населених пунктів за рахунок ефективного розосередження промисловості по території;
- створенням єдиної мережі об'єктів соціальної інфраструктури, раціональною організацією місць застосування праці, побуту та відпочинку громадян;
- регулюванням маятникового руху робочої сили.

По-восьме, підвищення якості життя населення. Стратегія підвищення якості життя має бути спрямована на покращення тих показників, які мають найбільший негативний вплив на якість життя населення. При цьому пріоритетними сферами є:

- підвищення рівня доходів людини, що забезпечує економічну безпеку населення;
- вільний доступ до медичних і освітніх послуг;
- забезпечення безпеки громадянина на вулицях, що формує рівень довіри до правоохоронних органів;
- покращення екологічної ситуації тощо.

Отже, в ході дослідження України виявлено, що Україна, незважаючи на зовнішні й внутрішні проблеми, і досі у загальному світовому рейтингу входить до списку країн з високим рівнем людського розвитку за основними його вимірами. З'ясовано, що скорочення кадрового резерву та зниження його якості супроводжується: відтоком кадрів за кордон, ймовірна їх асиміляція та неповернення до країни; поглибленням процесу старіння населення та, як наслідок, збільшення соціального навантаження на платників податків; поглибленням демографічної кризи внаслідок війни (втрата кадрового резерву у майбутньому); погіршенням якості людського капіталу (міграція населення, загибель, погіршення фізичного та психологічного стану молоді репродуктивного віку); дисбалансом на ринку праці – з одного боку, збільшується попит на робочу силу, з іншого – відчувається дефіцит трудових ресурсів.

Розглянуто продуктивну зайнятість як передумову подолання бідності серед працюючого населення. Доведено, що в умовах політичної та економічної кризи, розширення обсягів бідності й посилення нерівності в суспільстві, спричиненими

військовими діями, ключовим пріоритетом Української держави є розробка ефективної соціальної політики, спроможної забезпечити продуктивну зайнятність населення. Обґрунтовано застосування соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення з метою вдосконалення їх якості життя.

Висновки до першого розділу

В розділі розглянуто історичні аспекти формування кластерних утворень та концептуальних положень теорії розвитку кластерів, що дозволило запропонувати авторське бачення встановлення поетапної послідовності розвитку цих процесів. Виділено 6 етапів та викладено їх зміст. Зокрема, це такі етапи, як: початковий практичний (зародження кластерних форм організації виробництва); початковий теоретичний (зародження наукової думки); становлення кластерної теорії; еволюція економічних теорій; становлення термінологічного апарату та формування теорії розвитку кластерів; створення міжнародних організацій і платформ, проведення кластерної політики.

Уточнено зміст термінологічного апарату теми дослідження («кластер», «соціальний кластер», «публічне управління розвитком соціального кластера»). З'ясовано, що поняття «кластер» найбільш широко використовується в економічних науках та здебільшого позначає деяку спільність, сукупність, об'єднання, систему, мережу; концентрацію виробничих суб'єктів, які географічно локалізовані та об'єднані різними інституційними горизонтальними і вертикальними зв'язками, спільною працею та здоровою конкуренцією. Різняться кластери за цілями, масштабами, набором бізнес-учасників. Щодо соціального кластера, то, як самостійна одиниця, це поняття в науковій літературі зустрічається рідко, здебільшого зустрічаються його інтеграційні форми, що об'єднують декілька галузей. Однак, такий підхід призводить до непорозуміння як в науковому колі, так і у практичній діяльності. Тож, в роботі наведено авторське бачення сутності соціального кластера та пропонується трактувати його як географічно-

функціональне утворення, одну з форм соціального партнерства в соціальній сфері, що здійснюється на принципах добровільного об'єднання, рівноправності й довіри партнерів, які знаходяться у територіальній близькості та спрямовують свою діяльність на досягнення спільних взаємовигідних і соціально значимих цілей. Причому партнерами можуть бути представники різних секторів – державного, комерційного, громадського. Даний підхід обмежує утворення кластерної форми лише соціальною сферою, її галузями задля досягнення соціально значимого ефекту на певній території шляхом надання соціальних послуг місцевим мешканцям, що підкреслює людиноцентричну спрямованість кластера.

Поглиблено змістове наповнення поняття «публічне управління розвитком соціального кластера», яке пропонується трактувати як цілеспрямована діяльність органів публічної влади (системи владних інституцій, що складають органи державної влади та органи місцевого самоврядування) та суспільних інституцій, що здійснюється у формі соціального партнерства, організованого у соціальній сфері задля створення соціального кластера, діяльність якого має бути спрямована на досягнення бажаних і корисних цілей соціального розвитку певної території, розв'язання соціальних проблем, підвищення добробуту населення, забезпечення соціального вирівнювання тощо. Дане визначення побудоване на поєднанні основних аспектів понять «публічне управління» і «соціальний кластер» та відображає множинні процеси, що об'єднані єдиною метою та пов'язані учасниками, зв'язками й спільними ознаками.

З'ясовано, що кластерні утворення, із-за широкого представлення у різних сферах суспільства, мають різноманітну будову, що ускладнює процес їх типологізації. Теоретичне узагальнення наявних класифікаційних підходів свідчить, про те, що в їх основу покладено певні ознаки кластерного утворення: сфера діяльності, територіальна прив'язка, неоднорідність, етапність, законність утворення, інноваційність, конкурентні переваги, життєвий цикл, типи зв'язків, національні особливості, масштаб, цілі, можливості, специфіка тощо. Найбільш розповсюдженим є галузевий підхід, що базується на визначенні сфер економічної діяльності та врахуванні внутрішнього потенціалу території.

Фрагментарність інформації з визначення видів соціального кластера, що зустрічається в науковій літературі, дозволила запропонувати систематизований класифікаційний підхід за такими ознаками, як: за принципом формування; за галузями соціальної сфери (видами діяльності); за етапом обороту людського капіталу; за розвитком потенціалу населення; за напрямом інвестицій.

Сформовано перелік групи учасників соціального кластера та загальних принципів формування кластерів. Так, до групи учасників віднесено базові інституції соціальної сфери (галузеві заклади, установи, організації, підприємства, які безпосередньо надають соціальні послуги), що, зазвичай, складають «ядро» кластера; органи публічного управління (органи державної влади, органи місцевого самоврядування); некомерційні, громадські та міжнародні організації, партнери; наукові, науково-дослідні, освітні установи, представники малого і середнього бізнесу, допоміжні об'єкти – фінансові, страхові, юридичні тощо. Кожна з наведених груп здійснює соціальний захист населення, забезпечує технічну, технологічну, юридичну, інвестиційну, інноваційну, консультативну, складську, транспортну, логістичну та інший вид підтримки. Учасники кластера об'єднані спільними інтересами та цілями щодо соціально-економічного розвитку території, модернізації соціально значимих інфраструктурних елементів, що впливають на підвищення якості життя місцевого населення. Зазначено, що наведені групи є умовними та у будь-який час можуть змінюватись, зокрема, доповнюючись новими учасниками як з державного, так і недержавного сектору. Водночас, висловлено застереження, що на практиці дуже важко об'єднати роботу державних і недержавних організацій в одному великому соціальному кластері, наприклад, на рівні регіону. Набагато простіше сформувати декілька взаємопов'язаних кластерів, утворених у різних галузях соціальної сфери, наприклад, освітній (освітньо-науковий), охороні здоров'я, культурній, соціального захисту, житлово-комунальній та ін.

Щодо переліку загальних принципів формування соціального кластера, то в роботі визначено та розкрито зміст першочергових принципів, які складають необхідний мінімум. До них віднесено: добровільність, взаємну довіру,

взаємовигідність, відкритість, прозорість, публічність, системність, єдність цілей, зв'язність, послідовність, довгостроковість, ефективність, урегульованість, інноваційність, мотиваційність, активність, фінансова участь, адаптивність та високотехнологічність. Також зазначено, що, якщо розглядати соціальну сферу у широкому розумінні, коли перелік послуг охоплює не тільки духовні, але й матеріальні потреби людини, тоді сформований кластер може набути певних індивідуальних особливостей, а отже, наведений перелік загальних принципів може розширитись за рахунок специфічних та/або додаткових принципів, які підкреслюють індивідуальні особливості функціонування кластерів. Це такі принципи, як принцип адекватності розміру кластера; принцип відповідності моделі формування соціального кластера наявним умовам; принцип мінливості кордонів кластерних утворень; принцип гармонічного інтегрування соціального кластера в регіональну або національну соціально-економічну сферу та ін.

Наведено блок-схему загального алгоритму створення й розвитку соціального кластера. Визначено десять етапів та розкрито їх зміст. Етапами загального алгоритму створення та розвитку соціального кластера є: 1) аналіз соціально-економічних передумов і потреб у реалізації кластера; 2) пошук односторонців (кластерна ініціатива); 3) початкові консультації; 4) заручення підтримкою; 5) створення базових документів; 6) створення кластерної організації; 7) навчання та планування початкових дій; 8) щомісячний моніторинг; 9) гнучкість; 10) інтеграція.

Розроблено та представлено структурно-логічну схему типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера. Виділено групи його учасників, які в цілому складають чотири сектора: ядро кластера і постачальники послуг; суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластера; сектор забезпечення функціонування кластера; споживачі соціальних послуг. Основними ідеями регіонального соціального кластера є підвищення якості життя населення регіону, інтеграція установ соціальної сфери та інших учасників кластера навколо реалізації цільових програм і проєктів, залучення бюджетних і небюджетних джерел і ресурсів, формування єдиної регіональної системи

соціального захисту населення. Переваги запропонованої моделі полягають у чіткому розподілі учасників кластера по секторам / видам діяльності, встановленню їх взаємозв'язків, участі у додаткових формах підтримки, експортних можливостях і впливу на формування економічної складової регіону.

Розглянуто переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення та визначено фактори, що впливають на ці переваги: збереження людського капіталу (базові виміри – демографія, міграція, освіта, здоров'я; суб'єктивні виміри – соціальне почуття й самопочуття); природозберігаючий фактор (екоуправління, екологізація); раціональне використання трудових ресурсів (забезпечення мінімізації витрат на їх формування й утримання та отримання максимального результату від їх використання); економія трудових і матеріальних ресурсів (технологізація, спеціалізація виробництва та краще використання робочого часу); прискорення соціально-економічного розвитку (реформування, модернізація); вдосконалення територіальної організації економіки (створення локальних виробничих комплексів і центрів, забезпечення взаємопов'язаного й пропорційного розвитку галузей господарства в периферійних економічних районах); покращення системи розселення (усунення надмірної концентрації виробництва та населення у великих містах; розвиток малих і середніх населених пунктів за рахунок ефективного розосередження промисловості по території; створення єдиної мережі об'єктів соціальної інфраструктури тощо); підвищення якості життя населення (підвищення рівня доходів людини, вільний доступ до отримання соціальних послуг, забезпечення безпеки громадян, покращення екологічної ситуації).

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ

2.1. Соціальна орієнтованість кластерної політики країн світу

Сучасні глобальні виклики, спричинені війнами, пандеміями, економічними кризами, високим рівнем міграції, виснаженням природних ресурсів, серйозними кліматичними і технологічними змінами, загрозою настання природного голоду тощо, негативно впливають на світову економіку, що, в свою чергу, призводить до зниження рівня якості життя населення. Це змусує уряди країн модернізувати економіку, посилюючи її інноваційний розвиток, що має підвищити ефективність, зокрема й розвиток соціальної сфери.

В економіці одним із переважаючих, динамічно зростаючим третинний сектор – сектор послуг, що включає економічну діяльність, пов'язану з виробництвом і наданням послуг. Він виконує функції життєзабезпечення населення і здебільшого стосується соціальної сфери. Однак, сектор послуг не може розвиватись у повному обсязі без якісного розвитку вторинного сектору – виробничого. Кластерний підхід, як зазначалось у попередньому розділі, широко використовують у виробництві, тобто вторинному секторі економіки, а в умовах ринкової економіки також і у первинному секторі – сільському господарстві та сировинному виробництві. Ці сектори забезпечують підвищення рівня добробуту населення, зростання їх доходу і податкових надходжень. Виробничі кластери у регіональному плані суттєво відрізняються один від одного, мають переважно галузеве спрямування (наприклад, машинобудівельний, нафтопереробний, хімічний кластер) та визначають життєздатність території, виробляють конкурентоспроможну продукцію, формують ринок праці, підвищують якість життя. У той час, як соціальні кластери мало чим відрізняються один від одного та мають цілісну структуру, наприклад, медичний, житлово-комунальний, освітній, екологічний, медичний, культурний кластер. Вони формують умови життя у

регіоні, позитивно впливаючи на всі напрями розвитку сфери послуг.

Принципи кластерної організації соціальної сфери успішно впроваджуються у зарубіжних країнах. Стимулювання кластерної політики призвело до появи провідних світових лідерів-кластерів. Так, одним із яскравих прикладів такого кластерного об'єднання є Кремнієва долина – регіон у штаті Каліфорнія, США, що позначає південну частину території затоки Сан-Франциско, входить до міської агломерації, відзначається високою щільністю високотехнологічних компаній, є центром розвитку інноваційних технологій [116]. Ідея створення високотехнологічної зони виникла в середині минулого століття, її натхненником був професор приватного вищого навчального закладу – Стенфордського університету Фредерік Терман. Тоді були побудовані перші суднобудівельні дослідні лабораторії військового й комерційного спрямування. Назву «Кремнієва долина» вперше з'явилась у 1971 р. у доповіді журналіста Дон Хефлера, який розповів про розвиток напівпровідникової промисловості. У російському перекладі використовують неправильний переклад цього кластера – Силіконова долина, така помилка виникла через подібність написання англійських слів «silicon», що означає «кремній» і «silicone», що означає «силікон».

У Кремнієвій долині фінансисти Євген Клейнер і том Перкінс у 1972 р. створили першу венчурну компанію для молодих підприємців. Пізніше сюди стали приїжджати винахідники з усього світу.

Найбільш успішними проектами Кремнієвої долини є:

– Hewlett-Packard (HP) – одна з перших глобальних транснаціональних компаній, перша компанія стартап, створена випускниками Стенфордського університету Девідом Паккардом та Вільямом Х'юлеттом у 1939 р. Компанія створила перший настільний науковий програмований, пізніше кишеньковий калькулятор, мікрокалькулятор, комбінацію годинника, калькулятора і календаря; представила перший масовий струменевий принтер DeskJet та ін. Усі співробітники компанії дотримуються дрес-коду – як правило, носять ділові костюми; на території компанії для співробітників розташовані невеличкі кав'ярні просто неба, тенісні галявини, набори для барбекю, що є свідченням соціальної орієнтованості

кластера;

– National Semiconductor – компанія-гігант, що з'явилась у штаті Коннектикут (у 1968 р. штаб-квартира компанії перенесена в Кремнієву долину) в 1958 р., виробляє напівпровідникову продукцію, аналогові підсилювачі, драйвера для моніторів;

– Integrated Electronics (Intel) – найбільша у світі компанія, яка виробляє електронні пристрої і комп'ютерні складові (мікропроцесорів, флеш-пам'яті, SSD-накопичувачів, мережевого обладнання, серверів, чипсетів), заснована в 1968 р. фізиком Робертом Нойсом та хіміком Гордоном Муром. Територія компанії складається з декількох будівель, у головній розташовано музей розвитку мікропроцесорів і комп'ютерних технологій;

– Apple – корпорація, заснована в 1976 р. Стівом Джобсом, Стівом Возняком і Рональдом Вейном, виготовляє персональні комп'ютери, планшети, аудіоплеєри, телефони, програмне забезпечення та інші ноу-хау. Це найбільша у світі у сфері інформаційних технологій за виручкою й обсягом активів корпорація, а також займає третє місце по виробництву мобільних телефонів. У своєму штаті корпорація має понад 100 тис. працівників, які працюють на постійній основі, більше 450 магазинів роздрібною торгівлі, що представлені у 16 країнах світу. Місце, де розташована корпорація часто називають кампусом, оскільки територія схожа на студентське містечко американських університетів – гігантські світлі вестибюлі, білборди й стенди, що викликають духовне піднесення, натхнення та спонукають до інакомислення;

– Facebook – найбільша у світі соціальна мережа, заснована у 2004 р. як мережа для студентів деяких університетів США. Її засновник – Марк Цукерберг. Прибуток компанії щомісячно зростає впродовж останніх 10 років на 0,1-0,6 %. Концепція планування компанії подібна до міської – зі жвавими вулицями з численними стріт-артами (співробітникам не тільки дозволяється, їх, навіть, заохочують до творчого самовираження через мистецтво – вони малюють графіті на стінах, залишають глибокодумні написи); на території розташовано багато кав'ярень і закусочних, кабінети представляють собою відкритий простір, де знаходиться велика кількість співробітників. Головними принципами робочого простору компанії є

відкритість і мобільність [141].

Кремнієва долина стала символом світового науково-технічного прогресу, однією зі столиць мікроелектроніки, світовим центром науки і техніки. З 60-рр. XX ст. для стартаперів почали активно розвиватись венчурні інвестиції – вид фінансування технологічних компаній, що швидко зростають. Це призвело до вибухового зростання чисельності підприємців, які хотіли дуже швидко збагатитися, тому прагнули закінчити роботу над своїми корисними моделями. Тоді долина стала більш привабливою з точки зору оподаткування, з'явилися перші пільги, що привернуло увагу нових стартаперів і інвесторів. З того часу сформувалась певна ідеологія Кремнієвої долини, в основу якої покладалось два важливих аспекти:

1) креативність і сміливість польоту думки, відсутність страху невдачі й осуду – «безбоязність» – більшість винахідників в історії пройшли шлях нерозуміння їх та їхніх винаходів сучасниками, підлягали осуду, критики, у результаті чого геніальні розробки так і не побачили світ;

2) повна відсутність совісті при необхідності отримання грантів від держави або грошей від приватних інвесторів – науково-технічні розробки потребують великих коштів, а їх виробники – високих зарплат, якісних і доступних медичних послуг, можливостей для відпочинку у будь-який момент, розкішних офісів – все, що свідчить про комфортне життя [225].

Американська Кремнієва долина надихнула інші країни на створення подібних інноваційно-технологічних центрів. Зокрема, центром високих технологій у Китаї стало місто Чжунгуаньцунь. У 80-х рр. минулого століття співробітником Китайської Академії наук, фізиком Ченом Чуньсянем було засновано приватну компанію по розробці технологій, пов'язаних з дослідженням плазми. Вже наприкінці 1980-х рр. у місті налічувалось понад 100 інноваційних компаній, з'явилась «електронна вулиця», наприкінці 1990-х рр. відкрито технопарк, а на початку XXI ст. почав роботу найбільший у Китаї комплекс з виробництва біомедикаментів – біофармапарк. На території сучасного комплексу Чжунгуаньцунь зосереджено п'ять парків: Фентаюань; Чанпіньюань; Хайдяньюань з двома базами – промисловою «Шанди» та експериментальною «Юнфен»; зона техніко-економічного освоєння Ічжуан та електронний комплекс у передмісті

Пекіна. Сьогодні Чжунгуаньцунь є територією з найбільшою концентрацією наукових, освітніх та інтелектуальних ресурсів у Китаї, нараховує 41 університет, 206 науково-дослідних інститутів, 28 науково-технічних центрів, 26 університетських науково-технологічних парків, 34 підприємницьких парків для іноземних студентів. Вдале поєднання освіти і наукової бази стали підґрунтям для створення й розвитку потужного інноваційного центру ІТ-індустрії Китаю. Тут розташовані офіси китайських гігантів ІТ-індустрії: Baidu, Sohu, Sinosteel, Youku, Wumart, Xiaomi та ін. Чжунгуаньцунь перетворився на сучасне місто з футуристичними будівлями, торгівельними кварталами, парками, храмами. Інновацією є багаторівневе підземне місто, що знаходиться під кварталом комплексу, та у якому розміщено магазини, салони та різноманітні заклади харчування [317].

Подібні американській Кремнієвій долині інноваційно-технологічні центри створені в інших країнах Азії, Індії, Данії тощо. Загалом, провідні кластери переважним чином спеціалізуються на інформаційних технологіях і цифровому зв'язку. Найбільш патентних заявок (більше 60 %) з усіх галузей техніки припадає на комп'ютерні технології (12 %), цифровий зв'язок (11,5 %), електричні машини, апарати, енергії (6,6 %), медичні технології (6,5 %), аудіовізуальні технології (4,7 %), виміри (4,6 %), фармацевтика (4,5 %), напівпровідники (3,8 %), біотехнологія (3,5 %), транспорт (3,3 %). На світовому рівні найбільшу концентрацію патентів і наукових публікацій забезпечують науково-технологічні кластери Азії та США. У 2024 р., за дослідженням Всесвітньої організації інтелектуальної власності, у першу п'ятірку лідерів увійшли такі кластери, як Токо-Йокогама (Японія), Шеньчжень-Гонког-Гуанчжоу (Китай і Гонконг, Китай), Пекін (Китай), Сеул (Республіка Корея), Шанхай-Сучжоу (Китай). Кластерами з найінтенсивнішою науково-технічною діяльністю є Кембриджський (Сполучене Королівство), Сан-Хосе-Сан-Франциско (Каліфорнія, США), Ейндговен (Нідерланди), Оксфорд (Великобританія), Бостон-Кембридж (США). Серед 100 найкращих науково-технічних кластерів їх найбільша кількість розташована у Північній Америці, Європі та Азії, однак все ж таки найбільш вони сконцентровані

в економіці Китаю та США. Причому Китай другий рік поспіль лідирує по кількості кластерів – 26, далі йдуть США (20 кластерів), Німеччина (8) та по 4 кластери в Індії та Республіці Кореї [283].

Варто зазначити, що у розвитку кластерів у більшості країн світу значну роль відіграє уряд, який зацікавлений в інноваційно-технологічному розвитку національної економіки. Успішне функціонування національних кластерів забезпечується завдяки ефективній координації діяльності його учасників, серед яких вагому роль відводиться представникам державної чи регіональної влади. Часто на національному чи регіональному рівні створюється координаційний центр, основним завданням якого є посилення існуючих та проектування нових ланцюгів цінностей через гібридні форми взаємодії, які дозволяють елімінувати просторово-територіальні чинники. Водночас, стійкий розвиток кластерів забезпечується наявністю активних інтегруючих компаній – лідерів кластера, а також наявністю необхідних знань, навичок та досвіду внутрішньо-корпоративної взаємодії. Прикладом такої взаємодії є: Гонконг, де за ініціативою уряду створено Гонконський науково-технологічний парк, у якому функціонує близько 250 компаній, об'єднаних у кластери електроніки, точного машинобудування, «зелених» технологій та ін.; Сінгапур – уряд інвестує комплексні стратегії з розширення інноваційних кластерів у біомедицині, цифрових медіа, виробництві продукції з високої доданою вартістю (мікроелектроніку, нові матеріали); Бразилія – уряд витратив близько 300 млн доларів на інвестування кластерів з виробництва мікроелектроніки, біопалива, програмного забезпечення; Франція – з ініціативи уряду створено конкурентоспроможні на міжнародному рівні інноваційні кластери в регіоні Гренобля [154, с. 8].

Одним із центрів найбільшого розвитку кластерної моделі економіки є ЄС. Як стверджує А. Ямчук, процес кластеризації європейської економіки здійснювався за такими основними етапами:

- 1) 1968 р. у рамках ЄС створено Генеральний Директорат з регіональної політики;
- 2) 1975 р. – сформовано Європейський фонд регіонального розвитку;

3) 1988 р. – Європейським парламентом прийнята Хартія регіоналізму, почала свою діяльність Рада регіональних та місцевих об'єднань;

4) 2000 р. – відбувся Лісабонський саміт, на якому було проголошено обов'язковість формування країнами ЄС національних програм кластеризації; створено Європейський науковий (дослідницький) простір (European Research Area, ERA), затверджена Програма розвитку регіональних інноваційних систем (Regional Innovation Systems, RIS);

5) 2007 р. – на Брюсельському саміті схвалено Маніфест кластеризації Європи;

6) 2008 р. – на Стокгольмському саміті прийнято Європейський кластерний меморандум – план дій Європи щодо забезпечення зростання конкурентоспроможності [275, с. 10-11].

Сьогодні деякі країни світу, які підтримують розвиток кластерів, досягли певного успіху. Про це йдеться в опублікованому звіті Європейської обсерваторії кластерів і промислових змін (EOCIC) [287]. У документі представлено вичерпну інформацію про підтримку кластерів у 29 європейських країнах, включаючи глибокий аналіз 30 національних кластерних програм у 20 країнах, а також містить інформацію про підтримку регіональних кластерів у 49 регіонах 16 європейських країн (у цілому, аналіз охоплює 55 кластерних програм з детальним їх описом у 27 регіонах). Крім того, аналізується кластерна політика 10 неєвропейських країн з метою забезпечення додаткової міжнародної перспективи. Експерти стверджують, що кластерна політика й стратегії широко поширені як у Європі, так і в усьому світі, а державна підтримка розвитку кластерів виступає важливим інструментом економічного розвитку країни та регіону. Тож лідери світових країн все частіше орієнтуються на стратегію розвитку кластерів, спираючись на досвід тих країн, які вже мають певний успіх у цьому напрямку. Також у звіті зазначається, що кластера політика / стратегія країн / регіонів світу залежить від конкретної національної / регіональної політики, тож має свої особливості, бачення, характеристики та обґрунтування щодо необхідності її розробки й реалізації на даній території. Незважаючи на різноманітність кластерної політики / стратегії, що впроваджується

у світі, експерти все ж таки виділяють низку подібних підходів:

- кластери підтримуються через спеціальні програми або через інтеграцію підтримки кластерів в інші програми економічної підтримки. Кластерна політика переслідує широкий спектр цілей, зокрема, зміцнення структур співробітництва різних зацікавлених сторін; підвищення конкурентоспроможності малих і середніх підприємств (далі – МСП); інтернаціоналізація/ модернізація промисловості; підтримка переходу знань у конкретні технології; створення соціально-економічного ефекту від досліджень; досягнення більш збалансованого територіального розвитку тощо);

- кластери розглядаються як невід’ємні елементи комплексу політичних рішень і перетину інновацій, стратегічної спеціалізації та підтримки МСП. Кластерна політика спрямована на стимулювання досліджень, розвиток технологій та інновацій шляхом сприяння співпраці між різними суб’єктами на певній території (у європейських країнах часто підтримка кластерів пов’язана з регіональними інноваційними стратегіями та/або стратегіями розумної спеціалізації);

- підтримка кластерів пов’язана з територіальним розвитком. Більшість кластерних політик проводять змішану стратегію, підтримуючи як усталені, так і зрілі галузі, а також ті сфери і галузі промислової діяльності, що розвиваються. У такому разі кластерні програми спрямовані на промислову трансформацію, а сам кластер використовують як фасилітатор змін;

- кластерні програми вбудовані в особливу систему управління кожною країною та реалізуються широким колом учасників. До участі в державних конкурсах пропозицій часто запрошують різні кластерні організації як ті, що збільшать своє значення у майбутньому. Важливими аспектами для підтримки розвитку кластерів є розвиток навичок, навчання людських ресурсів, пошук партнерів, фінансування досліджень і розробок.

Найефективнішими інструментами та напрямками підтримки кластерів у національних програмах країн ЄС є:

- підтримка участі МСП;

- підтримка міжнародної співпраці кластерів в одному секторі;
- підтримка міжсекторної співпраці;
- фінансування зустрічей та нетворкінгу;
- підтримка виходу на інші ринки;
- промоція нової культури кооперації;
- підтримка активностей кластера з розвитку підприємництва;
- промоція еко-ефективності;
- створення нової кластерної інфраструктури;
- зростання бізнесу та допомога в його масштабуванні.

Головним джерелом фінансування кластерів, як було зазначено вище, виступає держава, водночас, це також і членські внески (від компаній, фірм); дослідницькі, технологічні, інноваційні проекти членів кластера; провізія та оплата за надання послуг членами кластера; фінансування від локальних органів влади; альтернативні приватні фонди (краудфандінг, венчурний капітал та ін.); посередництво та асоціації; трастові фонди, громадські організації тощо.

ЄС використовує кластери для реалізації своїх пріоритетів, зокрема такі, як:

- єврокластери (спільні кластерні ініціативи) – міжгалузеві, міждисциплінарні, трансєвропейські стратегічні ініціативи, що фінансуються через Програму єдиного ринку, об'єднують галузеві кластери та інші суб'єкти економіки для реалізації Промислової стратегії ЄС. Пріоритетними напрямками екосистеми ЄС є: туристичний, агропродовольчий, текстильний, цифровий, мобільно-транспортно-автомобільний, будівельний, соціальна економіка, роздрібна торгівля, здоров'я та ін.;

- європейські кластерні партнерства – загальноєвропейські консорціуми, що об'єднують ресурси і знання для конкретної спільної роботи над ініціативами у промисловій екосистемі. Це партнерство зосереджується на інтернаціоналізації, інноваціях, розумних інвестиціях у спеціалізацію чи модернізацію;

- європейські платформи для співпраці у кластерах – це європейський онлайн-центр для галузевих кластерів, який картографує та підтримує роботу кластерів через спеціалізовані сервіси, у тому числі здійснює пошук партнерів;

— кластерне відображення – платформа, яка дозволяє дослідити промислові кластери і партнерів, збирає та надає офіційні статистичні дані про учасників кластерів (за галузями, регіонами, політикою, відповідно до типів акторів);

— панорама європейських кластерів – мапа із розташуванням і характеристикою кластерів у регіонах, де вони розташовані;

— програма обміну для кластерів (ClusterXchange) – сприяє транснаціональному співробітництву, взаємному навчання, налагодженню зав'язків, впровадження інновацій між учасниками різних промислових кластерів;

— міжрегіональні інвестиції – механізм технічної допомоги для промислової модернізації та інвестиції, який надає можливість працювати із бізнес-експертами, експертами з корпоративних фінансів, юриспруденції провідних консалтингових фірм для покращення їхніх бізнес-планів та інвестиційної готовності їхніх міжрегіональних проєктів [286].

Зазвичай кластери мають класичну структуру, що складається з чотирьох головних складових: 1) управлінський комітет; 2) консультативна рада; 3) керівництво офісом (кластерний менеджер); 4) робочі групи.

Якщо розглядати кластерну практику з точки зору бенчмаркінгу, то можна навести основні показники й цілі кластерних програм, що функціонують у країнах Східної Європи (табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Бенчмаркінговий аналіз діяльності кластерів деяких країн Східної Європи

Країна	Загальна кількість кластерів; програми, проєкти	Основні цілі програми
1	2	3
Польща	40 кластерів у 30 сферах; 4 кластерні програми	<ul style="list-style-type: none"> — підтримка інтернаціоналізації; — збільшення розповсюдження кластерів; — підтримка передового досвіду членів кластера; — сприяння науково-дослідним розробкам та впровадження новітніх технологій;

1	2	3
		<ul style="list-style-type: none"> — зміцнення інноваційних екосистем в певних регіонах; — промоція підприємництва, стартапів і масштабування
Угорщина	176 кластерів-стартапів утворили 25 акредитованих крос-секторальних кластерів	<ul style="list-style-type: none"> — підвищення конкурентоспроможності МСП; — зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями і наукою; — підтримка спільних науково-дослідних проєктів; — підтримка інтернаціоналізації менеджменту і членів кластерів; — сприяння збільшенню масштабів, злиття кластерів; — підтримка передового досвіду; — вдосконалення управлінських можливостей
Румунія	51 кластер, з них 47 об'єднані в асоціацію Clustero	<ul style="list-style-type: none"> — зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями і наукою; — сприяння інноваційному потенціалу, науково-дослідним розробкам та впровадження новітніх технологій; — підтримка інтернаціоналізації, передового досвіду членів кластера; — промоція підприємництва, стартапів і масштабування
Словаччина	11 кластерів, об'єднані в Союз Словацьких кластерів	<ul style="list-style-type: none"> — зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями і наукою; — підтримка інтернаціоналізації; — співфінансування проєктів кластерів до 85 %
Чехія	74 кластери, з них 25 об'єднані в Національну асоціацію кластерів	<ul style="list-style-type: none"> — підвищення конкурентоспроможності МСП; — зміцнення структур співробітництва між компаніями або між галузями і наукою; — сприяння інноваційному потенціалу, науково-дослідним розробкам і впровадження новітніх технологій; — зміцнення інноваційних екосистем у певних регіонах; — підтримка інтернаціоналізації та передового досвіду членів кластерів; — підвищення видимості кластерів
Литва	25 кластерів, з яких 13 об'єднані в Асоціацію литовських кластерів	<ul style="list-style-type: none"> — стимулювання інтеграції підприємств у кластери, збільшення їх зрілості та зростання; — сприяння міжнародному співробітництву, інтеграції в глобальні ланцюги вартостей, інноваційного потенціалу; — підвищення конкурентоспроможності МСП, видимості кластерів та інтернаціоналізації; — зміцнення структур співробітництва між компаніями / галузями та наукою для науково-дослідних розробок і впровадження новітніх технологій
Латвія	15 кластерів, Латвійська кластерна програма	<ul style="list-style-type: none"> — підвищення конкурентоспроможності МСП, видимості кластерів; — підтримка інтернаціоналізації та передового досвіду членів кластера; — зміцнення структур співробітництва між компаніями / галузями та наукою

Джерело: складено автором за [154]

Аналіз даних, наведених у таблиці, свідчить про те, що на рівні ЄС розроблені різні інструменти підтримки функціонування й розвитку кластерів. Кластерна політика й підтримка спрямована на сприяння входженню МСП на ринок через кластерну співпрацю, підтримується розвиток міжгалузевих ланцюжків створення вартості й інвестиції в кластери високого рівня; посилюється кластерна співпраця та підтримуються партнерські проєкти між кластерними організаціями. У половині країн – членів ЄС розроблені спеціальні національні та/або регіональні кластерні політики / програми, що сприяють розвитку кластерів. Найвпливовішими цільовими групами бенефіціарів кластерної політики є МСП (94 %), дослідницькі й кластерні організації (понад 85 %), наукові установи, великі фірми, стартапи, технологічні центри – від 67 до 79 %. Менш цільовими групами є бізнес-асоціації та основне населення (44-48 %), політики й НУО (26-27 %) [80, с. 42]. На жаль, більшість кластерних політик (близько 70 %) мають обмежений період дії (встановлено початковий і кінцевий рік). Бюджетна інформація щодо фінансування кластерної політики в ЄС часто не доступна для загалу, що не дає можливості провести комплексний аналіз фінансових ресурсів.

В цілому, кластери стали новим джерелом конкурентних переваг та при правильному використанні інструментів кластерної політики держави об'єктивною економічною реальністю. Відмінності у проведенні кластерної політики у різних країнах часто пов'язані з національними традиціями. Так, в азіатських країнах кластерна політика базується на підтримці промислових агломерацій, а країни з певним досвідом проведення кластерної політики переслідують більш високу ціль – інтернаціоналізацію промисловості. Втім, можна впевнено стверджувати, що у світі відбувається еволюційний розвиток кластерної політики, який відображає зміну цілей розвитку економіки на макрорівні. Наприклад, азіатські країни проходять шлях від промислових до інноваційних кластерів, у європейських країнах спостерігається зсув до нових сфер на технологічному та/або промисловому рівні та спеціалізацій.

Як зазначалось вище, кластерний підхід застосовується не тільки в економіці. Нині даний підхід широко використовують під час вирішення питань

гуманітарного реагування. Одним з яскравих прикладів є діяльність Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (далі – УВКБ ООН).

У сучасному світі спостерігається нова хвиля масового переселення людей, що розпочалась ще в 2012 р. Це відбувається в результаті політичних чи релігійних переслідувань, збройних конфліктів, насилля, порушення прав людини тощо. В останньому звіті «Глобальні тенденції», опублікованому в червні 2023 р., зазначено, що на кінець 2022 р. 108,4 млн людей в усьому світі насильно переміщені. Це більше, ніж на кінець 2021 р. на 19 млн осіб. Згідно зі статистикою УВКБ ООН, це найбільший ріст за останні роки. Питому вагу серед цих людей складають внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) – 62,5 млн осіб. Інша частка – це біженці, які знаходяться під мандатом УВКБ ООН; палестинські біженці; особи, які шукають притулку та інші люди, які потребують міжнародного захисту. Переважну більшість біженців (76 %) приймають країни з низьким і середнім доходом; 70 % біженців приймають країни, що межують з кризовими зонами; 3,6 млн людей прийняла Туреччина, 3,4 млн – Іран, 2,5 млн – Колумбія, 2,1 млн – Німеччина, 1,7 млн – Пакистан та ін. [294].

Найбільше людей у світі страждають від збройних конфліктів. Як показує практика, дипломатичні чи політичні канали вирішення конфліктів явно не працюють. Не виключенням є й Україна, яка ще у 2015 р. посіла 8-е місце в світі за кількістю ВПО [174]. Після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України кількість ВПО в країні суттєво збільшилась і зараз, на жаль, продовжує зростати. На міжнародному рівні прогнозується, що загальна кількість переміщених осіб у 2025 р. зросте ще на 3,1 млн. Прогнозується зменшення кількості переміщених осіб лише в Лівії та Сальвадорі [293]. Такі прогнози є невтішними та спричиняють зростання гуманітарних потреб у всьому світі.

Дослідження тенденцій щодо переміщення населення свідчить про те, що більшість людей, які живуть у безпосередній близькості до зони конфлікту та насилля, добровільно чи мимоволі залишаються вдома та часто стикаються з серйозними обмеженнями в отриманні гуманітарної допомоги. З проблемами гуманітарного характеру на даному етапі російсько-української війни масово

стикаються громадяни України. З метою вирішення цих питань УВБК ООН використовує кластерний підхід та очолює три кластери:

- з питань захисту;
- з питань житла і непродовольчих товарів;
- з координації та управління місцями компактного проживання ВПО.

Відповідно до даних, оприлюднених на офіційній веб-сторінці УВБК в Україні [107], кластер з питань захисту УВБК ООН співкоординує з національною неурядовою організацією (далі – НУО) БФ «Право на захист». Кластер об'єднує 105 агентств ООН, національних і міжнародних НУО, 5 координаційних хабів у таких містах України, як Вінниця, Дніпро, Київ, Львів та Ужгород. Як результат, в 2022 р. було охоплено допомогою 7 млн людей, 3 млн людей отримали різні послуги захисту. У межах функціонування кластера здійснюється:

- соціальний супровід людей;
- ведення індивідуальних справ з питань захисту;
- надання екстреної грошової допомоги;
- робота гарячих ліній;
- надання правової допомоги;
- консультування з питань захисту;
- надання психосоціальної підтримки, адвокації та транспортних послуг;
- підвищення рівня обізнаності;
- допомога в захисті на рівні громади та інституційна підтримка.

На всіх етапах здійснюється моніторинг у сфері захисту. Зокрема, у звітах зазначено, що основною проблемою в Україні залишаються руйнування майна цивільного населення та громадської інфраструктури, спричиненої збройними діями, за якими слідує проблема забруднення територій наземними мінами та боєприпасами, що не розірвались. Найбільш постраждалими в цьому плані є Дніпропетровська, Харківська, Сумська, Запорізька, Донецька та Чернігівська області.

Серед основних проблем населення є відсутність правового статусу і документації, як наслідок – неможливість працевлаштуватися, отримати державну

соціальну допомогу та послуги. Бар'єром для людей у доступі до реєстрації факту смерті часто є вартість адміністративної послуги, що негативно впливає на доступ в отриманні спадщини. Крім того, існують проблеми:

- пов'язані з соціальною згуртованістю (суперечки в громадах, доступ до засобів існування, допомоги, земля, житла, власності);
- із захистом дітей з погляду забезпечення їх безпеки, добробуту та доступу до послуг і можливостей (відсутність доступу до освіти, психологічні травми, стреси, тривоги, насильства та домагання);
- із захистом літніх людей та людей з обмеженими можливостями (відсутність незалежного доступу до засобів існування, доступу до спеціалізованих послуг, безпечного простору та приватного життя);
- з рівнем якості життя, який є дуже низьким у таких областях, як Сумська, Запорізька, Харківська, Херсонська і Донецька (переважно це такі сфери, як охорона здоров'я, житло та засоби для існування; не відпрацьований механізм забезпечення правового захисту та компенсацій за спричинені конфліктом поранення) [315].

Що стосується двох інших кластерів, то, наприклад, до складу кластера з питань житла і непродовольчих товарів входять 97 агентств ООН, національних і міжнародних НУО, 4 координаційні хаби у м.м. Вінниці, Дніпрі, Києві та Львові. Допомогою було охоплено у 2022 р. 4,3 млн людей; 2,5 млн осіб отримали підтримку непродовольчими товарами для домогосподарства, місць компактного проживання та бомбосховищ; 1,6 млн людей отримали допомогу для підготовки до зими у 2022-2023 рр.; 540 тис. осіб отримали екстрену допомогу з надання притулку та ремонту будинків.

Кластер з координації та управління місцями компактного проживання ВПО включає 9 міжнародних і національних партнерів, 4 регіональні хаби у м.м. Вінниці, Дніпрі, Києві та Львові. У 2022 р. 245 тис. людей перебувало у місцях компактного проживання та 400 тис. осіб охоплено у 2023 р.

Через посилення обстрілів в Україні відбувається вторинне переміщення людей, особливо з прифронтових і прикордонних територій. Це спричиняє

збільшення гуманітарних потреб. Нині діяльність кластерів спрямовується на розвиток місцевого потенціалу з метою їх активізації та залучення до вирішення потреби громади. Кластерний підхід, який використовують у своїй діяльності ООН, є ефективним інструментом гуманітарного реагування, що відбувається у тісній координації з місцевою владою та гуманітарними партнерами.

Все вище зазначене дає підстави для таких висновків:

— кластери є ефективним інструментом для реструктуризації національної й регіональної економіки, їх потенціал реалізується у повному обсязі у разі знаходження балансу між стандартизацією виробничої діяльності та інноваціями, які, як показує зарубіжний досвід, диверсифікують економіку моноспеціалізованих регіонів та підвищують її стійкість;

— підприємства, об'єднані в передові кластери, мають вищу продуктивність праці, ніж ті, що не об'єднані;

— європейські кластери об'єднують головним чином МСП, що веде до покращення їх конкурентоспроможності, вони швидко реагують на кризові ситуації (продемонстрували цю властивість під час ковідної пандемії, зокрема швидко переорієнтувались на виробництво засобів індивідуального захисту, медичного обладнання та супутніх послуг);

— кластери дають 40 % усіх робочих місць, 55 % фондів заробітної плати, 50 % експорту, 87 % усіх патентів ЄС [230];

— розвиток кластерів підтримується державою, зокрема шляхом фінансування, розробки спеціальної кластерної політики на національному та/або регіональному рівнях, програм і проєктів;

— кластерна політика частіше має встановлений обмежений термін, проте більша частина політик має чітку спадкоємність та діють понад 10 років;

— практично всі кластери є соціально орієнтованими, піклуються про створення комфортних умов праці та забезпечують добробут своїх працівників, зокрема шляхом введення соціальних пакетів чи системи пілг;

— кластери стимулюють розвиток нового бізнесу, сприяють утриманню талановитих осіб у певному регіоні та/або залученню кваліфікованої робочої сили

до регіону.

Кластерні політики країн-членів ЄС, відповідно до територіально-просторового критерію та об'єкту застосуванню (по відношенню до кластера), класифікують за чотирма рівнями: 1) політики і програми на рівні окремого кластера; 2) політики на рівні регіону; 3) національні політики і стратегії, що визначають секторальні пріоритети і напрями розвитку кластерів; 4) політики, що визначають загальноекономічний курс і умови (наприклад, податкова, фінансова та інші політики). Вважається, що регіональна політика виступає в ролі синтезуючої ланки усіх політик економічного й промислового розвитку конкретної території. Головними стейкхолдерами кластерних політик, після керівників кластерів, є керівники профільних департаментів державних адміністрацій. Основними інструментами / механізмами реалізації кластерних політики є:

- кластерна ініціатива / програма – визначений послідовний набір дій для досягнення певної мети з розвитку кластера;
- вид діяльності кластера – бізнес-процеси, що здійснює кластер на регулярній основі;
- рушій розвитку кластера – сукупність інструментів / механізмів, які забезпечують розвиток кластера в певному напрямку;
- сервіс кластера / сервісна послуга – послуга, яку виробляє керівництво / адміністрація кластера / кластерна спільнота для задоволення потреб своїх учасників (наприклад, послуга інформування про досягнення, результати, новини та / або послуга з підготовки грантових проєктів);
- інструмент – засіб надання послуги для цільової групи, що базується на розвинутих ресурсах та кращих практик (наприклад, розробка веб-сайту, створення структурних фондів для розвитку інновацій тощо);
- людські ресурси – ті, хто забезпечує всі бізнес-процеси, необхідні для досягнення цілей;
- результати – кінцевий продукт / послуга, які отримує від споживання сервісів цільова група [154, с. 31-34].

Досвід кластерної політики зарубіжних країн, зокрема країн-членів ЄС, для

України з огляду імплементації кращої практики в національну та/або регіональну економіку дедалі набуває все більшої актуальності. Кластеризація багатьох сфер економіки є вже незворотнім процесом. Зарубіжна кластерна практика доводить ефективність і підтверджує неминучу закономірність утворення кластерних об'єднань для вирішення у тому числі питань соціального й гуманітарного спрямування. Особливої актуальності для України набувають ці питання у воєнний і повоєнний періоди, коли з'являються нові цільові групи (військові у відставці, ветерани, інваліди, ВПО, особи, які втратили житло, майно, професію тощо), які потребують додаткової уваги й підтримки з боку держави, регіону та представників громадянського суспільства.

2.2. Правове регулювання та організаційне забезпечення публічного управління розвитком соціальних кластерів України

Україні сьогодні дуже потрібне об'єднання зусиль для вирішення нагальних соціальних проблем, у тому числі шляхом проведення ефективної політики кластеризації. За різними даними, в Україні нині функціонують близько 50 кластерів та лише деякі з них мають соціально орієнтовану спрямованість, здебільшого пов'язані з виготовленням медичного обладнання й наданням медичних послуг, виготовленням поліграфічної продукції, наданням освітніх, туристичних послуг та соціальної допомоги.

Перші кластерні ініціативи в українському суспільстві були проголошені в Подільському регіону наприкінці ХХ ст. В 1998 р. ентузіастами з науки і бізнесу була створена асоціація «Поділля Перший», яку очолив Р. Сілін – ректор Національного університету Поділля. Проте об'єднати зусилля на рівні всіх зацікавлених суб'єктів виявилось дуже складною справою, тому на базі асоціації утворили Центр Соціальних-Економічних Досліджень Подільського регіону (з 2005 р. – ГО «Подільський регіональний центр політичних та соціальних досліджень», зареєстроване як юридична особа). Кластерну ініціативу підхопили й в інших регіонах – Хмельницькому, Одеському, Херсонському, Івано-

Франківському, Закарпатському, Львівському та ін. З метою швидкого повернення вкладеного капіталу та отримання прибутку створювались кластери в галузі туризму, будівництва, агропромислового комплексу, легкій промисловості [252].

В умовах повномасштабної війни, розв'язаної російською державою проти України, суттєво збільшується кількість українських громадян, які потребують підтримки держави. Це насамперед люди з інвалідністю – люди, які постраждали від ворожих обстрілів мирних населених пунктів та бойових дій. За даними Міністерства соціальної політики України, за два роки війни – 2022-2023 рр. – кількість людей з інвалідністю зростає на 10 % (300 тис. осіб) та на сьогодні таких людей нараховується понад 3 млн. Державна влада України разом з іноземними партнерами намагаються будувати безбар'єрне середовище для людей з інклюзією – виготовлено понад 18 тис. протезів; у 2023 р. 10,5 тис. людей отримали протези рук і ніг; у лікарнях працює понад 300 мультидисциплінарних реабілітаційних команд, головним завданням яких є максимальне відновлення психічних і фізичних функцій людини [242].

Війна спричинила також появу таких категорій населення, як внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО), біженці, люди, у яких частково або повністю зруйновано житло. Першочерговим питанням для цих людей є питання житла. Станом на серпень 2023 р. зареєстровано майже 5 млн громадян, які покинули своє місце проживання внаслідок війни, після 24 лютого 2023 р. перемістилися 3,6 млн осіб, з них до 1 млн перемістились повторно. У 2023 р. допомога на проживання для ВПО склала 57 млрд грн., крім того, для людей, які втратили житло, в 2022 р. було запроваджено програму доступного кредитування житла – «Оселя» [205].

Зважаючи на вищезазначене, доцільним виявляється мобілізація всіх ресурсів України, у тому числі кластерних організацій, задля вирішення соціальних проблем українців. Необхідно надати інституціональну, правову, фінансову, гуманітарну підтримку наявним кластерним організаціям України, а також сприяти утворенню нових таких об'єднань, зокрема у соціальній сфері, та налагодженню співпраці між кластерами різних країн і в цілому міжнародної співпраці.

Щодо інституціональної підтримки, то державний орган, який відповідає за

проведення кластерної політики є Міністерство економіки України. У березні 2022 р. за ініціативою платформи Clusters4Ukraine, мета якої полягає в посиленні регіонального економічного розвитку шляхом ефективної реалізації національної політики кластеризації на рівні регіонів, було утворено мультигалузеву загальнонаціональну спілку Український кластерний альянс (УКА). Спілка об'єднує українські підприємства, бізнес, кластери та кластерні організації, які прагнуть підвищити свою конкурентоспроможність шляхом впровадження засад кластерної кооперації, індустріальних, зелених, цифрових інновацій автоматизації та ефективної взаємодії з державою. У січні 2023 р. УКА зареєстрована як громадська спілка, в якій рушійною силою виступає Асоціація підприємств промислової автоматизації України (далі – АППАУ), що проводить активну кластерну політику з 2016 р. – від початку активного розвитку кластерного руху в Україні. У 2019 р. Асоціація стала співзасновником платформи Industry4Ukraine, що орієнтується на новітній індустріальний розвиток як основи української економіки та презентувала проєкт Національної програми кластерного розвитку до 2027 р., а також є лобістом розвитку кластерного руху в Україні.

До УКА входить 48 кластерів. На веб-ресурсі Альянсу розміщено інтерактивну мапу кластерів, ресурсних центрів і комітетів, яка має допомогти українським кластерам знайти партнерів як в межах внутрішнього середовища, так і на світовій арені. На рис. 2.1 представлено кількісні показники кластерних утворень у регіональному вимірі. Найбільшу кількість кластерів, що представлено на веб-сайті УКА, утворено в Київській області – 13 кластерів, 3 ресурсних центра та 2 комітети; по 4 кластери налічується у Вінницькій, Львівській, Харківській областях; по 2 кластери – у п'яти областях та по 1 кластеру – у шести областях країни. У дев'яти регіонах кластерні об'єднання, згідно з даними УКА, відсутні або не приєдналися до Альянсу.

Якщо розглядати кластери за їх спрямованістю, то найбільша частина об'єднується в економічних та наукових галузях, які дають суттєві прибутки для бізнесу. Наприклад, у Київській області функціонують такі кластери, як: Українська Асоціація Меблевіків, Науковий кластер «Наукові парки України»,

Український кластер автобудування та мобільності, АППАУ (промислова автоматизація), Ктївський Хай-Тек Кластер, Кластер виробників медичного обладнання, Український вудхауз кластер (виробництво дерев'яних, модульних, каркасних будинків, будівельних матеріалів), Кластер «Фотоніка», Український кластер кібербезпеки, Кластер передових матеріалів, Теплоенергетичний кластер України. Найбільш розвинутими й масовими є ІТ-кластери, регіонами-лідерами цих кластерів є Львівська та Харківська області.

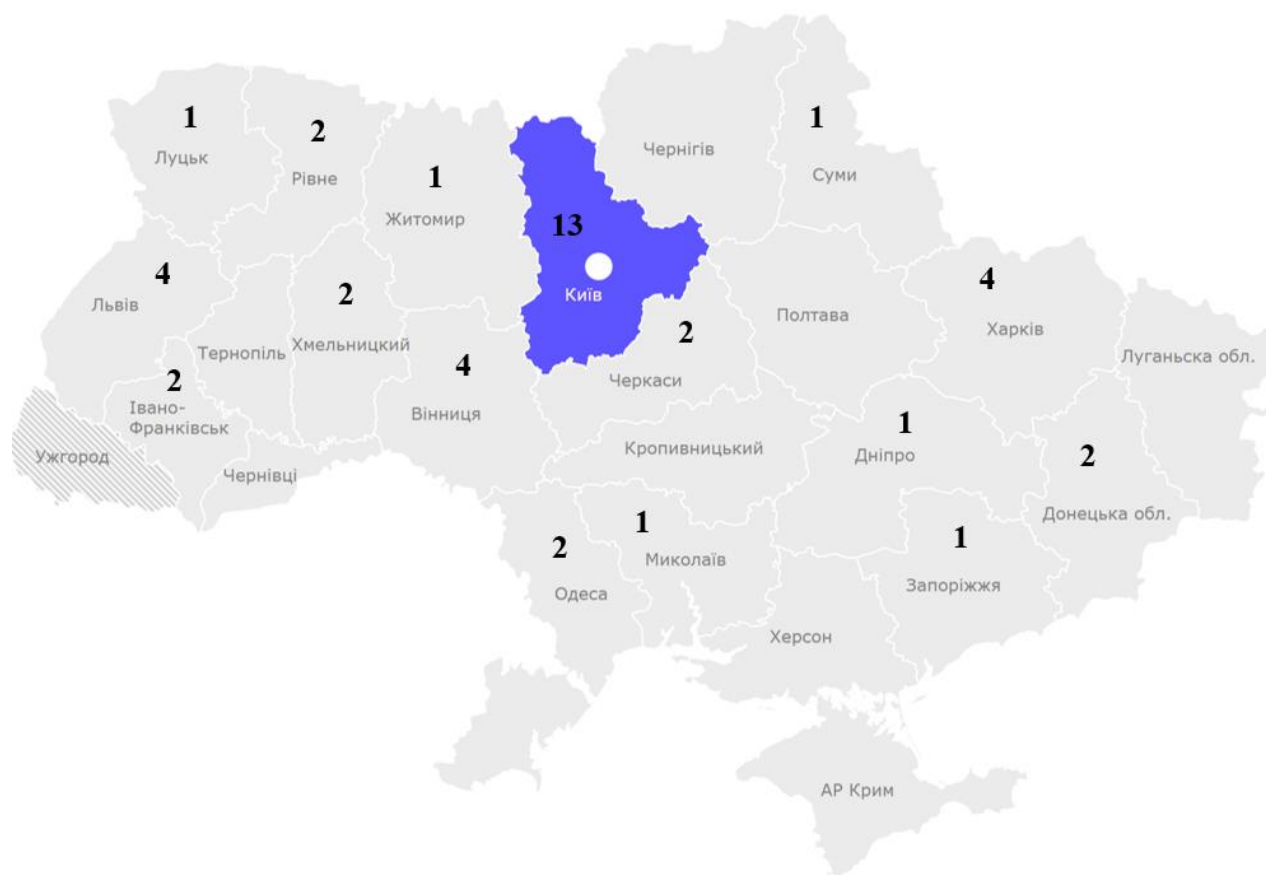

Рис. 2.1. Мапа кластерів, утворених в Україні, згідно з даними Українського кластерного альянсу станом 05.11.2024 р. [140]

Інституціональна структура платформи Industry4Ukraine включає 4 комітети: смарт-спеціалізації та інновації; діджиталізації МСП; сталої індустрії (зелена економіка); кластерного розвитку. До початку повномасштабної війни в Україні АППАУ координувала зусилля з розвитку кластерів, тісно співпрацюючи з

головним донором у цій сфері в Україні – німецькою компанією Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ). Проте, з лютого 2022 р. кластерний комітет України закликав до об'єднання всіх кластерних утворень з метою зміцнення економічного фронту заради допомоги українським військовим. На заклик відгукнулось сотні підприємств, які згуртували свої зусилля в середовищі УКА. Для мобілізації кластерів було створено штаб «Кластери України». Це дало можливість розподілити функції та завдання у кластерах між регіонами й критичними галузями, такими як оборонно-промислова, харчова та фармацевтична; визначити пріоритетні проблеми у регіонах, які найбільше постраждали / страждають від активних бойових дій; організувати підтримку / релокацію / запуск необхідних виробничих потужностей у відносно небезпечних регіонах; залучити технологічну та фінансову допомогу ЄС для підтримки галузей критичної інфраструктури і потреб українських кластерів; залучити кластери до вирішення пріоритетних потреб у регіонах, у яких ведуться бойові дії [89].

Основними досягненнями діяльності УКА в 2022 р. є такі: розгортання масштабної програми Експорт – Інтернаціоналізації (проведено близько 70 міжнародних зустрічей; підписано 13 меморандумів про співпрацю з європейськими кластерами й асоціаціями; налагоджено стійкі бі-латеральні відносини, що перейшли у розгортання конкретних планів з Чеською Республікою та Польщею); розроблення стратегічних документів (Рекомендації для уряду в сфері Експорту – Інтернаціоналізації; Дорожню карту розвитку 2022-2023 рр.; виробили та розпочали просування «Топ-10 пропозицій» у сфері Індустрії 4.0 для міжнародних партнерів); виведення на системну основу надання послуг для членів Альянсу (фандрейзинг, адвокація та GR, послуги від Аналітичного центру та ін.); посилення групування кластерів за галузевою ознакою, зокрема створення ресурсного пулу Медичних кластерів (6 кластерів); активізація роботи над зростанням спроможності кластерів (виявлення та фіксація успішних практик) [93].

Відповідно до річного звіту, у 2024 р. УКА розширив членство та підвищив стандарти кластерного менеджменту; збільшив участь у нових європейських консорціумах та поглибив співпрацю з країнами ЄС; продовжив підтримку

європейських цифрових інноваційних хабів і розробив першу дорожню карту подвійного переходу для легкої промисловості; продовжив діяльність з фінансової диверсифікації – збільшення кількості джерел фінансування з метою забезпечення кращої фінансової стійкості у порівнянні з попередніми роками; започаткував проекти кластерних політик на національному і регіональному рівнях. Серед викликів у подальшому розвитку визначено: низький рівень спроможності частини кластерів до реалізації спільних проєктів; недостатнє лідерство та обмежені ресурси для підтримки і масштабування інноваційних ініціатив; зниження ефективності спільних ресурсних центрів, що вплинуло на інтернаціоналізацію. Виходячи з цього, намічено основні напрями роботи УКА на 2025 р. – зміцнення кластерного управління шляхом впровадження середньострокових програм зростання; розширення міжнародної співпраці через організацію бізнес-місій; розширення дорожніх карт подвійного переходу на нові галузі; запровадження перших кластерних політик на національному і регіональному рівнях [214].

Яскравим прикладом об'єднання зусиль різних структур з метою проведення розмінування території України здійснено в 2023-2024 рр. Було утворено Кластер з протимінної діяльності та Кластер розмінування України – кластери, що об'єднали органи центральної та регіональної влади, профільні силові структури, українських і міжнародних операторів гуманітарного розмінування, фінансових партнерів, науковців, новаторів, заклади освіти, RnD центри та ін.

Україна є однією з семи країн, які стали новими учасниками європейської програми з підтримки міжрегіональної співпраці – Interreg Europe, що спрямована на покращення політик і практик регіонального розвитку на основі використання найкращого досвіду регіонів Європи. Нові учасники мають можливість приєднатись до проєктів, які вже реалізуються в Європі. У березні 2024 р. УКА та Міністерство економіки України, як асоційований орган влади, були включені до консорціуму й реалізації цілей і завдань проєкту «Realign Cluster Policies to Accelerate the Twin Green and Digital Transitions». Це унікальна можливість, яку надали Україні в рамках обміну досвідом, переосмислення та вдосконалення національної й регіональної кластерної політики. Приєднання до проєкту може

сприяти створенню ефективної національної нормативно-правової бази для розвитку кластерних організацій в Україні, яка на сьогодні потребує суттєвого вдосконалення.

На початку 2025 р. Міністерство економіки України анонсувало впровадження ініціативи Clusters4Regions, що буде впроваджуватись УКА. Ініціатива спрямована на зміцнення економіки регіонів України через посилення й впровадження національної політики кластеризації на регіональному рівні. Пілотними регіонами проєкту визначено 6 областей України – Вінницьку, Волинську, Одеську, Сумську, Тернопільську та Хмельницьку. Важлива роль на регіональному рівні у реалізації даної ініціативи відводиться агенціям регіонального розвитку (далі – АРР), що утворені та діють у зазначених регіонах. АРР мають підтримувати створення та розвиток регіональних кластерних організацій, забезпечувати належний зв'язок кластерів з ширшими мережами та узгоджувати їхню діяльність з регіональними й національними стратегіями. При цьому регіони в рамках ініціативи отримують 12 економічно активних кластерів; 3 регіональних кластерних програм, комплексну методологію з їх розробки та впровадження; зміцнення партнерства між різними сторонами для створення єдиного підходу до розвитку кластерів; покращення можливостей АРР із забезпечення належного зв'язку кластерів з мережами та узгодження їхньої діяльності зі стратегічними документами на всіх рівнях [90]. Ініціатива запланована на 2025 – 2026 рр. та буде відбуватись у декілька етапів – з розробки методологічних підходів і навчання експертів до передачі всього пакету інструментів підтримки і компенсації ведення програм в АРР.

Стосовно правової підтримки, то ще в 2019 р. АППАУ було розроблено концепцію інноваційних кластерів Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування (ІАМ); у 2020 р. – розроблено проєкт Національної програми кластерного розвитку до 2027 року). Представниками УКА лише за перші пів року діяльності було підписано 13 меморандумів про співпрацю з низкою європейських кластерів і асоціацій; налагоджені стійкі відносини з Чеською республікою і Польщею, які перейшли до дії конкретних планів; розроблено декілька стратегічних документів (програму «Експорт та Інтернаціоналізація промислових

МСП», «Дорожню карту УКА на 2022-23 роки», «10 топ-пропозицій в Advanced Manufacturing»).

Упорядкування суспільних відносин у певній сфері діяльності країни здійснюється шляхом правового регулювання через нормативно-правові акти. В українському законодавстві є кілька десятків законодавчих та нормативно-правових актів, у яких згадуються кластери або визначено деякі положення. Що стосуються кластерних утворень, політики кластеризації. Проте, немає жодного правового документу, у якому б кластерний розвиток розглядався як об'єкт державного регулювання.

Ретельний аналіз наявної в Україні законодавчої та нормативно-правової документації з підтримки кластерів зроблено О. Носовим і Т. Черничко ще у 2019 р. Ученими проведено дослідження за двома напрямками: 1) законодавче забезпечення кластеризації (створення / прийняття окремих законів та нормативних актів; внесення змін до чинних нормативно-правових актів з метою поглиблення законодавчих основ кластеризації; приєднання до міжнародних конвенцій / меморандумів кластеризації); 2) законодавче забезпечення основ безпечного інноваційного розвитку промисловості. Аналіз чинних правових актів дає можливість авторам публікації визначити чотири напрями з удосконалення нормативно-правової бази України:

- 1) розроблення / прийняття окремих законів та нормативних актів зі створення та розвитку кластерів;
- 2) внесення змін до чинного законодавства України у сфері кластеризації, зокрема щодо інноваційної діяльності;
- 3) внесення змін до багатьох нормативно-правових актів, дія яких пов'язана з регулюванням національної економіки;
- 4) приєднання до норм міжнародного права [159].

Ми погоджуємось з позицією науковців та з окресленням ними основних напрямів вдосконалення правового регулювання процесу кластеризації в Україні. Водночас, вважаємо:

по-перше, в Україні потрібно розробити й прийняти окремий закон, який би

розглядав кластер як об'єкт державного регулювання;

по-друге, доцільним виявляється прийняття національної концепції / стратегії та програми розвитку кластерів. Подібні документи вже були представлені українському суспільству, зокрема, в 2008 р. Міністерством економіки України було представлено «Концепцію створення кластерів в Україні», а в 2009 р. Міністерством регіонального розвитку та будівництва України розроблено проєкт «Концепції Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів». Однак, у цих документах було лише декларування деяких заходів з розвитку кластерів та були відсутні конкретні інструменти їх підтримки;

по-третє, необхідно внести відповідні зміни до нормативно-правових актів у сфері соціальної політики, які б сприяли розвитку кластерних організацій у соціальній сфері, визначити доступні інструменти, в тому числі й щодо фінансового забезпечення таких кластерів (державні та регіональні програми; правила участі приватних осіб / організацій; грантові програми й проєкти; залучення коштів фінансових установ тощо).

Отже, зазначене вище, дозволяє стверджувати, що в Україні є нагальна потреба створення ефективної нормативно-правової бази у сфері кластеризації, яка б визначала б порядок діяльності й розвитку кластерів, зокрема й у соціальній сфері. Крім того, враховуючи перенесення акценту кластерної політики на регіональний рівень та враховуючи сучасну ситуацію (оголошений воєнний стан у країні), необхідно переглянути правовий статус керівників на місцях, наділити їх додатковими повноваженнями, які б чітко визначали напрями їх діяльності під час введення воєнного стану та в мирний час.

Слід зазначити, що в результаті проведення реформи децентралізації в Україні створено 1469 територіальних громад, серед яких 31 знаходиться на непідконтрольній території в межах Донецької і Луганської областей [56]. В основу об'єднання територіальних громад покладено принцип добровільності. Всі об'єднані територіальні громада (далі – ОТГ) отримали фінансові та функціональні можливості для вирішення питань на місцях.

Суб'єктами об'єднання територіальних громад є суміжні територіальні

громади сіл, селищ, міст. Селищною територіальною громадою (далі – СТГ) є ОТГ, адміністративним центром якої визначено селище. Як правило, це селище має розвинену інфраструктуру та найближче розташування до географічного центру території ОТГ. Саме в цьому селищі розміщується представницький орган місцевого самоврядування СТГ – селищна рада, яку очолює голова. Функції, повноваження, правовий статус голови селищної ради визначено Конституцією України (ст. 141), законами України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування» та іншими нормативно-правовими актами.

Так, у Конституції України визначено, що селищного голову, який очолює виконавчий орган ради та головує на її засіданнях, обирають жителі СТГ строком на 5 років шляхом таємного голосування на основі загального, рівного, прямого виборчого права [114]. Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», селищний голова може бути ініціатором добровільного об'єднання територіальної громади. Він забезпечує вивчення пропозицій щодо такого ініціювання та її громадське обговорення [181].

У ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено умови, коли починаються та припиняються повноваження селищного голови, а також визначено ці повноваження. Відповідно до законодавчого акту, до повноважень голови селищної ради відносять: забезпечення здійснення у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на території СТГ, додержання законів України, виконання актів Президента України та відповідних органів виконавчої влади; організовує роботу селищної ради та її виконавчого комітету, підписує їх рішення; вносить на розгляд ради пропозицію щодо кандидатури на посаду секретаря ради та про кількісний і персональний склад виконавчого комітету цієї ради; вносить на розгляд ради пропозиції щодо структури виконавчих органів, апарату ради, її виконавчого комітету, їх штатів, призначає та звільняє з посад керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів, підприємств, установ, організацій, що належать до комунальної власності СТГ; здійснює керівництво апаратом ради, її виконавчого комітету, скликає сесії

ради, вносить пропозиції та формує її порядок денний, головує на пленарних засіданнях ради; забезпечує підготовку на розгляд ради проектів програм соціально-економічного та культурного розвитку, цільових програм з інших питань самоврядування, місцевого бюджету та звіту про його виконання, рішень ради з інших питань, що належать до її відання, оприлюднює всі програмні документи та звіти про їх виконання; скликає загальні збори громадян СТГ; вносить на розгляд пропозиції про утворення спеціалізованої установи з надання безоплатної первинної правничої допомоги та пропозиції щодо кандидатури на посаду керівника цієї установи; забезпечує виконання рішень місцевого референдуму, селищної ради, її виконавчого комітету; є розпорядником бюджетних коштів, використовує їх лише за призначенням, визначеним селищною радою; веде особистий прийом громадян, представляє СТГ у відносинах з державними органами та іншими суб'єктами управління; звертається до суду щодо визнання незаконними акти суб'єктів управління, які обмежують права й інтереси СТГ та ін. [192]. Селищний голова є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед СТГ та перед селищною радою, не рідше одного разу на рік звітує про свою роботу на відкритій зустрічі з громадянами СТГ.

Згідно з Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [197], селищний голова, якого обрано вперше, складає Присягу на сесії селищної ради, текст якої визначено в ст. 11 цього Закону. За класифікацією посад в органах місцевого самоврядування селищний голова відноситься до четвертої з семи категорій (ст. 14). Крім того, селищним головам встановлюються відповідні ранги посадових осіб місцевого самоврядування – 9-7 ранг (присвоюються рішенням селищної ради, ст. 15). Також визначено, що за рішенням органу місцевого самоврядування створюється кадровий резерв для зайняття посад і просування по службі, який затверджується селищним головою (ст. 16). До кадрового резерву зараховуються особи, які виявили бажання зайняти посаду в органах місцевого самоврядування, мають відповідну кваліфікацію та освіту або здобувають її. Є вимоги і щодо атестації посадових осіб місцевого самоврядування (ст. 17). Наприклад визначено, що селищний голова, який перебуває на посаді менше

одного року не підлягає атестації. Атестаційна комісія створюється за рішенням селищного голови, головою комісії призначається секретар селищної ради. Однак, якщо селищна рада має нечисленний виконавчий орган (до 5 осіб), то атестацію може проводити селищний голова. Результати атестації мають рекомендаційний характер.

Певні зміни відбулись у правовому статусі селищного голови у зв'язку з введенням 24 лютого 2022 р. воєнного стану в Україні. Воєнний стан було введено у зв'язку з військовою агресією російської держави проти України. Правові засади діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану визначено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Згідно з цим законодавчим актом, у межах територій територіальних громад утворюються військові адміністрації. Начальником СТГ призначається відповідний селищний голова. В ст. 9 цього закону зазначені зміни щодо здійснення органами державної влади та органами місцевого самоврядування повноважень в умовах воєнного стану. Зокрема, селищний голова може припиняти рішення щодо звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених споруд, у тому числі тих, що були встановлені, але не введені в експлуатацію у встановленому законодавством порядку; обстеження будівель і споруд, пошкоджених внаслідок бойових дій, та їх демонтажу у разі, якщо вони визнані аварійно небезпечними і такими, що становлять загрозу життю людей. Крім того, селищний голова може прийняти рішення щодо передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та/або для забезпечення заходів правового режиму воєнного стану; створення спеціалізованих установ з надання первинної правничої допомоги, призначення на посади і звільнення з посад керівників цих установ, залучення фізичних чи юридичних осіб приватного права до надання цієї допомоги; боротьби зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями; поводження з небезпечними відходами [193].

Аналіз основних положень українського законодавства щодо визначення правового статусу селищного голови у мирний час та під час введення воєнного стану, дає підстави для таких висновків:

по-перше, більшість законодавчих актів є застарілими та не відповідають сучасності, особливо в частині проведення реформи децентралізації;

по-друге, залишаються неврегульованими деякі питання, що негативно позначаються на розвитку місцевого самоврядування в Україні. Так, на законодавчому рівні:

- не надається чітке визначення селищного голови як посадової особи;
- не запропоновано систему моральних і правових вимог, принципів, яких має дотримуватись селищний голова під час виконання своїх обов'язків (професійна етика);

- не враховано зміни, закладені в реформі децентралізації, щодо передання часткових повноважень, зокрема що стосуються певних фінансових ресурсів, з центрального рівня до місцевого, що мало б позначитись у тому числі на статусі голів селищних рад тощо.

Огляд сучасного стану правового регулювання та організаційного забезпечення публічного управління розвитком соціальних кластерів України дає підстави для таких висновків:

по-перше, кластерні ініціативи в українському суспільстві зародились наприкінці ХХ ст., на першому етапі мали певні труднощі, що насамперед пов'язані з об'єднанням зацікавлених суб'єктів;

по-друге, в Україні відбувається процес інституалізації кластеризації – процес упорядкування розвитку кластерних об'єднань, регламентація та формалізація соціальних відносин, перехід від стихійної кластерної діяльності до структурно-організованої, підконтрольної та керованої з боку держави;

по-третє, війна пришвидшила процес кластеризації в Україні, об'єднавши та мобілізувавши зусилля галузевих кластерів з метою зміцнення економічного фронту та здійснення гуманітарної місії;

по-четверте, Україна є учасником багатьох міжнародних програм, проєктів з розвитку й підтримки політики кластеризації, що дає доступ до більш широких можливостей для країни та розширює джерела фінансування;

по-п'яте, перенесення уваги на регіональний рівень та утворення

регіональних кластерів за підтримки міжнародних партнерів позитивно вплине на соціально-економічний розвиток самих регіонів;

по-шосте, законодавча та нормативно-правова база з підтримки розвитку кластерів в Україні містить низку прогалин, що потребує її вдосконалення, врахування сучасної ситуації та кращих правових практик.

2.3. Особливості публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні територіальних громад (на прикладі Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області)

Війна в Україні призвела до масштабних руйнувань виробництва, об'єктів інфраструктури, принесла людські жертви та негативно вплинула на соціальний стан населення. За роки повномасштабної війни відбулось значне скорочення робочих місць, зменшення купівельної спроможності та обсягів накопичених активів. Лише у 2022 р. економіка України втратила 29,2 % реального ВВП, 7 млн осіб опинились за межею бідності (рівень бідності сягнув 24 %), 13,5 млн осіб змушені були покинути свої домівки. Пошкодження від війни в Україні з лютого 2022 р. по грудень 2023 р. оцінюється в сумі 152 млрд доларів США. При цьому питома вага пошкоджень припадає на житловий сектор (житло громадян) – 56 млрд доларів (37 % від загальних збитків), транспорт – 22 %, торгівлю і промисловість, енергетику – по 10 % [314]. Найбільше збитків по цих секторам нанесено Донецькій, Харківській, Луганській, Запорізькій, Херсонській та Київській областям.

Безумовно, що негативний політичний і економічний стан призводить до соціальної нестабільності, напруги, зниженню рівня якості життя населення по всій країні. Уряд України намагається стабілізувати складну ситуацію, що сталась у соціальній сфері, зосереджуючи свої зусилля на залучення міжнародних партнерів, громадських та волонтерських організацій для подолання соціальної кризи та зростання рівня бідності в країні. Вагому роль в цьому процесі відіграють регіональні (місцеві) соціальні кластери, які, зазвичай, позначають такі види

діяльності, як освіти, охорону здоров'я, культуру, спорт, соціальні послуги. З точки зору організації публічного управління, важливим є те, що соціальна політика, як держави, так і регіонів має базуватися на оцінці статистичних показників розвитку цих кластерів. Від ефективності функціонування і розвитку локального соціального кластера залежить соціальний розвиток певної території (області, населеного пункту).

Вагомий внесок у дослідження теоретичних і практичних аспектів соціального розвитку, кластерного підходу, розвитку сільських територій, посиленню ролі громад в умовах реформи децентралізації в Україні зроблено українськими авторами в монографічних виданнях. Зокрема, досліджуються такі питання, як: проблеми соціального спрямування (В. Бульба [20], В. Новіков, О. Макарова, М. Откидач [51], Л. Черенько, С. Полякова, В. Шишкін [74; 213; 273], В. Кучеренко, С. Макуха [118], О. Поступна [175], Н. Деєв, А. Гвелесіані [232]); розвиток кластерних утворень (С. Гриценко, А. Таранич [46], М. Войнаренко, В. Дубницький [244]); розвиток сільських територій (Л. Газуда, Н. Готько, М. Лалакулич [215], Т. Заяць [249]); проходження децентралізації в частині аналізу цілей реформи щодо різних рівнів публічного управління та стану законодавчого забезпечення децентралізації (В. Кравців, І. Сторонянська [245], Г. Возняк [256]). Проте, незважаючи на достатньо вагомий внесок науковців у розвиток проблеми, визначеної в роботі, виникає необхідність розгляду питань публічного управління розвитком соціального кластера на досвіді конкретної територіальної громади. Тож, розглянемо та узагальнимо досвід з публічного управління розвитком кластерів, що утворені чи можуть бути утворені в соціальній сфері на прикладі Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області (далі – Солоницівської ТГ) – об'єднаній територіальній громаді (далі – ОТГ), яку автор роботи очолює з першого дня її утворення; окреслимо можливості створення соціального кластера в даній громаді, визначимо існуючі переваги, виклики й ризики даного утворення, та запропонуємо орієнтовні цілі й заходи щодо вдосконалення діяльності кластера.

Перш ніж розпочати розгляд визначеного питання, зазначимо, що

дослідження можливостей утворення й розвитку соціального кластера на певній території має бути засновано на використанні статистичних даних, які дозволяють виявити та проаналізувати загальний стан соціальної сфери певної громади. Методичні та методологічні підходи до класифікації соціального кластера, зазвичай, використовують як загальноприйняті для наукових вимірів, що допомагають аналізувати різні види діяльності в статистиці. На національному рівні в Україні встановлює основи для підготовки й поширення необхідної статистичної інформації класифікація видів економічної діяльності (далі – КВЕД), основний принцип якої полягає в об'єднанні підприємств у групи, відповідно до вироблених подібних товарів / послуг / процесів. Виходячи з цього, у соціальному кластері території можна виділити окремі групи за видами діяльності: освіта, охорона здоров'я, культура, спорт, соціальні послуги. Отже, розглянемо статистичні дані розвитку визначених груп можливого кластерного утворення в соціальній сфері Солоницівської ТГ. Необхідні дані отримані зі звітних і статистичних документів цієї ради.

Насамперед зазначимо, що дана громада в рамках реформи децентралізації була утворена 12 червня 2020 р. шляхом об'єднання трьох селищних рад (Солоницівської, Вільшанської, Пересічанської) та двох сільських рад (Полівської, Протопопівської) Дергачівського району Харківської області. До її складу входять 18 населених пунктів – 11 сіл та 7 селищ. Солоницівська ТГ розташована у північно-західній частині Харківської області. Відстань між її адміністративним центром – смт Солоницівка і обласним – м. Харків складає всього 9 км, що свідчить про значну близькість громади до мегаполісу. Найбільші населенні пункти ТГ розташовані вздовж траси Р-46 Харків-Суми, на жаль, до 12 пунктів немає автобусних рейсів. До того ж, внаслідок російської агресії більше 200 об'єктів, у тому числі й інфраструктурних, які забезпечують життєво важливі потреби громади, пошкоджені та потребують першочергового відновлення.

Безсумнівно, основним стратегічним ресурсом громади є люди, їх потенціал, який безпосередньо впливає на темпи та якість економічного зростання ТГ. Демографічна ситуація, яка відображає Станом на 1 січня 2024 р. наявне населення

Солоницівської ТГ складає 34 263 осіб. У громаді також зареєстровано 16 тис. внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Спостерігається стійка тенденція до незначного зниження чисельності населення громади, яка посилюється у зв'язку з активними бойовими діями, що ведуться поблизу та на території області. Зокрема, якщо за 2020-2023 роки населення скоротилось на 868 осіб, то у 2024 р. – практично на 1 тис. Причому така тенденція спостерігається в кожному населеному пункті громади. Міське населення у загальній своїй кількості складає понад 75 %. Найбільш заселені такі громади, як Солоницівська, Пересічанська і Вільшанська. В них не тільки велика площа території, але й висока концентрація підприємств, які забезпечують населення робочими місцями.

Варто відмітити, що соціальні питання є завжди на повістці дні у громаді. Щорічно число звернень від громадян до голови ТГ зростає, зокрема, у 2021 р. їх кількість складала 1467, у 2022 р. – 1264, у 2023 р. – 1420. Питання, з якими звертаються мешканці громади різноманітні, зазвичай, близько половини звернень стосується соціального захисту (переважним чином це громадяни пільгових категорій – військовослужбовці, учасники бойових дій, діти війни, ветерани праці, особи з інвалідністю, багатодітні сім'ї та ін.); 30-35 % від усіх звернень – це звернення з питань аграрної політики та земельних відносин; 10-15 % від усіх звернень – питання, що пов'язані із проблемами у комунальному господарстві. Щорічно 75-85 % від усіх звернень на рівні ТГ вирішується позитивно, деякі питання потребують роз'яснень та уточнень, але відмов у розгляді звернень мешканців громади за існування ОТГ не було.

Добробут населення громади забезпечується відповідним станом інфраструктурних об'єктів – закладами соціальної сфери, транспортом, інформаційними технологіями, енергетичними об'єктами, підприємствами торгівлі та побутового призначення тощо. На території громади працює 11 суб'єктів господарювання, які надають такі побутові послуги, як фотопослуги, ремонт та пошив одягу, ремонт телерадіоапаратури та складної побутової техніки, послуги перукарень. Роздрібна торгівля налічує 109 об'єктів, серед яких 84 магазини, 12 аптек та 13 АЗС. Також надаються транспортні, медичні, освітні, культурні,

соціальні та інші послуги як комунальними підприємствами, установами, закладами, так і приватними підприємцями.

Для соціального розвитку ТГ одним з пріоритетних напрямів є забезпечення належного рівня освіти, надання якісних освітніх послуг мешканцям громади. Мережу закладів освіти Солоницівської ТГ станом на 2023 р. складають 17 комунальних закладів:

- 8 закладів загальної середньої освіти (далі – ЗЗСО): 7 ліцеїв, із них 2 опорних заклади, та 1 гімназія;
- 8 закладів дошкільної освіти (далі – ЗДО))
- інклюзивно-ресурсний центр.

У складі 5 ЗЗСО функціонують підрозділи дошкільної освіти.

В цілому, мешканці громади на задовільному рівні отримують освітні послуги. Однак, як і в будь якій ТГ існують деякі невирішені питання. Зокрема, заклади освіти Солоницівської ТГ територіально розміщені нерівномірно – найбільша кількість ЗЗСО (4) сконцентровані в адміністративному центрі громади (сmt Солоницівка), інші – на значній відстані від центру. Така ж ситуація й ЗДО – 13 суб'єктів освітньої діяльності, які надають послуги у сфері дошкільної освіти, мають забезпечити цими послугами 18 населених пунктів. Із-за нерівномірного розподілу закладів освіти по території громади, на жаль, не всі населені пункти охоплені послугами дошкільної освіти. Загальну динаміку основних показників закладів освіти Солоницівської ТГ за 2021-2023 рр. наведено в табл. 2.2.

Як видно з даних, наведених у таблиці, кількість ЗДО у громаді є незмінною, проте чисельність дітей у них з кожним роком скорочується – у 2022 р. на 105 осіб, а у 2023 р. – на 25 осіб. На жаль, така тенденція спостерігається по всій країні й Солоницівська ТГ не є виключенням. Серед 65 груп ЗДО функціонують групи раннього та дошкільного віку, різновікові групи, групи з короткотривалим перебуванням та групи компенсуючого типу. Відповідно до запитів батьків, у ЗДО та дошкільних груп у ЗЗСО працює система гнучкого режиму дня – від 4-годинного перебування дитини у закладі до 24-годинного. Всі заклади є україномовними, але працює 4 спеціальні групи для дітей з видами мовлення та 5 інклюзивних груп для

дітей з особливими освітніми потребами. Охоплення дітей дошкільною освітою в середньому складає 83-87 % від загальної кількості дітей дошкільного віку. В цілому, система дошкільної освіти задовольняє запити громади у наданні освітніх послуг в межах дошкільної освіти, ефективно працює система електронної реєстрації дітей до ЗДО, проте залишаються питання перевантаження груп, що наявне в окремих ЗДО.

Таблиця 2.2.

Динаміка основних показників закладів освіти Солоницівської ТГ за 2021-2023 рр.

Найменування категорії	2021	2022	2023
<i>Дошкільна освіта</i>			
Кількість ЗДО	8	8	8
Кількість ЗЗСО із підрозділами дошкільної освіти	5	5	5
Кількість груп	65	65	65
Кількість дітей	1135	1030	1005
Кількість педагогічних працівників	118	128	128
<i>Загальна середня освіта</i>			
Кількість ЗЗСО	10	7	8
Кількість класів	174	175	173
Кількість учнів	3839	3780	3664
Кількість педагогічних працівників	335	317	317

Джерело: складено автором за [84; 85]

Кількість ЗЗСО протягом 2021-2023 рр. скоротилась на 2 одиниці, при цьому кількість класів залишається більш-менш стабільною – в середньому 174. Учніський контингент Солоницівської ТГ також, як і дошкільнят, має тенденцію до його скорочення. За три роки контингент скоротився на 175 осіб (дошкільнят на 130 осіб). Однак, при цьому рівень заповнюваності закладів учнями складає всього 66 %, що є достатньо низьким показником. Середня наповненість класів у ЗЗСО у 2022/2023 н. р. становить 19,3 учнів, що є, безперечно, кращим показником, ніж у попередньому навчальному році (22,2 учня) [238]. У 2022 р. найвищий рівень наповнюваності ЗЗСО спостерігався у комунальному закладі (далі – КЗ) «Солоницівський ліцей № 1» (26,1), КЗ «Вільшанський ліцей» (24,2), а найменша –

у філії «Протопопівська гімназія» КЗ «Вільшанський ліцей (10,2), КЗ «Полівська гімназія» (5,8) [82]. На жаль, є заклади освіти, у яких переповнення становить від 38 до 2 %.

На рівні громади організовано інклюзивне навчання. КУ «Інклюзивно-ресурсний центр» Солоницівської селищної ради (далі – ІРЦ) забезпечує права дітей з особливими освітніми потребами (далі – ООП) віком від народження до 18 років. ІРЦ не припиняв свою діяльність, навіть, у перші місяці війни. Працівники ІРЦ надавали психологічну підтримку мешканцям громади очно та онлайн, були створені психотерапевтичні групи підтримки, пізніше, особливу увагу приділяли громадянам, які приїжджали з деокупованих територій. Станом на 1 вересня 2023 р. у громаді налічувалось 37 дітей з ООП, з них 31 учнів ЗЗСО та 7 вихованці ЗДО. Для 15 дітей організовано педагогічний патронаж, для 38 – сімейна освіта. Фахівці ІРЦ на постійній основі здійснюють психолого-педагогічний супровід у закладах освіти, допомагають педагогам розробити індивідуальну програму розвитку, надають психологічну підтримку не тільки учасникам освітнього процесу, але й батькам дітей з ООП. Загальна кількість осіб, яка перебувала на обліку в ІРЦ у 2023 р., становить 805 осіб. Фахівцями ІРЦ надаються послуги не тільки для місцевих мешканців, вони також брали участь в обласному проекті «Мобільний ІРЦ», у рамках якого надавали послуги дітям з ООП за місцем їх проживання. Крім того, сертифікований практичний психолог ІРЦ (має сертифікат «консультант з військової психології») у 2023 р. надав психологічний підтримку й консультацію 47 військовослужбовцям і 5 командирам взводів [84; 85].

Забезпечують освітній процес у Солоницівській ТГ 445 педагогічних працівників, які щорічно підтверджують свій достатньо високий професійний рівень. Так, лише у 2023 р. за результатами засідання атестаційної комісії було атестовано 54 педагогічних працівника (37 педагогів ЗЗСО і 17 педпрацівників ЗДО), з них 10 педагогам присвоєна категорія «спеціаліст вищої категорії», 4 – педагогічне звання «старший учитель», 4 – «учитель-методист», 2 – «вихователь-методист», 1 – «старший вихователь», 6 – «спеціаліст II категорії», 1 – «спеціаліст I категорії» та 1 педпрацівнику встановлено 11-й тарифний розряд [91].

Як і в усій країні, так і в Солоницівській громаді, суттєві зміни відбулись в освітньому процесі з моменту початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України 24 лютого 2022 р. У зв'язку із наближенням ТГ до державного кордону з країно-агресором в умовах оголошеного воєнного стану з метою забезпечення безпеки учасників освітнього процесу навчання у закладах освіти здійснюється у дистанційному режимі, що є вимушеною мірою. Для якісного засвоєння освітньої програми ЗЗСО за рахунок місцевого бюджету всіх учнів 5-11 класів було підключено до додатку AR Book – це новаторська платформа, яка поєднує практикуми з основних уроків у складі програм української середньої освіти. Крім того, за рахунок бюджету Солоницівської ТГ було придбано електронні засоби навчального призначення «Дидактичний мультимедійний контент для 3, 5 класів НУШ «KM MEDIA EdProfi» (мультимедійний веб-ресурс у комплекті з кодом доступу) для ЗЗСО [85].

Вплинула війна й на рух контингенту учасників освітнього процесу. Як зазначалось вище, загальна кількість учнів і дошкільнят у закладах освіти громади за 2021-2023 рр. скоротилась на 305 осіб. Це пов'язано, у першу чергу, з тим, що відбувається евакуація дітей та підлітків у більш небезпечні регіони та/або за кордон. Зокрема, на початку 2022 р. було евакуйовано 867 учнів, з них 192 особи евакуйовано до інших регіонів України та 675 – за кордон; 30 учителів – з них: 13 осіб виїхало до інших регіонів та 17 – за кордон. За 2022-2023 рр. значна частина педагогів і здобувачів освіти повернулися, дехто ще залишається в місцях тимчасового проживання. Станом на кінець 2023 р. кількість учнів, які виїхали за кордон складає 546 осіб, а 94 учня виїхали до інших регіонів України; серед педагогів – 5 осіб виїхало до іншої території України та 9 осіб – за кордон. Із загальної кількості учнів, які навчались у 2023 р. у ЗЗСО, 153 особи здобувають загальну середню освіту з числа ВПО [91]. Діти з числа ВПО на безоплатній основі залучаються до занять у гуртках, спортивних секцій, що діють на базі ЗЗСО.

Крім освітніх послуг, у рамках забезпечення захисту прав й інтересів дітей, здійснення соціальної підтримки вихованців та учнів пільгових категорій, громада до початку повномасштабної війни, 100 % здобувачів освіти забезпечувала

безкоштовним харчуванням за рахунок коштів місцевого бюджету, чим повністю виконує свої зобов'язання перед членами громади та перед керівництвом області. Також до початку 2022 р. у громаді здійснювався регулярний безкоштовний підвіз учнів до ЗЗСО, парк шкільних автобусів складав 7 одиниць, було придбано поліс обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, двічі на рік автобуси проходили техогляд. Крім того, діти щорічно отримують новорічні подарунки. Наприклад, у 2022 р. отримали подарунки 2355 дітей – це вихованці ЗДО, діти 1-4 класів ЗЗСО, учні 5-11 класів пільгових категорій та вихованці КЗ ІРЦ.

Незважаючи на близькість до активних бойових дій, загрозу ворожих обстрілів, керівництво громади продовжує роботу із вдосконалення освітньої матеріально-технічної бази – проводяться ремонти приміщень і будівель закладів, здійснюється закупівля генераторів, меблі, оргтехніки тощо. Пріоритетним напрямом діяльності Солоницівської ТГ є розробка заходів із збереження життя та здоров'я дітей в умовах війни. На жаль, у закладах освіти відсутні захисні споруди, укриття, сховищі, тож, за кошти місцевого бюджету виготовляються проектно-кошторисна документація на проведення капітальних ремонтів підвальних приміщень деяких закладів освіти. Лише в 2023 р. у рамках виконання бюджету Солоницівської ТГ було витрачено на підтримку освітньої сфери 170 357 440 грн., з них 163 218 730 грн. – по загальному фонду. Розподіл коштів по загальному фонду, витрачених на освітню сферу, в 2022 і 2023 рр. наведено в табл. 2.3.

Як видно з даних, наведених у таблиці, фінансування системи освіти Солоницівської ТГ здійснюється переважним чином за рахунок коштів державного, місцевого бюджету та освітньої субвенції. Питому вагу всіх видатків складає заробітна плата працівників закладів освіти (82 %) та витрати на енергоносії (13 %). Інша частина коштів спрямовується на оплату послуг з підтримки у належному стані будівель і приміщень закладів освіти, придбання миючих та дезінфікуючих засобів, канцелярських товарів, комп'ютерного приладдя тощо. Крім того, в 2023 р. за рахунок додаткової дотації з державного бюджету органам місцевого самоврядування деокупованих, тимчасово окупованих та інших

територій України, що зазнали негативного впливу у зв'язку з повномасштабною збройною агресією РФ, було виділено суму 22 840 491 грн. для виплати заробітної плати працівникам закладів освіти. По спеціальному фонду виділено 7 138 710 грн. на розробку проєктно-кошторисної документації та для проведення капітальних ремонтів у закладах освіти, на закупівлю комп'ютерної й побутової техніки, обладнання для класу безпеки, наборів дорожніх знаків, вугілля, паливних котлів тощо.

Таблиця 2.3.

Розподіл коштів загального фонду на фінансування системи освіти
Солоницівської ТГ у 2022-2023 рр.

№ з/п	Напрями розподілу коштів	Сума за роками, грн.	
		2022 р.	2023 р.
1	Дошкільна освіта	27 325 460	28 145 652
2	Загальна середня освіта	117 903 770	128 109 400
	<i>з них:</i>		
	<i>за рахунок коштів місцевого бюджету</i>	<i>40 919 280</i>	<i>64 579 900</i>
	<i>за рахунок освітньої субвенції</i>	<i>76 984 490</i>	<i>63 529 500</i>
3	Спеціалізована освіта (мистецькі школи)	2 086 590	2 377 574
4	Державна підтримка осіб з особливими освітніми потребами	76 320	219 937
5	Інклюзивно-ресурсний центр	3 754 280	4 366 167
	<i>з них:</i>		
	<i>за рахунок коштів місцевого бюджету</i>	<i>1 317 200</i>	<i>1 309 338</i>
	<i>за рахунок освітньої субвенції</i>	<i>2 437 080</i>	<i>3 056 829</i>
6	Програми та заходи у сфері освіти	59 340	-
	Разом:	151 205 850	163 218 730

Джерело: складено автором за [84; 85]

Зрозуміло, що освітня сфера Солоницівської ТГ, як і в цілому по країні, має низку проблем. Так, однією з проблем є відсутність на території громади спеціалізованих закладів освіти й будинків дитини. Другою проблемою є недоукомплектованість деяких закладів освіти, що з одного боку, обумовлено загальним демографічним становищем громади, з іншого – педагоги часто обирають місцем роботи приватні заклади, у яких заробітний фонд є набагато

більшим, ніж у комунальних закладах. Також є досить серйозна проблема з відтоком молоді та педагогічних кадрів, її поглиблення під час війни. Інші проблеми, більш пов'язані з матеріально-технічним і фінансовим станом закладів освіти й громади: забезпечення безпечного підвозу дітей до закладів освіти; створення безпечного середовища в закладах освіти; оновлення автобусного парку; ремонт приміщень та будівель закладів освіти; реалізація заходів щодо енергозаощадження; оновлення матеріально-технічної бази тощо. В цьому контексті, ключовими завданнями керівництва Солоницівської ТГ є забезпечення збереження життя та здоров'я учасників освітнього процесу в умовах війни; створення умов для повернення до громади молоді; пришвидшення впровадження складових цифрової освітньої системи; створення ефективного й комфортного освітнього простору для виявлення й розвитку талановитої молоді; орієнтація на профілізацію навчання, здійснення цілеспрямованої довузівської підготовки із залученням кадрового потенціалу закладів професійно-технічної, фахової передвищої та вищої освіти тощо.

Важливим завданням керівництва ТГ є підтримка сфери культури та спорту. Їх розвиток сприяє формуванню цінностей особистості, підвищенню її інтелектуальних здібностей, зміні філософії та ставлення населення до свого фізичного здоров'я, формуванню здорового образу життя. Згідно зі звітними документами ТГ, мережа культурних закладів громади в 2023 р. налічувала 20 закладів комунальної власності, з них:

- КЗ «Центр культури та дозвілля Солоницівської селищної ради» та 6 філій – 1 будинок культури і 5 клубних закладів;
- КЗ «Публічна бібліотека Солоницівської селищної ради» та 10 бібліотек філій;
- КЗ «Солоницівська музична школа» Солоницівської селищної ради;
- КЗ «Дитячий клуб «Орлятко» Солоницівської селищної ради» [188; 238].

Безумовно, така кількість установ і закладів є занадто малою для ТГ і не дає можливості забезпечити всіх мешканців відповідними послугами. Крім того, технічний стан будівель і приміщень є здебільшого незадовільний. Втім, це не

заважає працівникам закладів культури розвивати культурно-дозвілєву діяльність у громаді, відроджувати й популяризувати народні традиції, звичаї, обряди, проводити масові культурні заходи, розвивати творчі здібності всіх бажаючих. Ключову роль у цій діяльності на рівні ТГ відіграє КЗ «Центр культури та дозвілля Солоницівської селищної ради», створений на базі Вільшанського сільського будинку культури, до якого в 2021 р. приєдналось на правах філії 6 закладів культури, розташованих на території громади. Тоді у Центрі працювало 87 різновікових і різножанрових клубних формувань (гуртків, студій, любительських об'єднань), 18 з яких фінансувались за бюджетні кошти, 4 – за рахунок самоокупості та 65 – на громадських засадах [83]. До формувань було залучено 993 учасники, з них 540 осіб – це діти і молодь. У цілому, у закладах культури ТГ працює 119 працівників: 82 працівника здійснюють культурно-освітню діяльність; 19 – працівники бібліотек (14 бібліотечні та 5 технічних працівника); 18 працівників музичної школи, з яких 15 – педагогічні працівники. Всі працівники систематично підвищують свій професійний рівень, відвідують семінари й тренінги різного рівня, під час яких акцент робиться особливостям організації роботи закладів культури під час оголошеного в країні воєнного стану [85].

Слід відмітити, що адміністрація Солоницівської ТГ піклується про розвиток культури і спорту на території громади, тож, спрямовує частку бюджету громади на фінансування цих галузей (табл. 2.4).

З даних, наведених у таблиці, видно, що фінансування закладів культури і спорту здійснюється переважним чином за кошти загального і спеціального бюджету. Попри зазначеного доволі суттєвого кошторису, в цілому, виділені на забезпечення функціонування спеціалізованих закладів суми становлять від 2 до 5 % від загального бюджету громади. Серед пріоритетних завдань у галузі культури і спорту є такі: переведення закладів на використання енергозберігаючих технологій, придбання необхідного для цього обладнання та здійснення ремонту; поліпшення матеріально-технічної бази закладів, у тому числі підключення їх до мережі Інтернет; надання послуг з оздоровлення й відпочинку дітям і молоді, які потребують особливої соціальної уваги й підтримки; поповнення бібліотечного

фонду сучасними українськими виданнями; придбання необхідного спортивного, музичного та мистецького обладнання / інструментів; забезпечення розвитку олімпійських, параолімпійських, дефлімпійських і неолімпійських видів спорту, підтримка дитячо-юнацького, ветеранського та параолімпійського резерву; розвиток велосипедної інфраструктури та популяризація велотуризму серед мешканців громади; розвиток туристичної інфраструктури, розроблення туристичних маршрутів, проведення широкої рекламної компанії тощо.

Таблиця 2.4.

Розподіл коштів на фінансування галузі культури і спорту Солоницівської ТГ
у 2022-2023 рр.

№ з/п	Напрями розподілу коштів	Сума за роками, грн.	
		2022 р.	2023 р.
<i>Загальний фонд</i>			
1	На забезпечення діяльності бібліотек	2 053 300	2 922 500
2	На забезпечення діяльності палаців і будинків культури, клубів, центрів дозвілля та інших клубних закладів	7 667 700	9 588 330
3	На фінансову підтримку спортивних закладів	5 415 950	10 812 970
<i>Разом:</i>		<i>15 136 950</i>	<i>23 323 800</i>
<i>Спеціальний фонд</i>			
4	На поповнення бібліотечного фонду	66 570	-
5	На заробітну плату для викладачів гуртків, що працюють у закладах культури	33 900	416 180
6	На оплату робіт з капітального ремонту покрівлі КП «Спортивно-оздоровчий комплекс «ЕНЕРГЕТИК» Солоницівської селищної ради	-	578 220
<i>Разом:</i>		<i>100 470</i>	<i>994 400</i>

Джерело: складено автором за [84; 85]

Щодо сфери охорони здоров'я, то в Україні у 2020 р. розпочався другий етап реформування цієї системи (стосується вторинної (спеціалізованої) медичної допомоги), що передбачає впровадження державної програми медичних гарантій, вихід закладів охорони здоров'я на ринок послуг. Нова концепція передбачає

орієнтацію на пацієнта, за яким на медичне підприємство від держави заходять кошти. Тобто відбувся перехід на нові умови функціонування закладів охорони здоров'я. Медичне обслуговування населення Солоницівської ТГ забезпечується двома комунальними некомерційними підприємствами (далі – КНП) «Центр первинної медико-санітарної допомоги» та «Дергачівська центральна лікарня», засновником яких є Дергачівська міська рада. Ці підприємства представлені 2 поліклініками, 6 амбулаторіями, 5 фельдшерськими пунктами. З кінця 2021 р. в ТГ медичне обслуговування також здійснює Медичний центр (далі – МЦ) «Здоров'я+», засновником якого є Солоницівська селищна рада [83]. В цілому, послугами стаціонарного лікування забезпечені жителі смт Солоницівка і Вільшанського старостинського округу, в 11 населених пунктах функціонують фельдшерські пункти або амбулаторії.

Інформація щодо штатних посад по КНП «МЦ «Здоров'я+», у структурі якого функціонує 5 ФАПів та 6 амбулаторій, кількість укладених з медичними працівниками декларацій, інформація про наявні у медичних закладах транспортні засоби наведено у табл. 2.5.

Таблиця 2.5.

Основні показники КНП «МЦ «Здоров'я+» Солоницівської ТГ, 2021-2024 рр.

Категорія показників	Дані за роками			
	2021	2022	2023	2024
Штатна чисельність	263	199,25	204,75	229,75
з них вакансії	80	37	27,75	69,75
Лікарі первинної ланки	18	18	17	14
Лікарі вторинної ланки	27	27	25	32
Кількість укладених декларацій		27451	24675	23958
з них із ВПО		553	478	261
Кількість транспортних засобів		13	14	14
Кількість койок у денному стаціонарі	30	30	30	30
Паліативна стаціонарна допомога				20

Джерело: складено автором за [83-85]

Кількість штатних посад, вакансій і відсоток укомплектованості медичного закладу, хоч і не на багато, але має тенденцію до зменшення. Так, якщо 2022 р.

укомплектованість штатних посад КНП «МЦ «Здоров'я+» склала 91 %, з них лікарів – 88 %, то в 2023 р. – 82 %, з них лікарів 64,5 %. І така негативна тенденція, на жаль, спостерігається в усіх медичних закладах. Найгірша ситуація складається із лікарями-спеціалістами. Дефіцит медичних кадрів, у першу чергу, пов'язаний з оголошеним у країні військовим станом, веденням активних бойових дій та близькістю селищної громади до лінії фронту. Однак при цьому, медичними працівниками первинної і вторинної ланки вчасно і якісно надається медична допомога пацієнтам: здійснюються профілактичні й діагностичні заходи, ведеться спостереження та лікування в амбулаторних умовах, виписуються електронні рецепти, у тому числі за урядовою програмою «Доступні ліки», надаються послуги по пакету мобільної паліативної медичної допомоги, проводиться пільгове зубопротезування мешканців громади тощо.

Фінансування галузі охорони здоров'я в Солоницівській ТГ у 2023 р. здійснювалось у сумі 13 922 800 грн. Це практично на 3 млн грн. більше, ніж у 2022 р. Кошти загального фонду у сумі 10 984 290 грн. були спрямовані на фінансову підтримку КНП медичний центр «Здоров'я+» та використані на виплату заробітної плати працівникам, оплату енергоносіїв та оплату безкоштовних ліків для населення. Кошти спеціального фонду у сумі 2 938 510 грн. були спрямовані на закупівлю медичного обладнання (придбана відеоендоскопічна система) для цього ж медичного центру та для проведення капітального ремонту покрівлі і приміщень медичних закладів. Крім того, за кошти благодійних організацій придбано медичну апаратуру (апарат ультразвукової діагностики, системи зберігання енергії, електрокардіограф, компресорні небулайзери, безконтактний термометр) та автомобіль FORD FOCUS [85]. Загалом, основну дохідну частину фінансування галузі охорони здоров'я в Солоницівській ТГ складають доходи від реалізації послуг з медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій за договором, укладеним із Національною службою здоров'я України (кошти переважним чином витрачаються на нарахування заробітної плати медичним працівникам, а також на придбання медикаментів, медичних виробів, послуг на оновлення ліцензій на здійснення медичної практики, на навчання медичних

працівників тощо), інші доходи отримуються від операційної діяльності (від платних послуг – як правило, спрямовуються на придбання палива для автомобілів, медичні й господарські потреби).

Незважаючи на те, що стан більшості будівель медичного сегменту є задовільним, в громаді є певні проблемні питання щодо розвитку сфери охорони здоров'я. Зокрема, медичні заклади потребують сучасного медичного обладнання та в цілому модернізації матеріально-технічної бази, створення автопарку для сімейних лікарів та швидкої допомоги, створення умов для інклюзивних пацієнтів та ін.

Нарешті, перейдемо до розгляду стану забезпечення соціального захисту населення в Солоницівській громаді. Насамперед зазначимо, що ТГ характеризується потужною соціальною спрямованістю та активною позицією щодо підтримки вразливих верств населення. У 2020 р. створена та успішно працює Служба у справах дітей Солоницівської селищної ради (далі – Служба), профілактична діяльність якої спрямована на формування засад відповідального батьківства, пропагування сімейних цінностей і важливості інституту сім'ї. Основні показники цієї Служби наведено в табл. 2.6.

Таблиця 2.6.

Основні показники Служби у справах дітей Солоницівської ТГ, 2021-2024 рр.

Роки	Загальна кількість працівників	Вакансії	Загальна кількість дітей у громаді	з них		Кількість дитячих будинків сімейного типу	Кількість прийомних сімей
				дітей-сиріт	дітей, позбавлених батьківського піклування		
2021	7	3	6993	14	53	2	4
2022	7	3	5918	15	53	2	3
2023	7	3	5918	17	36	2	2
2024	7	2	5918	18	29	2	2

Джерело: складено автором за [83-85]

Як видно з таблиці, у Службі працює постійний штат, який укомплектований лише на 2/3. На обліку Служби перебуває від 70 до 50 дітей, які мають статус сиріт

та дитини, позбавленої батьківського піклування. Також на території громади діти зі статусом проживають та влаштовані у різні сімейні форми виховання – опіки, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Деякі діти прибули до Солоницівської громади з інших територіальних одиниць.

На території громади функціонує центр соціального обслуговування «Берегиня» і Центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді Дергачівської міської ради. Ці центри майже повністю задовольняють потреби громади у таких послугах, як догляд вдома, паліативний догляд вдома невиліковно хворих, соціально-побутова адаптація, адресна, натуральна і грошова допомога, посередництво інтересів, послуги з влаштування до сімейних форм виховання, соціальна адаптація, кризове та екстрене втручання, консультування, соціальний супровід, профілактика тощо. Кошти на обслуговування населення в центрах виділяє селищна рада.

Загалом, у селищній громаді здійснюється соціальний захист ветеранів війни, захисників і захисниць України та членів їх сімей, осіб з порушенням слуху та інших пільгових категорій населення. Здійснюється компенсація роботодавцям за працевлаштування осіб з інвалідністю, організовується навчання осіб з інвалідністю, надається безоплатна правова допомога постраждалим від насильства тощо. Працівниками відділу соціального захисту селищної громади здійснюється щоденний прийом ВПО та жителів громади з питань отримання усіх видів соціальних допомог, житлових субсидій та пільг, забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, заміни та/або подовження / отримання пільгових посвідчень тощо. Формування особових справ громадян ведеться з використанням інтегрованої системи «Соціальна громада», до якої підключено 7 робочих місць, з них 3 – у старостинських округах.

Організована діяльність Центру надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП), його територіальних підрозділів і віддалених робочих місць. Послуги, що надаються населенню включають: послуги реєстрації / декларації місця проживання громадянина, видачу відповідних документів; послуги з оформлення житлової субсидії та допомоги; послуги про реєстрацію нерухомого майна, про

виконання підготовчих і будівельних робіт, прийняття в експлуатацію будівельних об'єктів; послуги, пов'язані з реєстрацією бізнесу тощо. Для інформування мешканців громади використовується офіційний сайт селищної ради та відповідні сторінки у соціальних мережах, які щоденно оновлюються актуальною інформацією.

На підставі аналізу нормативно-правових і звітних документів селищної ради, а також практичного досвіду автора роботи, визначені переваги, виклики та ризики, що існують в розвитку соціального кластера даної селищної ради. Зокрема, визначено основні:

– переваги: розгалуженість транспортної мережі (можливість розвитку автомобільного транспорту); достатня кількість природних джерел (можливість використання альтернативних джерел енергії; модернізація системи водопостачання); значний трудовий потенціал (розвиток підприємництва, системи державно-приватного партнерства); довіра до влади (використання різних джерел фінансування інвестиційних проєктів і програм);

– виклики: відтік трудових ресурсів з громади; проблеми з перевезенням учнів до закладів освіти та населення в цілому (незадовільний технічний стан транспорту, відсутнє транспортне сполучення між віддаленими селами, незадовільний стан доріг); несприятлива демографічна ситуація; висока зношеність інфраструктурних мереж ЖКХ; відсутність сучасного обладнання в закладах охорони здоров'я; низький рівень екологічної культури населення та їх ставлення до навколишнього середовища; низький рівень активності громадян щодо їх участі в житті громади;

– ризики: погіршення демографічної ситуації; зростання вартості енергоресурсів; антропогенне навантаження на довкілля та ін.

Безсумнівно, перелічені виклики та ризики соціального розвитку громади Солоницівської селищної ТГ Харківського району Харківської області останнім часом спричинені повномасштабною війною. Проте велика частка викликів є також і наслідком процесів, що відбувались за часи незалежності України: тривалої перебудови, трансформації ведення господарства, недофінансування розвитку

багатьох галузей, у тому числі соціальної, тощо.

Отримані в ході дослідження дані дозволяють окреслити цілі й завдання публічного управління розвитком соціального кластера Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області на майбутню перспективу. Зокрема, головною стратегічною метою є забезпечення динамічного розвитку соціального кластера, підвищення якості життя та добробуту населення, вдосконалення транспортної, енергетичної інфраструктури та системи управління громадою. Виходячи з цілі, завданнями та заходами є:

- 1) підвищення рівня якості життя населення громади:
 - підвищення соціальних стандартів (якості медичного обслуговування, освіти, культури, спорту, системи соціальної підтримки);
 - забезпечення якісними житлово-комунальними послугами;
 - підвищення ефективності управління житловим фондом;
 - реалізація заходів щодо забезпечення енергоефективності з використанням сучасних інноваційних технологій та раціонального використання енергоресурсів у ЖКХ;
 - забезпечення благоустрою і комфортного простору в населених пунктах з урахуванням вимог інклюзії;
 - запровадження системи роздільного збору побутових відходів та схеми санітарного очищення населених пунктів громади;
- 2) вдосконалення транспортної інфраструктури:
 - проведення модернізації технічної (інженерної) інфраструктури (тверді покриття, освітлення, зупинки тощо);
 - організація прямих громадських перевезень у віддалені населені пункти громади;
 - забезпечення безпечного руху транспортних засобів і пішоходів на підставі партнерства органів влади, громадськості, поліції та органів ДСНС;
- 3) удосконалення менеджменту організації та адміністрування в громаді:
 - модернізація структури управління (ЦНАП, цільові програми, підтримка місцевих ініціатив та залучення мешканців громади до вирішення

питань місцевого самоврядування);

- цифрова трансформація управління;
- розвиток механізму громадського бюджету (бюджет участі),

організація його електронного сервісу.

Безумовно, що досягнути поставлені цілі й завдання можливо лише в умовах політичної та економічної стабільності, після закінчення війни та за допомогою залучення інвестицій з різних джерел (власних, позикових, іноземних, бюджетних та ін.).

Висновки до другого розділу

В роботі узагальнено світовий досвід стимулювання та реалізації кластерної політики, організаційно-структурні засади підтримки кластерів та наведено актуальні статистичні дані про їх розвиток. На підставі огляду деяких історичних та організаційних аспектів провідних світових лідерів-кластерів (Кремнієвої долини (США), Чжунгуаньцунь (Китай)) визначено спеціалізацію, найбільш успішні проекти, головні принципи робочого простору компаній, що мають соціальну спрямованість та забезпечують достатньо високий рівень добробуту своїх працівників. З'ясовано, що впровадженням венчурних інвестицій для стартаперів призвело до зростання кількості підприємців, які прагнули швидше закінчити роботу над своїми корисними моделями задля отримання прибутку. Кластерні компанії стали більш привабливими для бізнесу, що надихнуло керівництво до розробки системи пільг та певної ідеології.

З'ясовано, що одним із центрів найбільшого розвитку кластерної моделі економіки є ЄС: кластери функціонують у 29 європейських країнах; у 20 країнах реалізується 30 національних кластерних програм; здійснюється підтримка регіональних кластерів у 49 регіонах 16 європейських країн. Кластерна політика в країнах ЄС є різноманітною, залежить від конкретної національної чи регіональної політики; кластери підтримуються через спеціальні програми, які вбудовані в особливу систему національного управління та реалізуються широким колом

учасників; підтримка кластерів пов'язана з територіальним розвитком. Головним джерело фінансування європейських кластерів є держава.

Встановлено, що успішне функціонування національних кластерів забезпечується завдяки ефективній координації діяльності його учасників, серед яких вагому роль відводиться представникам державної та/або регіональної влади. Зокрема, уряди багатьох країн ініціюють створення інноваційних технопарків, інвестують стратегії, проекти, програми з розширення кластерів у різних сферах тощо.

Розглянуто досвід з використання кластерного підходу під час вирішення питань гуманітарного реагування на міжнародному рівні, зокрема, на прикладі діяльності Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Охарактеризовано кластерну структуру УВБК ООН, визначено правові та організаційні засади діяльності, наведені механізми розв'язання соціально-гуманітарних проблем та зазначені конкретні результати.

Характеристика правового регулювання та організаційного забезпечення публічного управління розвитком соціальних кластерів України дозволила виявити основні тенденції, що визначають кластерну політику на національному і регіональному рівнях. З'ясовано, що активний кластерний рух в Україні припадає на першу чверть XXI ст., новим відліком бурхливого його розвитку можна вважати 2022 р., а саме початок повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. В країні відбувається активний процес інституалізації процесу кластеризації, запроваджуються кластерні ініціативи, реалізуються міжнародні та національні програми і проекти, розробляються інструменти кластерної політики, збільшуються джерела фінансування. Визначено проблемні питання, що заважають ефективному функціонуванню й розвитку кластерних утворень в Україні, насамперед, наголошується на необхідності вдосконалення наявної нормативно-правової бази.

У розділі розглянуто та узагальнено досвід здійснення публічного управління розвитком кластерів, що утворені чи можуть бути утворені в соціальній сфері, на прикладі конкретної територіальної громади, а саме Солоницівської селищної

територіальної громади Харківського району Харківської області, яка по кількості населення посідає друге місце у районі після Дергачівської міської територіальної громади та входить у десятку лідерів серед 56 громад області, тож вирішення соціальних питань у громаді є пріоритетним.

Характеристика та аналіз сучасного стану розвитку соціальної сфери ТГ за основними видами діяльності (освіта, культура, спорт, охорона здоров'я, соціальні послуг) дозволили виявити основні тенденції у цьому процесі та окреслити можливості створення соціального кластера в даній громаді. З'ясовано, що всі інституції соціальної сфери громади мають інтеграційний зв'язок, взаємопов'язані між собою, об'єднані за галузевою ознакою, партнерськими відносинами з установами / закладами соціальної сфери, спільною метою – надання соціальних послуг мешканцям громади. Ключову роль у соціальному кластері громади відіграють заклади освіти (складають ядро кластера), які забезпечують успішний розвиток громади, її економічне, наукове та культурне зростання, формуючи освітню культуру населення, їх нове мислення та бачення смислу життя, надаючи людям робити внесок у свої громади та створювати кращий світ для майбутніх поколінь. При цьому координуючу та регулюючу функцію в управлінні цього кластеру виконує селищна рада ТГ як суб'єкт публічного управління, який створює політичні, правові, організаційні, економічні та інші умови для ефективного функціонування й розвитку кластера.

Незважаючи на достатньо розгалужену мережу інституційної складової соціальної сфери Солоницівської ТГ, її належне організаційне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення, громада потребує вирішення низки питань, серед яких найбільш важливими є потреба в: утворенні на території громади спеціалізованих закладів освіти й будинків дитини; підвищенні рівня укомплектованості деяких закладів освіти; створенні умов для повернення до громади молоді та професійних кадрів (педагогів, медиків та інших працівників соціальної сфери); орієнтації на профілізацію навчання молодих людей; створенні безпечного життєвого середовища; реалізації заходів із енергозаощадження, осучаснення матеріально-технічної бази закладів соціальної сфери та ін. Багато з

цим проблем обумовлені загальним демографічним становищем громади, її розташуванням поблизу лінії фронту та державних кордонів із країною-агресором.

Визначено переваги, виклики та ризики, що можуть вплинути на створення й розвиток соціального кластера на території Солоницівської ТГ. Зокрема, перевагами є: розгалуженість транспортної мережі (можливість розвитку автомобільного транспорту); достатня кількість природних джерел (можливість використання альтернативних джерел енергії; модернізація системи водопостачання); значний трудовий потенціал (розвиток підприємництва, системи державно-приватного партнерства); довіра до влади (використання різних джерел фінансування інвестиційних проєктів і програм). Головними викликами є: відтік трудових ресурсів з громади; проблеми з перевезенням учнів до закладів освіти та населення в цілому (незадовільний технічний стан транспорту, відсутнє транспортне сполучення між віддаленими селами, незадовільний стан доріг); несприятлива демографічна ситуація; висока зношеність інфраструктурних мереж ЖКХ; відсутність сучасного обладнання в закладах охорони здоров'я; низький рівень екологічної культури населення та їх ставлення до навколишнього середовища; низький рівень активності громадян щодо їх участі в житті громади. Ризики соціального розвитку громади перш за все спричинені повномасштабною війною: погіршення демографічної ситуації; зростання вартості енергоресурсів; антропогенне навантаження на довкілля та ін.

Визначено, що головна стратегічна мета публічного управління розвитком соціального кластера в територіальній громаді полягає в забезпеченні динамічного його розвитку, підвищенні якості життя та добробуту населення, вдосконаленні транспортної, енергетичної інфраструктури та системи управління громадою.

РОЗДІЛ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

3.1. Доцільність утворення соціальних кластерів на регіональному рівні: погляд експертів

Війна загострила багато проблем у соціальній сфері, а саме спричинила високий рівень міграції, соціальну нерівність (багато людей втратили роботу, джерела доходів, житло), зростання рівня бідності (особливо постраждали ті люди, які проживали / проживають у зонах активних бойових дій та / або змушені були евакуюватись), порушення повноцінного психологічного та фізичного стану здоров'я людини (війна створює надзвичайні стресові умови, які спричиняють розвиток психічних розладів та загострюють хронічні хвороби), нерівність у доступі якісних соціальних послуг, зокрема до освіти, охорони здоров'я (більш це стосується ВПО та мешканців прифронтових територій), у тому числі шляхом електронних послуг (із-за відсутності особистих мобільних телефонів та / або комп'ютерної техніки, стабільної роботи мережі Інтернет тощо).

Державна система соціального захисту населення покликана підтримувати людей, які опинились у складних / кризових ситуаціях, з якими вони не можуть справитись самотійно. Для цього на державному рівні розроблено комплекс заходів, що включають допомогу, страхування, пільги, послуги – все, що мінімізує вплив складної ситуації на якість життя людини. Пропри важливої ролі державних механізмів соціального захисту з підтримки найбільш вразливих категорій населення в Україні, в умовах війни часто виявляються недостатніми для забезпечення соціальних потреб. Зрозуміло, що обмеженість можливостей держави у сфері соціального захисту насамперед пов'язано з вимушеною мобілізацією ресурсів на воєнні потреби. Проте, існують і структурні проблеми у сфері соціального захисту, що проявляються насамперед у недостатній забезпеченості необхідною соціальною інфраструктурою та недостатнім рівнем безбар'єрності

публічного простору, прогалинами у забезпеченні соціальними послугами, що утворенні внаслідок децентралізації тощо.

Безперечно, в умовах воєнного стану відіграють велику роль у гуманітарній підтримці населення спільні зусилля міжнародної спільноти та громадянського українського суспільства. І ця співпраця, дійсно, є значимою, що підтверджується впровадженням різноманітних заходів і реальними результатами. Однак, попри значну активізацію світового й національного суспільства на порядку денному та у післявоєнний період для українського суспільства найбільш актуальним залишається питання подолання бідності, соціальної нерівності та соціальної справедливості. За даними Світового банку, населення України станом на 2023 р. складає 32 млн людей. Показник бідності українського населення в цьому році у порівнянні з 2020 р. збільшився на 1,8 млн осіб та складав 29 % від загальної кількості населення. За словами експертів, цей показник міг бути ще більше, якби Україна не отримала постійної фінансової допомоги від партнерів, що спрямовується, в тому числі, на виплати пенсій і заробітної плати працівникам бюджетних організацій. Якщо у першій половині 2023 р. кожному четвертому українцю не вистачало грошей, щоб придбати їжу, то у другій половині цього ж року ситуація значно покращилась – було виплачено вчасно 97 % пенсійних виплат і 85 % інших соціальних грошових переказів [312]. В цілому, нова реальність українського сьогодення вимагає розробки комплексних стратегій, програм, механізмів, заходів, інноваційних підходів до управлінських рішень, що спрямовані на вирішення чи / або послаблення зазначених вище проблем.

Благополуччя населення країни та соціальна стабільність регіону, як показує практика, багато в чому залежать від сталого розвитку держави та її регіонів, рівня національної економіки та самодостатності територій. Така інноваційна форма організації як кластер може виступати не тільки ключовим фактором економічного зростання, модернізації певних галузей, а і драйвером протидії кризовим явищам, що є особливо цінним для сучасної України в умовах війни та у післявоєнний період. Представники УКА стверджують, що у кризові часи кластери можуть відігравати важливі ролі, такі як:

— інструмент протидії кризовим явищам – консолідовані ініціативи щодо об'єднання зусиль на підтримку економіки, в розробці й реалізації антикризових стратегій, зміцненні ланцюгів доданої вартості (спільна діяльність з виробництва, доставки, збуту готової продукції, послідовність усіх виробничих стадій, що виконується на різних підприємствах у різних країнах, об'єднаних у скоординовану мережу, керованої з локального центру, у результаті чого створюється додана вартість) та інноваційного фандрейзингу;

— партнери уряду, територіальних громад та бізнесу у підтримці критичної інфраструктури та критичних індустрій – кластери можуть значно доповнювати й посилювати дії уряду з підтримки критичних індустрій (розроблено «Безпекову стратегію для критичної інфраструктури», що містить низку проєктних пропозицій для європейських партнерів: покращення державних політики у сфері безпеки критичної інфраструктури; ініціативи з підвищення культури підприємств та вироблення коротко-середньо термінових заходів протидії кризовим явищам; ініціативи зі створення елементів безпекової екосистеми; міжнародна співпраця – інтеграція в ЄС тощо);

— інтегратори, каталізатори та «рятувальники» інноваційного розвитку в ланцюгах доданої вартості – покращення співпраці бізнесу, влади та науки у трьох ключових напрямках діяльності: пріоритезації проєктів розвитку середньо- та високотехнологічних секторів промисловості; позиціонуванні місцевих інноваційних кластерів, як інструменту номер оди інноваційного і галузевого розвитку з відповідним наданням підтримки; запуск масштабних цільових програм по переходу підприємств на технології Індустрії 4.0;

— важливі інституції та генератори нових ініціатив в програмах відновлення – для більшості стейкхолдерів на міжнародній арені зрозуміло, що відновлення зруйнованих регіонів України потребуватиме дуже великі інвестиції, які будуть йти за участю західних фондів та здійснюватися у рамках масштабних проєктів і програм, при цьому розвиток промислового сектору буде відбуватися на засадах подвійного цифрового та зеленого переходу, що відповідає європейському курсу розвитку [207].

Оцінюючи вагому роль кластерів як рушіїв економічного та інноваційного розвитку держави та її регіонів, на світовому і національному державному рівнях більше уваги приділяють розвитку кластерів в економічній сфері та сфері ІТ, практично не приділяючи належної уваги кластерним утворенням у соціальній сфері. На жаль, в Україні так і не прийнята на рівні держави національна стратегія / програма кластерного розвитку. Є лише проект програми, розроблений УКА ще в 2020 р., розрахований на кластерний розвиток до 2027 р. У документі визначено головні терміни, сутність кластерної економіки, роль кластерів у розвитку національних економік в світі, визначено головні засади успішних кластерних політик, роль держави і влади в розвитку кластерів, механізми й інструменти реалізації кластерних політик і програм на всіх рівнях управління тощо. Серед головних орієнтирів та завдань кластерного розвитку України на період до 2025 р. у документі вказується на те, що «розвиток кластерів підтримується відповідними програмами та інституціями державного рівня, що включають підтримку розвитку інфраструктури кластеру, сервісні послуги для учасників, а також інші інструменти та механізми стимулювання, що дозволяють краще реагувати на спільні економічні, інноваційні, технологічні та соціальні виклики» [182, с. 55]. Експертами запропоновані загальні рекомендації для реалізації політики кластерного розвитку в Україні відповідно до рівнів управління. Представимо їх в узагальненому вигляді.

Насамперед розглянемо ключові рекомендації для центральних органів виконавчої влади.

По-перше, інституціоналізація кластерного розвитку. Доцільним виявляється утворення конкретного спеціалізованого структурного підрозділу на центральному рівні (наприклад, утворення державної агенції з підтримки розвитку кластерів), який би відповідав за розробку та впровадження кластерної політики. Або перекладання відповідальності за реалізацію політики на конкретний центральний орган виконавчої влади, який би, враховуючи розмаїття існуючих кластерів, здійснював би координацію та комунікацію між учасниками кластерного утворення і зацікавлених суб'єктів, у тому числі профільних міністерств і відомств. У такому разі, доцільно створити окремий структурний підрозділ, наприклад, центр

координації кластерного руху, до повноважень якого має входити здійснення комунікації між об'єднанням кластерів, центральними органами влади, іншими владними структурами, зарубіжними партнерами з метою забезпечення розвитку й підтримки кластерів. Крім того, в умовах розвитку інформаційного суспільства обов'язковим є створення єдиного веб-ресурсу, на якому б висвітлювалась актуальна інформація щодо впровадження політики кластерного розвитку.

По-друге, стандартизація – введення системи критеріїв якості кластерів з метою упорядкування їх діяльності, здійснення моніторингу. Започаткувати проведення атестації / сертифікації українських кластерів, що підтвердить їх відповідність визначеним засадам, стандартам, критеріям, потребам виробників / споживачів, рівню соціально-економічного розвитку, інтересам держави / регіонів, вимогам міжнародних стандартів. Необхідним виявляється створення державного реєстру кластерів, оприлюднення інформації про їх орієнтацію, структуру, діяльність, основні здобутки, сертифікацію.

По-третє, фінансування програми кластерного розвитку. Необхідно ухвалити державну програму розвитку / підтримки кластерів, розробити деталізований план заходів і їх фінансування, прийняття процедури щодо бюджетування кластерного розвитку, розробити інструменти з його стимулювання. Продумати диференціацію джерел фінансування, максимально залучаючи до цього процесу міжнародну допомогу.

Стосовно регіонального рівня, то основними рекомендаціями для регіональних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування є такі:

- 1) закріпити пріоритетний розвиток і підтримку кластерів у регіональних стратегіях, програмах із відповідним фінансуванням;
- 2) призначити / створити орган на рівні регіонального управління, який би відповідав за діяльність кластерів. До повноважень цього органу мають належати:
 - збір та узагальнення інформації про діяльність кластерів, їх учасників, цілей, проектів, результатів діяльності;
 - розробки пропозицій до програм регіонального розвитку стосовно розвитку кластерів;

- створення бази даних про діяльність кластерів, наукових розробок дослідницьких центрів, освітніх і наукових установ, впровадження інноваційних рішень у практичну діяльність виробничої та інших сфер регіону задля підвищення його конкурентоспроможності на національному й міжнародному рівнях;

- здійснення координації між учасниками кластерів, органами влади, міжнародними партнерами, іншими зацікавленими суб'єктами;

- підтримка комунікаційних зв'язків регіональної спільноти з ключовими стейкхолдерами кластерного розвитку, експертами, партнерами, проведення різноманітних заходів (конференцій, виставок, навчальних тренінгів, семінарів) з метою обговорення нагальних проблем, обміну успішними практиками;

- оцінювання результатів розвитку кластерів, вплив їх діяльності на соціально-економічний стан регіону;

3) забезпечити фінансування кластерних ініціатив, впроваджуючи, наприклад, двоетапну систему регіональних грантів:

- цільове фінансування (проведення організаційних заходів зі створення нових кластерів, їх реєстрації, налагодження зв'язків);

- проєктне фінансування (фінансування на конкурсній основі спільних інноваційних проєктів кластеру, які забезпечують їх експортну виробничу орієнтацію та підвищують конкурентоспроможність на національному / світовому рівні);

4) щорічно проводити ранжування регіональних кластерів, засноване на врахуванні їх вкладу в соціально-економічний розвиток регіону, визначати ті кластери, які найбільш потребують підтримки регіональних владних структур;

5) забезпечувати інтеграцію планів регіонального розвитку кластерів з відповідними планами центрального рівня, програмами смарт-спеціалізацій, інноваційного, цифрового, промислового та іншого розвитку.

Нарешті стосовно локального рівня – рекомендації для кластерних організацій, їх керівників для покращення політики розвитку кластерів.

Важливим аспектом у подальшому кластерному розвитку є формування

національної кластерної спільноти зі стійкими зв'язками (мобілізація спільноти). У цьому процесі ключова роль відводиться центральним органам виконавчої влади, які мають виступити у якості ініціаторів та координаторів такого об'єднання. Головними завданнями кластерного об'єднання є проведення широкої інформаційної компанії по підвищенню рівня обізнаності про кластери, їх діяльність, ролі в національному й регіональному зростанні, кластерні ініціативи; розробка програм кластерного розвитку, заключення меморандумів про співробітництво, проведення серед учасників кластерів конкурсів з метою отримання державної чи міжнародної допомоги та ін.

В цілому, акцентується увага на таких головних аспектах, як інституалізація, мобілізація спільноти, встановлення тісних зв'язків між учасниками кластерів і органами влади, правова та фінансова підтримка, сертифікація діяльності кластерів.

У другій половині 2023 р. УКА розробили позиційний документ «Регуляторна політика для розвитку кластерів» [170], у якому висвітлено головні позиції у сфері регуляторної, державної політики з розвитку кластерів в Україні. УКА пропонує розглянути їх пропозиції в п'яти категоріях:

1) визначити законодавчу базу – розробити правову основу для створення й розвитку кластерів. На сьогодні в Україні не сформовано правову основу, наявні лише фрагментарні згадування в нормативно-правових документах про кластери. Доцільним є визначення базового термінологічного апарату у сфері кластерної політики, функцій, механізмів підтримки та ролі публічних органів управління у кластерному розвитку;

2) розробити пакет інструментів підтримки кластерів. Потребує визначення конкретних інструментів фінансової й консультативної підтримки кластерів на центральному й регіональному рівнях, їх включення до законодавчих актів;

3) прийняти довгострокову національну стратегію розвитку кластерів та план дій / цільову програму. Цей документ має стати системним урядовим документом, який встановлює правила та умови для координації роботи всіх стейкхолдерів стосовно досягнення намічених довгострокових цілей з розвитку

кластерів;

4) створити механізми оцінки та моніторингу кластерів. Визначити систему критеріїв, цільових показників та механізми оцінювання діяльності кластерів. Здійснення систематичного моніторингу розвитку й функціонування кластерів дозволить вчасно виявляти проблеми, розробляти ефективні інструменти щодо підвищення ефективності діяльності кластерів;

5) виробити заходи для залучення більш широкої аудиторії учасників до кластерних ініціатив. Мова йде у першу чергу про залучення представників органів публічної влади на місцях – регіональних органів влади та органів місцевого самоврядування, а також впливових стейкхолдерів.

Вище зазначене дозволяє визначити головні моменти у розвитку кластерів України, окреслити проблемні питання, які потребують розв'язання з метою підвищення ефективності цього процесу. Проте, аналіз та характеристика цих аспектів не дає можливості дізнатися думки самих кластерних структур та / або оцінити їх ставлення, наприклад, до діяльності самого УКА, який об'єднує кластери України в єдину національну мережу.

Таке опитування було проведено Альянсом в 2022 і 2023 рр. Так, у 2022 р. опитування проводилось із метою з'ясування, як самі кластерні координатори та члени їх правлінь оцінюють роботу УКА та співставити ці оцінки з власними оцінками, що засновані на різних показниках діяльності Альянсу. Кількість респондентів, які взяли участь в опитуванні 22. У 2022 р. кількість кластерів, які приєдналися до Альянсу була 48, тобто участь в опитуванні взяли практично половина членів Альянсу. Щодо активності кластерів та ініціатив УКА, 43 % респондентів зазначили, що активність демонструє тільки менеджмент, активних дій самих кластерів немає; 34 % опитаних наголосили на зростанні активності кластерів, навіть серед кількості їх учасників; у 8 % активність залишилась не змінною та лише 1 % респондентів визнали, що кластер тільки створюється або перезапускається. В рамках активності, респонденти також зазначили, що 87 % опитуваних активно брали участь у різноманітних заходах, що організовували та проводили УКА впродовж 2022 р.; решта – 13 % брали участь лише в 1-2 заходах

[211]. Найбільше учасників долучались до таких заходів, як експорт – інтернаціоналізація, міжкластерна співпраця, фандрейзинг та розвиток спроможностей кластерів. Респонденти визнали, що УКА найбільший прогрес демонструє за такими напрямками, як фандрейзинг, експорт-інтернаціоналізація, міжкластерна кооперація та консолідація у ресурсних центрах (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Прогрес Українського кластерного альянсу за напрямками роботи у 2022 р.
(за оцінкою респондентів)

№ з/п	Напрями роботи УКА	Розподіл відповідей, одиниць		
		Висока ефективність	Є окремі результати, але не багато	Низька ефективність
1	Робота Аналітичного центру УКА	3	12	7
2	Консолідація ресурсних центрів	4	12	6
3	Розвиток спроможностей кластерів	5	11	6
4	Фандрейзинг	7	13	2
5	Міжкластерна співпраця	6	12	4
6	Експорт-інтернаціоналізація	6	15	1

Джерело: складено автором за [211]

Результати даних, наведених у таблиці, свідчать про те, що більшість респондентів вказують на деякі результати діяльності УКА, але зазначають, що їх не багато. Серед тем, де кластери хотіли б публічно демонструвати свої досягнення та мають певні здобутки – на перше місце ставлять респонденти створення спільних продуктів і проєктів, на друге – співпраця з місцевою владою та на третє – розвиток інновацій і допомога Збройним Силам України (далі – ЗСУ), Силам Територіальної оборони ЗСУ (далі – ТрО) та ВПО. Нагадаємо, що саме 2022 р. і визначається, як рік з найбільш високим рівнем консолідації українського суспільства у боротьбі проти зовнішнього ворога.

Оцінюючи діяльність УКА за 2022 р., респонденти визначили найголовніші

цінності для себе як для представників кластерних структур, що полягають у наступному:

- інформування – бути в курсі подій, знати й розуміти, як розвиваються інші кластери;
- приналежність – бути частиною всеукраїнської кластерної спільноти;
- взаємозбагачення – мати можливість обмінюватись досвідом та знаннями, володіти інформацією про розвиток світових / регіональних кластерів;
- сервісні послуги – доступність до шерингових інструментів УКА – фандрейзинг, інтернаціоналізація, платформи та ін.;
- мережевість – проведення ефективного нетворкінгу та мечмейкінгу в Україні та за кордоном.

Крім того, респонденти – представники кластерів визначили напрями, по яким потребують найбільшої допомоги, а саме:

- навчання кластерному менеджменту – фіксація, розвиток і популяризація кращих практик (база даних) як шлях до професійних стандартів у діяльності кластерів;
- розробка власного портфелю проєктів – визначення параметрів та стратегічних цілей, яких мають досягти портфелі; накопичення інноваційних проєктів та вибір проєктів для портфелю; проведення систематичної оцінки досягнення цілей ортфелю; управління програмами в потрфелі;
- послуги з експорту та інтеграціоналізації;
- аналітика своєї галузі та / чи регіону – поява позитивних ефектів (масштабу виробництва, охоплення, синергії та ін.);
- залучення більшої кількості підприємств до свого кластеру;
- допомога в поданні грантів в інноваційному фандрейзингу та грантів загального призначення;
- залучення до розробки спільних проєктів в ресурсних центрах.

На жаль, кластери не визначили такий напрям, як прискорення інноваційного розвитку (в інноваціях) та діджиталізації, що скоріше свідчить про те, що в об'єднаннях поки немає остаточного розуміння цих напрямів із-за складності їх

впровадження на практиці.

Щодо результатів опитування, проведених УКА в 2023 р., то воно здійснювалось у двох напрямках:

— опитування кластерів у межах проєкту USA-CAPGrowth за підтримки EU4Business «Розвиток сервісів для МСП та кластерних організацій» для визначення рівня користування послугами УКА та створення нових послуг на рівні кластерів. Участь в опитуванні (онлайн) взяли 23 кластерних організацій та в режимі офлайн (телефонні інтерв'ю) – 12 керівників кластерів, період – вересень 2023 р. [209];

— опитування кластерів і бізнес-асоціацій / об'єднань (далі – БО) з метою прояснення їх оцінки найважливіших ролей і активностей, які вони виконують в економіці країни, та сприйняття цих ролей ключовими стейкхолдерами. В опитування взяли участь 34 респонденти, період – квітень 2023 р. [210].

Стосовно першого опитування – щодо користування послугами УКА, то 95,65 % респондентів відповіли, що користуються послугами Альянсу, однак при цьому лише 52,17 % цілком задоволені цими послугами. Найбільш вживаними є такі послуги, як: нетворкинг та мечмейкинг; інтернаціоналізація (участь у міжнародних подіях); організація великих заходів в Україні; регулярні освітні та просвітні заходи, в тому числі по інноваціям. Найбільш цінними вважають нетворкинг та мечмейкинг на міжкластерному рівні; інтернаціоналізацію (участь у міжнародних подіях) та фандрейзинг для кластерів. При цьому саме фандрейзинг, мечмейкинг та адвокацію й GR (розвиток відносин з органами публічної влади), на думку респондентів, найбільше потребують покращень.

Впровадження сервісних послуг на рівні кластерів є доволі проблематичним питанням саме для кластерних організацій. Не розроблено систему оцінки якості надання сервісних послуг у міжкластерній взаємодії. Про це висловилося 73,91 % респондентів. 82,61 % опитуваних зазначили, що спілкування з учасниками кластера у групових зустрічах відбувається доволі часто – не менше 1 разу на місяць, також, як і високою є частота персональних зустрічей з окремими учасниками кластера – не менше 1 разу на місяць (91,30 % респондентів).

Проблеми, з якими стикаються у своїй діяльності кластери на рівні комунікації, в режимі онлайн – це наявність веб-сайту, який немає кому вести та / або немає / складно отримати контент для сайту.

Розподіл відповідей респондентів на запитання про партнерство у формуванні портфеля сервісів для учасників кластера представлено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Розподіл відповідей респондентів на запитання

«Хто є вашими найближчими регіональними чи галузевими партнерами у формуванні вашого портфеля сервісів для учасників кластера?»

№ з/п	Партнери	Розподіл відповідей респондентів, у %
1	Місцевий університет (ти)	52,17
2	Приватна компанія або консультант – партнери в наданні послуг для МСП	39,13
3	Регіональні ТПП	34,78
4	Місцева Агенція Регіонального Розвитку	17,39
5	Профільне міністерство	13,04
6	Інше	13,04

Джерело: складено автором за [209]

Перше місце у партнерській взаємодії з формування портфеля сервісів для учасників кластерів посідають місцеві університети, практично рівні позиції займають приватні компанії або консультанти та регіональні торгово-промислові палати. На жаль, поки що не має тісної комунікації на місцевому рівні між кластерами та органами публічної влади. 70 % опитуваних зазначають, що їм потрібна допомога в комунікаціях, 88 % респондентів потребують допомоги від УКА в налагодженні сервісних та інших послуг.

Щодо опитування з метою прояснення оцінки найважливіших ролей і активностей кластерів, сприйняття цих ролей ключовими стейкхолдерами. Із 40 опитаних 16 представляли такий тип БО, як кластер, 17 – асоціацію, 1 – концерн / консорціум / корпорацію та 6 – інше. В опитуванні взяли участь 26 керівників виконавчого органу кластера / БО, 6 членів колегіального управління, 8 учасників

комітетів, робочих груп кластера / БО та 10 осіб представляли власну організацію в кластері / БО. З усіх представлених в опитуванні БО 46 % працюють на національному рівні, 32 % – на регіональному, 14 % – на місцевому і лише 8 % – на міжнародному рівні.

Розподіл відповідей респондентів на запитання «Які види діяльності або ролі характерні для вашого БО для підтримки економічної стійкості під час війни (вказіть інтенсивність такої діяльності)» представлено в табл. 3.3.

Таблиця 3.3.

Визначення інтенсивності видів діяльності / ролей БО, характерних для підтримки економічної стійкості під час війни

Найменування видів діяльності / ролей БО	Інтенсивність видів діяльності / ролей БО, одиниць			
	постійно	час від часу	майже ні	раніше здійснювали, але зараз ні
Розроблення проєктів відбудови та відновлення	19	13	5	0
Участь в інноваційних екосистемах, допомога інноваторам / науковцям	14	15	8	0
Допомога ВПО	11	11	14	1
Допомога ЗСУ / Силам ТрО	15	18	3	1
Допомога критичним галузям	11	20	6	0
Антикризова допомога МСП	15	16	4	2

Джерело: складено автором за [210]

Дані, наведені у таблиці, свідчать про те, що найважливішими видами діяльності, які реалізують БО є розроблення проєктів відбудови та відновлення України / регіонів, допомога власним членам МСП та ЗСУ. Час від часу надається допомога критичним галузям і, на жаль, найменше ведеться робота по допомозі ВПО та інноваторам / науковцям, що практично виключає можливість широкого впровадження інноваційних технологій в соціально-економічну сферу країни й регіонів, а також демонструє низький рівень соціальної орієнтації діяльності БО, їх не зацікавленості в допомозі вразливим верствам населення або не розуміння

актуалізації цього питання.

Респонденти засвідчили, що їх влаштовує підтримка, яку вони отримують від зовнішніх стейкхолдерів стосовно тренінгів, інноваційної діяльності, адвокації-лобіювання, однак, незадоволені або частково задоволені БО рівнем фінансової підтримки їх менеджменту, експорту-інтернаціоналізації та надання обладнання. Серед чинників, які найбільше впливають на ефективність і успішність БО визначають:

- довіру учасників БО один до одного;
- лідерство керівників;
- рівень послуг, що надаються;
- регулярна комунікація між учасниками БО.

БО розраховують у своїй діяльності на донорську підтримку, але більше 90 % респондентів зазначають, що рівень цієї підтримки є незадовільним або частково задовільним. 45 % опитаних не отримали ніякої допомоги, а більшість з тих, хто отримав, задовольнили свої потреби менше як на 10 %. Серед причин, чому донори так слабо фінансують БО, називають:

- нерозуміння ролі БО як осередків консолідації МСП, розробки / впровадження антикризових програм;
- нерозуміння ролі БО в розвитку галузевих і регіональних екосистем;
- необхідність координації донорського фінансування з владою призводить до хибних пріоритетів донорства;
- донори слабо адаптуються до війни, їхні адміністрування та звітність майже не змінилися.

Також респонденти зазначають, якщо від міжнародних партнерів підтримка їх діяльності, хоч і не повністю задовольняє, але присутня, то від центральної та регіональної влади своєї країни вони мають найменшу підтримку – зазначають, що вони визнаються як БО, але не підтримуються.

В цілому, це дослідження показало, що існує очевидний розрив між тим, як свою роль бачать та оцінюють БО, та як їх оцінюють владні структури й міжнародні організації. Як результат, переважна більшість БО недофінансовується з боку

донорів і органів влади. Головна причина – не розуміння ролі БО. Крім того, БО недоотримують підтримку з боку стейкхолдерів по таким напрямкам, як експорт-інтернаціоналізація БО і МСП; адвокація та лобювання; підтримка інноваційної діяльності; реалізація проєктів розвитку. Ключовою причиною цього розриву є те, що донори більше орієнтуються на запити влади, ніж на запити БО.

Дані опитування дають чітке розуміння про важливі чинники ефективності БО – це лідерство керівників, рівень сервісів і внутрішні комунікації.

Як показує практичний досвід, бізнес та інші структури, зокрема ті, що виробляють послуги в соціальній сфері, дуже важко об'єднуються, оскільки, зазвичай, є конкурентами (наприклад, заклади професійної освіти, установи, що надають послуги в рамках неформальної освіти, медичні й фармацевтичні установи / заклади та ін.). На жаль, представники органів публічної влади на різних рівнях не до кінця розуміють, що багато в чому об'єднання цих структур залежить від їх цілеспрямованої діяльності, і особливо це стосується соціальної сфери, у якій їх функції управління й мають зводитись до регулювання цього процесу та координації спільних дій і зусиль усіх учасників кластерного утворення.

Враховуючи цей аспект нами було проведено онлайн-опитування з метою з'ясування рівня поінформованості населення про кластери та процес кластеризації, який відбувається в Україні й світі, а також дізнатись думку респондентів про доцільність утворення соціальних кластерів на рівні регіону. Опитування проводилось у січні-лютому 2025 р. В ньому взяли участь 257 респондентів, які представляли 5 областей України – Харківську (67 %), Черкаську (14 %), Полтавську (9 %), Київську (6 %), Сумську (4 %).

Як показало опитування, більшість респондентів (87 %) нічого не знають і не чули про кластери, їх діяльність та в цілому про кластерну політику, причому як на рівні держави, так і на міжнародному рівні. Лише 23 % респонденти змогли розтлумачити термін «кластер», визначаючи його, як деяке об'єднання та / або нова форма виробничої діяльності. Незначна частина опитаних (17 %) знають та / або чули про Кремнієву долину (в США та / або Китаї; більше як Силіконову долину), як осередок інноваційних технологій, однак, назвати конкретні здобутки, що

сконцентровані в цьому кластері, не можуть. Є розуміння у громадян, що там сконцентровані нові технології та / або їх вироблення. Низький рівень обізнаності продемонстрували респонденти в цілому про закордонний досвід кластеризації, кластерне партнерство, а також про наявність українських кластерів, їх напрями та результати діяльності. Немає розуміння у респондентів і до відмінності кластерних організацій від інших об'єднань, їх можливостей, цілей та користі, зокрема на рівні регіону чи у конкретному населеному пункті.

Низький рівень обізнаності продемонстрували респонденти щодо ініціатив кластерної політики з боку центральних органів виконавчої влади України, а саме про ініціативу Clusters4Regions та про регіони, які обрані для пілотного проєкту в рамках цієї ініціативи. Практично вперше респонденти почули про існування такої громадської спілки національного рівня, як Український кластерний альянс.

Інша справа щодо питань доцільності в об'єднанні зусиль представників громадськості, бізнес-структур, державних і комунальних галузевих установ, органів публічної влади задля вирішення нагальних суспільно значимих питань на місцевому рівні. Практично всі респонденти розуміють, що вирішення соціальних питань потребують такого об'єднання. Також є розуміння у респондентів, що схема управління соціальною сферою, що утворена на рівні регіону, потребує вдосконалення, оскільки не дає тих позитивних результатів, на які розраховує громада. Зокрема, респонденти зазначають такі проблеми, як:

- нерівномірний доступ до соціальних послуг, низький рівень їх якості;
- нестача ресурсів – матеріальних (житлових приміщень, службового транспорту, технічного обладнання) та людських (соціальних працівників / робітників, відсутність оголошень про вакансії (наявний феномен «прихованих вакансій» - коли за наявності вільних місць в організації інформація про них публічно не надається));
- низький рівень оплати праці працівника соціальної сфери (особливо це відчувається у сільській місцевості та в регіонах, де вимушено працюють заклади / установи в режимі онлайн (сплачують лише мінімальну зарплату));
- низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг

(надавачами соціальних послуг є переважно організації / підприємства державного чи комунального підпорядкування (близько 80 %), лише невелика частка (понад 10 %) – це громадські й благодійні організації, інша частина – це міжнародні благодійні організації, найбільша активність яких спостерігалась у 2022-2023 рр.).

Респонденти відмітили, що порядок визначення потреб у соціальних послугах під час воєнного стану потребує доопрацювання. Найбільше уваги приділяється забезпеченню населення соціальними послугами, що надаються одноразово, екстрено (кризово). Найбільше це такі послуги, як надання притулку, короткотермінового проживання, натуральної допомоги особам / сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах через бойові дії, що проводяться на території їх проживання. Громади, які знаходяться далеко від лінії фронту, прийняли велику кількість ВПО, які потребують різні соціальні послуги. Проте, системного обліку таких громадян не проводиться та не вивчаються їх актуальні потреби. Ще однією не менш важливою проблемою є те, що інформування населення про перелік надання соціальних послуг у територіальних громадах здійснюється не на достатньому рівні.

В умовах розвитку інформаційних технологій, обов'язковості створення веб-сайту та оприлюднення на них актуальної інформації про діяльність органів виконавчої влади, інших державних і комунальних структур про соціальні послуги, у тому числі соціальні електронні послуги, є вчасним і необхідним рішенням для усіх сторін, які залучені до процесу надання соціальної підтримки – як для надавачів, так і для отримувачів цих послуг. Однак, респонденти зазначають, що саме цієї інформації їм не завжди вистачає, або вона взагалі відсутня на веб-сайті конкретної територіальної громади та / або відсутній сам інтерфейс територіальної громади. Відтак, є проблема, у першу чергу, на державному рівні з виробленням єдиного підходу як до організації системи надання соціальних послуг в громадах, так і до організації висвітлення необхідної інформації щодо надання цих послуг на офіційному веб-сайті територіальної громади, що негативно впливає на обізнаність населення. Особливо страждає та категорія населення, яка до війни не потребувала і не зверталась за додатковими соціальними послугами та лише, потрапивши у

складні життєві обставини, вимушені звертатись за допомогою до органів публічної влади.

В цілому, респонденти виявили розуміння потреби використання кластерного підходу для координації зусиль по підвищенню результативності сфери послуг, у тому числі шляхом створення соціального кластеру, наприклад, на рівні регіону, який би об'єднав усіх учасників, які беруть участь у наданні місцевим мешканцям соціальних послуг. Такий кластер по суті представляє собою мережеві стосунки між організаціями, що відносяться до соціальної сфери. На локальному рівні такі галузі соціальної сфери, як освіта і охорона здоров'я наділені деяким потенціалом кластеризації та можуть виробляти конкурентоздатний продукт – соціально значимі послуги. Потреба населення у цих життєво важливих послугах визначає наявність постійного попиту, тому частка платних послуг у цих галузях та частка приватних освітніх і медичних установ має тенденцію до зростання.

Отримані результати дослідження слугують важливим інструментом для розробки пропозицій з удосконалення системи соціального забезпечення і підтримки населення у воєнний і післявоєнний період. Використання кластерної технології у публічному управлінні на рівні територіальних громад можна розуміти, як вироблення комплексу послідовних процедур, спрямованих на формування соціального кластеру, що включає проектування його структури, налагодження співпраці, комунікації та укріплення взаємозв'язків між потенційними учасниками, гнучке управління наявними ресурсами у межах спільних проєктів, що реалізуються на даній території.

3.2. Концептуальні положення формування стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону

Останні десятиріччя регіональному розвитку приділяють значний інтерес на всіх рівнях. Проте соціально-економічний потенціал усіх регіонів України є неоднорідним. Формування цієї неоднорідності відбувається, як внаслідок впливу глобалізаційних процесів на соціально-економічні системи країн і регіонів, так і

внаслідок регіональних особливостей (історичних, політичних, економічних, соціальних, природних, культурних та ін.). Формування на регіональному рівні нової структури – соціального кластеру стає важливим завданням в удосконаленні регіональної соціальної інфраструктури, що складається з неоднорідних комплексів і соціально-економічних систем території, національних та регіональних галузевих підприємств і кластерних утворень. Соціальна інфраструктура безпосередньо впливає на рівень задоволеності населення та забезпечує реалізацію важливих стратегічних задач, тож питання формування локальних соціальних і мережових кластерів стають актуальним завданням в управлінні регіоном. Питання необхідності формування соціального кластеру на рівні регіону як єдиної структури регіонального розвитку також обумовлено реалізацією великої кількості проєктів у соціальній сфері – освітніх, культурних, спортивних, оздоровчих, дозвіллевих, благодійних та ін.

Як показує практика, традиційно кластери створюються з економічною спрямованістю, оскільки для них характерна інноваційно-виробнича діяльність. Практично не приділено належної уваги питанню формування соціального кластеру на території кожного регіону, а можливо й у кожній територіальній громаді, який може і має слугувати соціальним інтересам населення. Ця інноваційна форма є одним із можливих методів самоорганізації населення з метою виживання у сучасному суспільстві, особливо в кризових умовах. І це яскраво продемонстрував 2022 р., коли українське суспільство максимально мобілізувалось і об'єдналось не тільки у протистоянні ворогу, але й задля вирішення актуальних питань соціально-гуманітарного характеру.

Соціальний кластер, як визначалось вище, представляє собою просторове об'єднання різних об'єктів (закладів, установ, підприємств, організацій), які знаходяться у географічній близькості один до одного та призначені для здійснення соціальної діяльності, що передбачає стійку співпрацю, використання спільної технології, наявності кластерного «ядра», а також присутності горизонтальних і вертикальних зав'язків і отримання синергетичного ефекту.

Ядром соціального кластеру на рівні регіону, його домінантою є населення

даної території. Життєдіяльність і розвиток регіонального соціуму притягає до себе такі основні кластерні об'єднання, як освітній, культурний, медичний, а також кластери-супутники, такі як: житлово-комунальні господарства, транспортні, екологічні, туристичні, побутові та інші підприємства. Всі вони поєднані між собою тісними взаємозв'язками, що призводить до обміну інформацією, знаннями, ресурсами та досвідом. Соціальному кластеру, як і промислового чи інноваційного, властиво збільшення мережі постачальників соціальних послуг і користувачів, спрощений доступ до національного та міжнародного капіталу. Налагоджена співпраця з різними фінансовими організаціями сприяє залученню грошових надходжень на створення нових інвестиційних проєктів соціального призначення. Важливою є і співпраця з органами влади з метою захисту соціальних інтересів територіальної громади, зокрема в отриманні додаткового фінансування, а також пільг і субсидій.

Отже, для формування соціальних кластерів на регіональному рівні необхідна насамперед теоретична база, концептуальні положення, в основу яких має бути покладено детальне вивчення соціальних можливостей і потреб місцевого населення, визначено особливості розвитку території (історичні, економічні, географічно-кліматичні, національно-етнічні, культурні та ін.). Тому на стадії формування соціальних кластерів регіональні органи влади мають надавати значиму допомогу, що може проявлятися у вигляді кластерних ініціатив, координації процесу створення кластера, наданні інформаційних, фінансових та адміністративних ресурсів, створення соціально-економічних мотивацій тощо.

Наведемо деякі приклади кращих практик і підходів у сфері надання соціальних послуг в умовах воєнного стану, виявлених в Україні під час дослідження «Задоволення нагальних багатогалузевих гуманітарних потреб внутрішньо переміщених осіб та постраждалого від конфлікту населення в Україні» [216], проведеного та підготовленого адвокаційними аналітиками Благодійного Фонду «Право на захист» за підтримкою і сприяння Консорціуму Реагування під керівництвом Бюро гуманітарної допомоги ВНА і міжнародної благодійної організації АСТЕД. Насамперед зазначимо, що у соціальній сфері в Україні в межах реформи

децентралізації на законодавчому рівні було передано широке коло повноважень територіальним громадам з метою максимального наближення надання соціальних послуг до людей – їх отримувачів. Однак, під час дослідження експертами було виявлено низку проблем (деякі вже були розглянуті вище), а саме:

- брак поінформованості як отримувачів, так і надавачів соціальних послуг з ключових питань (наприклад, можливості та способів одержання соціальних послуг);
- брак методичної та методологічної підтримки всіх учасників у процесі надання соціальних послуг та в імplementації норм національного законодавства для локальних установ і комунальних закладів соціальної сфери;
- низький рівень залученості громадських організацій до формування ринку соціальних послуг.

Отже, розглянемо кращі практики із залучення громади до надання соціальних послуг та представимо їх в узагальненому вигляді. Першим прикладом є досвід Сосницької територіальної громади Чернігівської області. Так, у 2019 р. Сосницька селищна рада взяла участь у навчанні щодо впровадження соціальних послуг в Україні, що проводив Польський Фонд Солідарність. Селищна рада подала та виграла проект по створенню постійно діючої системи надання соціальних послуг у своїй громаді. Так, та у рамках реалізації цього проекту селищна рада придбали автомобіль на 7 місць та організувала діяльність мультидисциплінарної команда КУ «Центр надання соціальних послуг», до якої увійшли медсестра, взуттєвик, перукар і соціальний працівник. Утворена команда спрямовує свою діяльність на надання послуг, максимально наближених до людей.

Інший досвід стосується залучення громади до надання підтримки ВПО. Проєкт «rechi.support» – це соціальна ініціатива, яка полягає у наданні підтримки ВПО в перші дні після переїзду у засобах першої необхідності: одязі, взутті, теплих ковдр, постільної білизни, канцелярії, засобів гігієни, побутових приладах та ін. Авторка проєкту створила ресурс – веб-сторінку у соціальних мережах (rechi.support), який об'єднує як людей, які потребують допомоги, так і тих, хто готовий і може надати цю допомогу. З самого початку повномасштабного

вторгнення російських військ на територію України у рамках цього проєкту організовано прийом запитів від ВПО, частину потреб організатори проєкту публікують в сторіс на сторінці в мережі Інстаграм, далі проводиться верифікація запитів (більша частина закривається речами, які вказали донори в своїх анкетах), а потім запит вноситься у базу даних – виставляються запити з потрібними речами для тієї чи іншої родини. ВПО звертаються до сторінки проєкту «речі.support», написавши в особисті повідомлення свої потреби, починаючи від одягу й закінчуючи деякою домашньою технікою. Запити вказуються для всіх членів родини, незалежно від віку або статі. Закриваються запити анонімно. Речі одразу відправляються родині від інших людей, або одного донора, що зручно та не потребує додаткових фінансів. Організовано збір донатів – коштів, за які придбаються речі, що не знайшли в сторіс та в анкетах донорів – зазвичай це одяг великих розмірів, взуття та нижня білизна. Станом на березень 2025 р. у рамках даного проєкту було надано допомогу понад 6,2 тис. громадянам, відправлено понад 18 тис. посилок [183]. Допомога здійснювалась від звичайних речей до мінімальної побутової техніки. Також організовано допомогу домашнім тваринам, які знаходяться під опікою родин ВПО.

Проєкт психолого-медичної допомоги «Моє серденько», запроваджений Фастівською громадою Київської області, передбачає надання родинам із дітьми, які постраждали від війни, психологічної та медичної допомоги. В рамках проєкту дітям надається всебічна допомога, зокрема медична та реабілітаційна. У громаді вже успішно реалізовано першу частину даного проєкту – постраждалим від війни дітям та їх батькам надається кваліфікована психолого-медична допомога, а для малюків створено безпечне ігрове середовище, де за допомогою гри та у грі фахівці виявляють проблеми зі здоров'ям у дітей та надають їм потрібну кваліфіковану допомогу. Зараз проєкт розширив перелік категорій населення, яким надають психолого-медичну підтримку, а саме допомогу отримують також і вагітні жінки як найбільш вразлива категорія населення, переселенці, мешканці та гості громади [253].

Аналогічний проєкт, але спрямований на підтримку військовослужбовців,

організовано у цій же громаді – Фастівській громаді у Київській області – Центр підтримки та медико-психологічної реабілітації для військовослужбовців та членів їх родин «Родина 4.5.0.». У рамках даного проєкту створено єдине вікно звернень ветерана, тобто місця, де військовослужбовець може отримати комплекс необхідних йому соціальних послуг, заповнити необхідні документи / заяви на оформлення соціальних допомог та ін.

Боярською громадою Київської області розроблено нову методологію визначення потреб населення, що заслуговує на увагу. Зокрема, запропоновано нові способи збору інформації для виявлення потреб населення Боярської громади: розміщення оголошення в місцевих ЗМІ, на дошках оголошень громади, на сайтах соціальних мереж, а також шляхом опитували місцевого населення. До цього процесу залучали широке коло громадськості. У результаті отримували великий об'єм даних, який допоміг отримати більш точні показники про потреби населення громади. Отримана інформація дає підґрунтя для наступного формування й використання бюджету територіальної громади. Зокрема, в «Аналітичному звіті за результатами визначення потреб у соціальних послугах населення Боярської міської територіальної громади» зазначено, що на обліку перебуває більше 10 тис. осіб / сімей, які належать до вразливих груп населення, найчисельнішою групою є ВПО. Надавачами соціальних послуг у громаді є дві організації – Комунальна установа «Центр надання соціальних послуг» Боярської міської ради та Комунальне некомерційне підприємство «Центр соціальних служб» Боярської міської ради. Основними соціальними проблемами громади, за результатами опитування населення, є: труднощі з житлом для ВПО; труднощі в пошуку роботи; недостатній рівень фінансового забезпечення; маленький розмір допомоги; високі ціни на продукти харчування й ліки; нестача коштів на побутові прилади, одяг, предмети гігієни та шкільне приладдя для дітей; складнощі з проходженням медичного обстеження; відсутність дієвої психологічної підтримки; труднощі адаптації дітей до офлайн-навчання та інші питання. Виходячи із зазначених та інших проблем, виявлених в ході емпіричного дослідження, на рівні міської ради розроблено рекомендації щодо покращення соціальної допомоги населенню даної

територіальної громади [6].

Проект Солонянської громади Дніпропетровської області «Соціальне таксі». За підтримки Благодійної організації «Благодійний Фонд «Право на захист» Солонянська громада отримала автомобіль на реалізацію соціального проекту. Кожний мешканець громади тепер має право звернутися до Комунальної установи «Центр надання соціальних послуг» з письмовою заявою та, надавши необхідні документи, отримати дану соціальну послугу. За перший квартал 2024 р. транспортними послугами скористались 55 осіб з обмеженими можливостями пересування (20 осіб з інвалідністю, 5 осіб похилого віку, 27 маломобільних осіб, 3 сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах), з них 9 ВПО; 51 поїздку здійснено до закладів охорони здоров'я, 4 – до інших установ [86].

І ще одна соціальна ініціатива територіальної громади. Жовтоводська міська територіальна громада Дніпропетровської області розробила Стратегію розвитку системи надання соціальних послуг. З метою розвитку системи соціальних послуг, досягнення поставлених цілей на зменшення показників кількості осіб / сімей, які потрапили в складні життєві обставини, участь та реалізацію проектів задля поліпшення соціального захисту мешканців громади було розроблено та прийнято сесією міської ради Стратегію розвитку системи надання соціальних послуг (рішення сесії Жовтоводської міської ради Кам'янського району Дніпропетровської області від 29.09.2021 р. № 511–13/VIII). У січні 2023 р. було затверджено «План заходів із Реалізації Стратегії розвитку системи надання соціальних послуг Жовтоводської міської територіальної громади Кам'янського району Дніпропетровської області на 2023-2025 роки» [187]. Визначено заходи відповідно до таких стратегічних цілей і завдань:

1) створення доступної, якісної, цілісної системи надання соціальних послуг для усіх мешканців у громаді:

– спрощення доступу до отримання соціальних послуг та адміністративних послуг соціального характеру;

– вдосконалення існуючої системи надання соціальних послуг шляхом створення нових соціальних закладів та служб, розширення переліку

соціальних послуг та вразливих категорій, яким вони надаватимуться;

- створення умов для соціалізації представників вразливих груп населення (зокрема, дітей з особливими потребами, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю) шляхом створення у громаді умов для їх безперешкодного / безбар'єрного доступу до усіх об'єктів соціальної, освітньої, медичної та культурної інфраструктури за підтримки міжнародних фондів;

- налагодження комунікаційної взаємодії з мешканцями громади, шляхом розроблення багаторівневої комунікаційної стратегії та створення сучасних сайтів соціальних закладів і служб, системного залучення до висвітлення соціальних питань представників засобів масової інформації;

2) диверсифікація ринку надавачів соціальних послуг та впровадження інтегрованого підходу при наданні соціальних послуг у громаді:

- розширення ринку надавачів соціальних послуг шляхом залучення до їх надання представників громадських організацій, благодійних фондів, приватних структур, ФОПів, із використанням механізму соціального замовлення;

- налагодження міжмуніципальної, міжвідомчої та міжсекторальної взаємодії для забезпечення інтегрованого підходу при наданні соціальних послуг у громаді.

Дана стратегія дає змогу на реальних показниках більш ефективно брати участь в програмах та проєктах, у тому числі й міжнародних донорів.

Виходячи з розгляду досвіду успішних практик та матеріалів дослідження, для підвищення рівня надання соціальних послуг доцільним є здійснення таких заходів:

- розробити методичні рекомендації для органів місцевого самоврядування із зазначенням дієвих інструментів та поетапним алгоритмом дій з імплементації порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах;

- запровадити проведення інформаційно-просвітницької компанії для населення та представників органів місцевого самоврядування про розширення можливостей громади у сфері соціального обслуговування;

- проводити систематичні комунікативні заходи (круглі столи, семінари, тренінги) для надавачів соціальних послуг задля підвищення рівня їх обізнаності щодо можливостей в сфері соціальних послуг;
- розробити методологічну підтримку в імплементації норм національного законодавства для локальних установ і комунальних закладів соціальної сфери, зокрема, шляхом проведення різноманітних зустрічей, вебінарів, координаційних нарад в режимі онлайн та офлайн;
- органам місцевого самоврядування розробити та запровадити систему стимулювання громадських організацій, які надають чи можуть надавати соціальні послуги населенню на локальному рівні, максимально залучаючи їх до формування ринку соціальних послуг.

У цілому, як показує практика, в умовах війни відбулось об'єднання зусиль, як шляхом утворення нових форм організації, так і зусиллями громадських об'єднань, органів публічної влади та міжнародної спільноти. Пріоритетом у такому об'єднанні стає розуміння необхідності протистояння зовнішньому ворогу заради збереження державної і особистої незалежності. Українська спільнота, розуміючи всю складність ситуації, особливих очікувань на всебічну допомогу від органів державної влади для підтримки розвитку кластерного руху в соціальній сфері не проявляє. Тому й маємо на сьогодні велику кількість соціальних ініціатив від різних учасників громадянського суспільства, включаючи й органи місцевого самоврядування.

Щоб не втратити соціальні ініціативи як ті, що мають суттєвий успіх у територіальних громадах, так і ті, які тільки починають впроваджуватись у соціальну практику надання послуг, потрібно покращити співпрацю з усіма гілками влади, змінити підходи у публічному управлінні на більш гнучкі, передбачити цільові, продумані й ефективні заходи за узгодженими пріоритетами, стратегічними цілями й завданнями та напрямками.

Дієвим інструментом в умовах невизначеності та динамічних змін, у яких перебуває сьогодні Україна, у забезпеченні успішності реалізації соціальних ініціатив, спрямованих на покращення процесу надання соціальних послуг на рівні

територіальної громади, є півот. У кластерній політиці термін «півот» (з англ. to pivot – обертатись) став одним з ключових у світі стартапів та інновацій. Півот визначають як зміну бізнес-моделі та стратегії стартапу з метою здійснення тестування нових напрямів розвитку. Зазвичай цей термін використовується для опису переходу на інший сегмент ринку або використання визначеної технології для абсолютно нової мети [235]. Фактично це зміна напряму організації / компанії, що спрямована на досягнення кращих результатів та адаптацію до мінливих умов ринку праці. У світі найбільш відомими серед успішних стартапів, які пройшли через півот і перетворились з невеликих проєктів на світових лідерів – це такі соціальні мережі, як Instagram, Twitter і Netflix.

Суть півоту полягає у здатності стартапу бути гнучким та швидко реагувати на зворотній зв'язок від користувачів, зміни в ринкових / кризових умовах або появу нових можливостей (конкретні приклади таких практик розглянуто вище). Така технологія, як півот, дає змогу уникнути стагнації та дає шанс знайти більш успішну модель, яка призведе до зростання й розвитку організації. Мінімальне втручання центральних органів виконавчої влади у діяльність кластерів наділяє їх резидентів гнучкістю до змін, визначає готовність до ризику, зокрема шляхом нововведень. У світі широко використовується практика здійснення півота, коли проєкт, що немає подальшого розвитку, може різко змінити свій напрям без виведення фінансових ресурсів.

Півот здійснюють у різних ситуаціях, тому існує декілька його видів – півот продукту, цільового ринку, моделі доходу, технології, каналу поширення. Якщо розглядати соціальні послуги як продукт, то здійснювати півот продукту доцільно, змінюючи його характеристики для відповідності потребам населенню – у даний час і в даній ситуації. Тобто потрібно формувати перелік соціальних послуг, що необхідний для цільової групи осіб, які знаходяться у складній життєвій ситуації, наприклад, для ВПО, людей, які втратили житло, документи, родичів тощо. Перелік має бути гнучким, пристосованим до потреб людей, які постійно та / або тимчасово проживають у певній територіальній громаді.

Півот цільового ринку застосовується, зазвичай, коли відбувається зміна у

цільовій аудиторії. Наприклад, поточна аудиторія не проявляє достатнього інтересу до продукту і необхідно знайти нову цільову аудиторію / групу, для якої даний продукт буде більш релевантним. Прикладом може служити організація надання гуманітарної допомоги в Україні від міжнародних, національних та благодійних організацій, фондів, зокрема, у вигляді харчових наборів, засобів гігієни, медичних препаратів для населення, яке знаходилось та/або заходиться на територіях, на яких велись / ведуться активні бойові дії та на деокупованих територіях. Однак, якщо в 2022 р. – багато людей, і справді, вкрай потребували такої допомоги і це були масові потреби, то в 2023-2024 рр. у деяких громадах відчувалось перенасичення такої допомоги, її непотрібність, зниження якості товару, що й потребувало здійснення півоту цільового ринку – перенаправлення цих послуг на нову цільову аудиторію, яка їх потребує. Не зрозумілим є й підхід, який використовували, наприклад у містах – не охоплювались усі вразливі категорії населення, зокрема ті, хто є прикутим до ліжка із-за важкої хвороби.

Півот технології розглядають, як використання нової технології для поліпшення продукту; включає перехід на нові технологічні платформи або використання інноваційних рішень для покращення продукту й підвищення його конкурентоспроможності. Під час воєнного стану в Україні було здійснено півот такої технології, яка до повномасштабного вторгнення була введена в роботу та, навіть, показала свої результати, проте в кризових умовах потребувала вдосконалення, розробки додаткових платформ з метою їх відповідності соціальним потребам населення. Мова йде про державний мобільний застосунок, вебпортал і національний бренд цифрової держави в Україні – «Дія», у якому послуги для населення постійно розширюються та пристосовуються до потреб громадян, особливо тих, хто постраждав внаслідок війни. Крім, адміністративних і консультативних послуг, у застосунку віднедавна доступне оформлення чотирьох видів соціальної допомоги: при усиновленні, на дітей із тяжкими захворюваннями, особам з інвалідністю з дитинства та на дітей одиноким матерям. Також доступна низка соціальних послуг – від комплексної послуги «ЄМалятко» до генерування різноманітних довідок. Цифрові сервіси в умовах воєнного стану є надійним і

безпечним інструментом, що використовується у публічному управлінні в соціальній сфері. Свою надійність вони довели ще під час попередньої кризової ситуації – пандемії коронавірусної хвороби 2019 р.

Пілот каналу поширення є зміною способів, яким продукт доходить до споживача; він стає актуальним у разі, якщо поточні методи доставки продукту до клієнта неефективні; може включати перехід від прямих продажів до онлайн-платформ, використання партнерських мереж або зміну логістичних ланцюжків. Яскравим прикладом тут є проєкт «rechi.support», розглянутий вище, коли був змінений спосіб збору (організовано веб-сайт, на якому розміщено потреби) необхідних речей першої необхідності для евакуйованих із небезпечних територій громадян та їх домашніх улюбленців.

Як зазначають К. Бояринова та К. Копішинська, на практиці визначають низку типових ситуацій для стартапу, які є чинниками зміни бізнес-моделі, зокрема:

- відсутність мотивації команди – враховуючи, що фінансова складова на ранніх стадіях стартапу відсутня, то у разі недієздатності, невмотивованої команди, яка не вбачає перспектив, подальша реалізація стартапу є неможливою;

- нестача необхідних знань і навичок – закладені у стартапах напрями і заходи розвитку мають відповідати спроможності та можливостям його засновникам, у разі їх невідповідності, доцільним виявляється змінити бізнес-модель, наприклад, шляхом зменшення масштабування діяльності, пошуку тих цінностей продукту / послуги, які можуть забезпечити його розробники;

- невірний або невчасний прогноз – розробник проєкту разом з партнерами може почати займатись розробленням продукту без попереднього оцінювання ринку, що може призвести до його нерентабельності, що в кінцевому випадку активізує перегляд концепції продукту, і, пошук іншого ринку;

- відсутність інтересу клієнтів до продукту – у такому випадку існує два варіанти дій: 1) неправильний – характеризується циклічними кроками (придумати нову ідею, реалізувати її, знову відсутній інтерес до продукту, придумати таку ідею, реалізувати її. і далі здійснювати нові ітерації); 2) правильний, що дозволяє здійснити актуальний та доцільний пілот – необхідно поспілкуватись з клієнтами,

дізнатись їх вподобання або несподобання, придумати рішення, запропонувати новий продукт та продати його, зробити декілька ітерацій, потім масштабувати [19].

Вважаємо, що фахівці, що представляють органи публічного управління на рівні територіальних громад, мають бути обізнаними не тільки у змінах пріоритетів обраного курсу держави – курс на розвиток кластерів, розуміти ключові світові тенденції, що призводять до економічного зростання і соціального благополуччя громади, а зобов'язані володіти новітньою термінологією та інструментарієм кластерної політики, щоб почувати себе впевнено в компанії фаундерів / стартаперів, інвесторів та інших учасників, готових долучитись до процесу формування соціального кластера, та здійснювати успішну комунікацію й координацію учасників кластера. Розуміння і правильне застосування різних видів інструментів кластерної політики дають змогу стартапам бути гнучкими й адаптивними, швидко реагувати на зміни в суспільних потребах та знаходити нові можливості для їх максимального задоволення. Важливим у цьому процесі є здійснення ретельного аналізу ситуації та обрання тих механізмів / інструментів, які найбільш підходять до даної ситуації, можуть мінімізувати ризики та збільшити шанси на успіх.

Ефективність функціонування соціального кластеру регіонального рівня забезпечується:

- єдністю стратегічних цілей регіональної соціальної політики з політикою конкретної територіальної громади в соціальній сфері;
- єдністю регіональної нормативно-правової бази (стратегії, програми розвитку, проекти), інституціональних та інформаційно-комунікативних зв'язків і відносин у сфері управління;
- кооперацією та іншими формами співпраці і партнерства між організаціями різних форм власності (державної, комунальної, приватної), що виробляють та надають послуги населенню у соціальній сфері, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, недержавними об'єднаннями тощо;
- наявною системою кадрової мобільності фахівців у сфері управління соціальною сферою;

— високим ступенем соціальної солідарності між учасниками кластеру, що обумовлена взаємопов'язаними інтересами, систематичними комунікаціями та взаємодією.

Виходячи з вище зазначеного, наведемо блокову схему основних елементів публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону. Почнемо з визначення стратегічних цілей і завдань.

1 ціль – збереження виробничих процесів людського капіталу через покращення умов життя та добробуту населення на території регіону. У рамках першої стратегічної мети можна визначити такі завдання, як:

— забезпечення доступної та якісної дошкільної, позашкільної та загальної середньої освіти;

— забезпечення доступної та ефективної системи надання медичних послуг;

— популяризація та створення умов для здорового способу життя населення;

— забезпечення доступності отримання якісних соціальних послуг незалежно від місця проживання, підвищення рівня соціальної захищеності вразливих категорій населення;

— створення технологічних платформ на базі наукових установ і закладів вищої освіти з метою модернізації матеріально-технічної бази установ соціальної сфери.

2 ціль – ефективне формування людського капіталу через підвищення інтелектуального і культурного потенціалу населення регіону. В рамках цієї цілі визначено такі завдання:

— модернізація професійної освіти, її відповідність до потреб регіонального ринку праці;

— розвиток неформальної освіти, зокрема, навчання стартаперів;

— розвиток інших форм освіти (дуальної, інклюзивної);

— забезпечення гармонійного фізичного та духовного розвитку населення;

— створення умов для організації дозвілля та розвитку туризму.

Результатом функціонування соціальних кластерів є підвищення якості життя населення регіону. Соціальні кластери для досягнення зазначених цілей і завдань мають бути утворені у межах відповідних галузей – регіональні галузеві кластери, наприклад, освітній, медичний, культурний та ін. Для них мають бути створені відповідні:

- факторні умови – нормативна база, забезпеченість функціонування кластера кадровими, інформаційними, технічними, матеріальними, технологічними, фінансовими ресурсами та наявною інфраструктурою;
- умовами попиту виступають наявність потреб населення регіону у різних соціальних благах і послугах;
- стала стратегія, структура, наявна конкуренція.

Підсумовуючи все вище зазначене, можна стверджувати, що розвиток кластерів, зокрема соціальних, в Україні дуже слабкий та носить фрагментарний характер. Слабкими є темпи становлення і молодих кластерів. Запроваджений в державі кластерний рух має низку проблем, більшість з яких стосується управлінської складової. Зокрема, кластери потребують керівного законодавчого документу, який би надав правову основу для функціонування такої форми організації. Також є потреба в інституціональному забезпеченні, фінансової підтримки розвитку соціальних кластерів, їх інтеграції у широку загальнонаціональну спільноту кластерів України.

Потребою часу є розробка концептуальних засад публічного управління / політики для реалізації кластерного потенціалу в соціальній сфері України та передбачити методичне та науково-методологічне забезпечення цього процесу, створення класифікатору кластерів, розроблення двох реєстрів кластерів – для тих кластерів, що вже утворені й функціонують, та для тих, хто лише хоче організуватись, як кластерне утворення – потенційний кластер. Водночас є необхідність у розробці критеріїв оцінки, механізмів та інструментів підтримки розвитку соціальних кластерів, вивчення досвіду зарубіжних країн розвитку таких кластерних об'єднань та успішних практик українських соціальних кластерів.

3.3. Державно-приватне партнерство як інструмент інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів в умовах децентралізації влади

Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) останнім часом все частіше є об'єктом наукового дослідження. Його частіше розглядають як форму співпраці носіїв публічних інтересів, інструмент досягнення цілей сталого розвитку. У багатьох країнах світу впроваджуються нові підходи до побудови партнерських відносин між державою і приватним бізнесом. Існує багато успішних прикладів вирішення актуальних проблем у соціальній сфері за допомогою впровадження проєктів ДПП. Під час здійснення такого співробітництва між державою і суб'єктами господарювання досягаються кращі показники та результати, ефективніше використовуються фінансові ресурси та майно. На жаль, в Україні, хоча вона і має об'єктивну необхідність проведення якісних структурних перетворень, реалізація проєктів ДПП залишається ще недостатньо поширеним явищем, особливо це стосується сфери соціального розвитку.

З енциклопедичної точки зору, ДПП є системою «відносин між державними та приватними партнерами, у процесі реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі в межах реалізації проєктів, спрямованих на розв'язання нагальних соціально-економічних проблем» [203, с. 38]. На законодавчому рівні ДПП в Україні визначають, як співробітництво між державою, територіальними громадами в особі державних органів, що здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюються на основі договору в порядку, встановленому законодавчими актами України, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним Законом України «Про державно-приватне партнерство» [180]. Сферами застосування ДПП

визначено, поміж інших, й ті, що відносяться до соціальної сфери – охорона здоров'я; культура та спорт; надання освітніх послуг та послуг у сфері охорони здоров'я; надання соціальних послуг, управління соціальною установою, закладом; відпочинок, рекреація, туризм, управління пам'ятками архітектури та культурної спадщини. Серед форм здійснення ДПП визначено концесійний договір, договір управління майном, про спільну діяльність та ін. Джерелами фінансування даного партнерства можуть бути фінансові ресурси, що запозичені в установленому порядку; фінансові ресурси приватного партнерства; кошти державного та місцевого бюджетів; інших джерел, не заборонених законодавством.

Визнаючи обмеженість бюджетної підтримки різних сфер життєдіяльності суспільства в Україні схвалено концепції розвитку ДПП. Так, у 2009 р. схвалено «Концепцію розвитку державно-приватного партнерства у житлово-комунальному господарстві», в 2013 р. – «Концепцію розвитку державно-приватного господарства в Україні на 2013-2018 роки». Така форма партнерства, як ДПП, у документах розглядається як альтернативна співпраця держави і бізнесу, нові можливості, інструменти залучення додаткових джерел фінансування програм модернізації, технічного переоснащення, оновлення підприємств / установ певних галузей. Впровадження проєктів ДПП в Україні здійснюється за підтримки та участі різних міжнародних організацій. Зокрема, з метою поширення ДПП як механізму для покращення надання комунальних послуг та інфраструктури в Україні в 2010 р. здійснювалось впровадження Програми розвитку ДПП. Це п'ятирічна програма Агентства США з міжнародного розвитку (USAID), що впроваджувалась компанією FHI Development 360, LLC. У Програмі ДПП визначається, як основані на довгостроковій угоді стосунки між організацією публічного сектору (наприклад, органом місцевого самоврядування) та приватною компанією щодо надання певних послуг, що стосуються інфраструктури. Акцент ставиться саме на наданні послуг, а не на володінні активами, а отримані чи створені приватним партнерством активи, по закінченню угоди передаються у власність державного чи муніципального партнерства [179].

Комунікативним майданчиком для бізнес-об'єднань в Україні служить веб-

сайт Громадської спілки об'єднань МСБ «Національна платформа малого та середнього бізнесу» (далі – ГС) [47]. В коаліцію українських бізнес-об'єднань входить 5 громадських організацій, агенція та благодійна організація. Визнаючи важливість співпраці не лише у формі ДПП, а у форматі кластерів як основу регіонального розвитку, на веб-сайті ГС розміщено інформацію щодо створення кластерів, їх можливостей, стратегій, ресурсів. Зокрема, представлено проєкт «Туристичні клстери 300+» – про розвиток соціокультурної інфраструктури на місцях і залучення зовнішніх туристів / створення можливостей для жителів і роботодавців на місцях; стратегію розвитку кластеру «Керамічний край», створеного за підтримки Програми Розвитку ООН в Україні, уряду Японії в партнерстві з українським урядом та ін.

Щодо соціального розвитку, то можна визначити такі програми / проєкти в рамках кластерної форми організації співпраці, як:

— інноваційна довгострокова освітньо-практична програма «Export&MSB Studies» – надання допомоги студентам під керівництвом досвідчених професіоналів-практиків в отриманні досвіду у проведенні досліджень та просуванні українських підприємств МСБ на ринки країн світу (в рамках програми сформовано експортну мережу та кластери підприємств);

— вебплатформа медичних чекапів, що створена Львівським кластером медичного бізнесу спільно з Клубом Ділових людей України за підтримки програми EU4Business – платформа об'єднала приватний медичний бізнес, щоб сформувавши оптимальний набір діагностичних процедур загальних та спеціалізованих чекапів – комплексне медичне обстеження або перевірка, яку людина проходить виключно за своїм бажанням, щоб дізнатись більше про своє здоров'я і своєчасно зреагувати у разі виявлення початку небезпечного захворювання;

— створення Kharkiv IT Cluster – об'єднання передових українських ІТ-компаній, освітніх закладів і влади; створення ІТ-екосистеми, що змінює технологічний ландшафт України та майбутнє; місія – розвивати екосистему для технологічного бізнесу, трансформувати українську ІТ-індустрію, створюючи унікальні можливості для зростання; соціальні проєкти –

здійснення благодійних проєктів IT4Lifeta сприяння покращенню життя в м. Харкові та країні тощо.

Аналіз наявної на веб-сайті ГС інформації дає підстави для твердження, що рух з формування ДПП та розвиток кластерів саме в соціальній сфері України йде дуже повільно. Є деякі проєкти в медичній, туристичній та університетській сфері. Поза увагою бізнес-об'єднань залишаються середня й професійно-технічна освіта, культура, спорт, дозвілля та соціальний захист. За словами І. Ффоукс-Вільямса – автора методології з розвитку бізнес-кластерів та директора консалтингової компанії ClusterNavigators, процес кластеризації включає в себе розуміння природних утворень локальних кластерів, що сфокусовані на вузькій спеціалізації, та визначення тих обмежень, які заважають бізнесменам у них зростати, та тих можливостей, які є у компанії. Далі потрібно визначитись з формою допомоги цим кластерам, наприклад, деяким необхідно провести тренінги, другим – налагодити логістику або провести наукові дослідження та розробки, третім – розвивати експорт чи залучити інвестиції. В цілому, автор методології зазначив, що потрібно будувати коаліцію з організаціями, які бажають приймати участь у цьому процесі, оскільки зробити це наодинці неможливо, має бути командний підхід на національному рівні, щоб забезпечити розвиток на локальному рівні. При цьому бізнес має очолити процес ДПП, але під час утворення кластера, який має природне походження (він виникає самостійно), необхідно, щоб якась впливова сила дала цьому процесу поштовх. Зазвичай, старт дають державні інституції, на регіональному рівні – державні регіональні владні інституції. Бізнес лише має підтримати цю ініціативу [94].

За методологією І. Ффоукс-Вільямса, державні інституції мають дозволити бізнесу очолити діяльність кластера та у потрібний момент відійти від цього процесу. Пояснення цієї тези в наступному – природа державних інституцій полягає у подвійній перевірці, занурюванні у всі деталі, а це зазвичай заважає бізнесу рухатись уперед. В Україні часто проєкти зупиняються або рухаються повільно саме внаслідок того, що державні інституції не бажають відпустити бізнес-об'єднання для здійснення руху в обраному напрямі. При цьому, якщо кластер

національного рівня дає можливість промотувати регіон, то регіональний кластер – дозволяє малому бізнесу знайти свого споживача, може бути цінним лише для локальних спільнот.

Отже, в основі процесу кластероутворення покладаються партнерські відносини, що з'являються між різними учасниками об'єднання, зокрема, державно-партнерські. В соціальній сфері визначну роль відіграє обмін знаннями / інформацією з розвитку людського капіталу через мережеву взаємодію та довіру всіх партнерів. Недостатня оптимізація партнерських стосунків може суттєво обмежити потенціал росту кластера.

Стосовно освіти, вважаємо, що доцільним є впровадження на рівні регіону декілька різноспрямованих кластерів, які б гуртувались на таких підходах, як:

- 1) інтегрованість освітніх програм до регіонального ринку праці;
- 2) партнерство університетів з технологічними компаніями;
- 3) державно-приватне партнерство, засноване на інвестиціях;
- 4) управління знаннями у контексті міжуніверситетської співпраці;
- 5) «розумні партнерства»;
- 6) партнерські структури в сфері ІТ.

Щодо першого підходу. Розробка регіональних інтегрованих освітніх програм закладів професійної освіти може сприяти мінімізації розриву між вимогами ринку праці та компетенціями випускників. Для цього необхідно зробити більш гнучкішим механізм розробки та затвердження освітніх програм, які б враховували специфіку економічного розвитку регіону; налагодити тісну співпрацю закладів професійної освіти із підприємствами регіону, які представляють ключові економічні галузі (таке партнерство може позитивно вплинути на модернізацію системи професійної підготовки). Соціальний ефект у цьому випадку полягає у підвищенні якості освіти та формуванні конкурентоспроможного кадрового потенціалу у певному регіоні.

Другий підхід полягає в організації партнерства університетів з технологічними компаніями, зокрема у сфері онлайн освіти, яка сьогодні стрімко розвивається. Методологія має включати проведення системного аналізу існуючих

кейсів з метою визначення ефективності реалізованих проєктів. Партнерські структури забезпечують якісне покращення маркетингових стратегій, розробки освітнього контенту, проєктного управління. Кількісна оцінка фіксує ріст залученості студентів та розширення географії освітніх послуг. Ефективність такого партнерства визначається чіткістю розподілу функціональних обов'язків та системністю контролю виконання зобов'язань.

Третій підхід в освітній галузі стосується організації та аналізу державно-приватного партнерства. В основу методології має покладатись аналіз кількості показників ефективності інвестицій та оцінювання якості отриманих соціально-економічних ефектів. Зокрема, потрібно орієнтуватись на такі очікувані ефекти, як підвищення доступності освітніх технологій та якості поліпшення освітніх процесів; інтенсифікація економічного розвитку через підготовку спеціалістів в галузі ІТ; активізація міжнародних інвестиційних потоків у сектор освітніх технологій (онлайн освіти) та зміцнення міжнародних позицій компанії та ін.

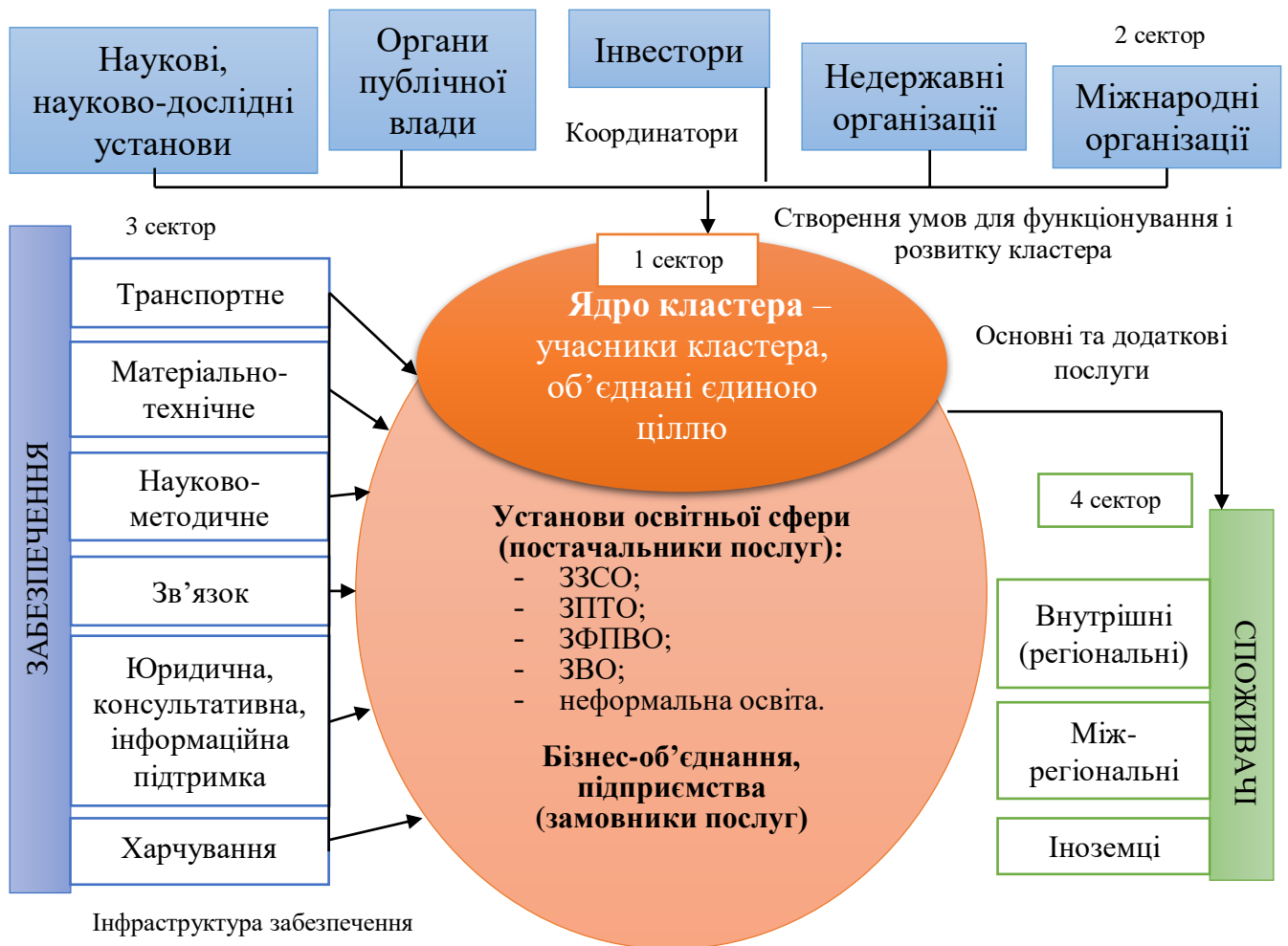
Четвертий підхід базується на здійсненні аналізу системи управління знаннями у контексті міжуніверситетської співпраці – структурний аналіз інформаційних потоків та організаційних взаємодій. У системі управління знаннями головним є культура довіри та відкритість комунікації. Модель «дерево знань» визначає такі базові елементи партнерства, як: культурні патерни; поведінкові характеристики, комунікативні компетенції. У такому випадку зв'язок між ефективністю партнерства і досягненням комплексних стратегічних цілей встановлюється із академічною, фінансовою та управлінською сферами.

Підхід «розумні партнерства» стосується можливості отримання ефекту від інтеграції цифрових технологій в освітнє середовище. У такому разі методологія оцінки включає оцінювання соціально-економічних ефектів та освітніх результатів. Очікувані результати можуть полягати у наступному: партнерські механізми забезпечують технологічну інтеграцію в освітні установи малозабезпечених регіонів; поліпшення якісних показників освіти – ріст залучення осіб, які навчаються, та підвищення рівня ефективності освітнього процесу; соціальні ефекти можуть проявитись у зниженні рівня освітньої нерівності та підвищенні

кваліфікаційного рівня педагогів.

Ще один підхід – партнерські структури в сфері ІТ. Аналіз діяльності такого партнерства має базуватися на аналізі економічних показників компаній та оцінки ефективності партнерських взаємодій. Організації у такому партнерстві мають забезпечувати стабільний розвиток через консолідацію ресурсів, оптимізацію затрат та обмін інноваційними рішеннями. Партнерські структури сприяють удосконаленню логістичних ланцюгів, знижують ризики та підвищують рівень адаптивності до ринковим змін.

Враховуючи розроблену в першому розділі типову модель соціального кластера та перелічені вище підходи до формування кластерів в освіті, пропонуємо загальну структуру типової моделі соціального (секторального) кластера в освітній сфері (рис. 3.1). Проте зазначимо, що хоча у підходах було акцентовано увагу на професійній освіті, все ж таки спробуємо представити структуру універсальну, яка б об'єднувала більші рівнів освіти, зокрема, загальну середню, професійно-технічну, фахову передвищу, вищу освіту, а також неформальну освіту, яка також може брати участь в утворенні кластера. До ключових учасників освітнього кластера (ядро кластера, 1-й сектор) можуть входити, крім освітніх закладів і установ, також ті бізнес-об'єднання і підприємства, які є рівноправними партнерами в цій співпраці та об'єднані єдиною метою. Причому серед усіх закладів освіти, як правило, один із провідних галузевих університетів, який має вагу на регіональному рівні, перебирає на себе функцію ініціатора, об'єднуючи навколо себе всіх бажаючих. Ключові гравці (ядро кластера) формують екосистему кластера, до їхнього партнерства обов'язково включаються наукові та науково-дослідні установи, органи публічної влади (державні та регіональні структури, органи місцевого самоврядування), недержавні профільні організації, вітчизняні та іноземні інвестори – всі, хто складає 2-го сектор кластерної організації. Учасники 3-го сектору можуть бути диференційованими, їх приєднання залежить від необхідності підтримки забезпечення діяльності кластера. Запропонований на рисунку перелік учасників 3-го сектору є доволі умовний – він може варіюватись як у сторону розширення кола учасників, так і навпаки – їх звуження.

*Примітка: ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти;
 ЗПТО – заклади професійно-технічної освіти;
 ЗФПВО – заклади фахової передвищої освіти;
 ЗВО – заклади вищої освіти*

Рис. 3.1. Загальна структура типової моделі соціального кластера в освіті
 (Джерело: складено особисто автором)

Що стосується 4 сектору, то це, зазвичай, цільова аудиторія, тобто ті, на кого спрямовується діяльність кластера – споживачі послуг, що виробляє та пропонує кластер. Загалом, ключовими гравцями в освітньому кластері можуть бути освітні, дослідницькі установи та комерційні партнери. Основними ознаками, якими наділений такий кластер, є вихід у публічні інфраструктури, зворотній зв'язок з існуючими реаліями та наявність пілотних можливостей в освітньому середовищі. Таким чином, під егідою провідного ЗВО відбувається об'єднання всіх закладів освіти, галузевих підприємств, основних замовників і споживачів. Специфікою

діяльності освітнього кластера є вироблення якісних освітніх послуг, які відповідають потребам і вимогам замовників і споживачів.

За аналогією освітнього кластеру можна сформувати кластер в сфері охорони здоров'я, культурі і спорту, дозвіллі та туризмі, а також в сфері соціального захисту. Відмінність цих кластерів полягає у наборі головних і залучених учасників, замовниках і споживачах (у соціальній сфері це завжди люди, а регіональний рівень окреслює просторово-територіальні межі їх проживання).

Важливим завданням для учасників соціального кластера є визначення напрямів діяльності спільного партнерства, визначення часових рамок цієї співпраці, розроблення стратегії / програми розвитку, відповідних механізмів, інструментів, засобів, а найголовніше – це використання новітніх підходів і методів, які в зарубіжній кластерній практиці вже використовуються та мають позитивні результати.

У світі набуває популярності підхід ABCD (Asset-Based Community Development), що використовується для розвитку громад на основі активів, що дуже є важливим для України в умовах впровадження реформи децентралізації. Даний підхід орієнтований на детермінанти зміни поведінки. Його також називають соціально-антропологічним підходом, що «заснований на вивченні поведінки та її детермінант, який допомагає організаціям з гуманітарної діяльності та питань розвитку розробляти відповідні та стійкі заходи у сфері WASH» [167]. Аббревіатура WASH (розшифровується, як вода, санітарія та гігієна) широко використовується неурядовими організаціями (далі – НДО) для здійснення допомоги людям в країнах, що розвиваються. Напрями, за якими працюють НДО, і стосуються переважно соціальної сфери – досягнення переваг у сфері охорони здоров'я; реалізація прав людини на життєво необхідні речі – воду, санітарію (водна безпека, зменшення забруднення води); покращення результатів освіти в школах;; зменшення ризиків насильства та ін. В принципі, всі перераховані напрями є важливими завданнями, визначеними на міжнародному рівні в документі «Цілі сталого розвитку».

ABCD-підхід як фреймворк (програмний каркас) будується на навичках,

досвіді, знаннях і причетності членів місцевої громади, місцевої влади та інших допоміжних інституцій для створення більш стійких громад у перспективі. Він спрямований на виявлення найбільш проблемних практик в громаді та, використовуючи найефективніші детермінанти, створюються позитивні зміни у поведінці громади.

Сьогодні підхід ABCD означає розвиток громади на основі активів і відноситься до типу розвитку громади, заснованого на роботі професорів Дж. Крецманна та Дж. МакНайта [276]. Цей підхід кидає виклик традиційному підходу, що заснований на дефіциті та який намагається вирішити проблеми розвитку міст і сіл, зосереджуючись на потребах і недоліках окремих людей та територій. Підхід демонструє, що ключовими для забезпечення сталого розвитку громади є місцеві активи, якими є люди й матеріальні активи, та індивідуальні сильні сторони. Вважається, за даним підходом, що люди можуть обрати саме те життя, які вони бажають. Для цього потрібно знайти відповіді на такі питання, як: що спільнота громади може робити найкраще; визначити найбільші потреби громади; що потрібно громадам, щоб сторонні організації долучились до них. Підхід ABCD допомагає людям знайти відповіді на ці питання, а спеціалістам та установам може продемонструвати, як краще використовувати ресурси, до яких вони мають доступ, і як підтримувати один одного, щоб використовувати їх для користі цілих громад і більшої активності громадян. Отже, ABCD-підхід є певним напрямом / шляхом до створення здорових, безпечних, процвітаючих та інклюзивних громад, що починається з нуля, а очолюють цей процес громадяни – місцеві мешканці. Потрібно розуміти, що люди, їхні сім'ї та громади мають унікальні компетенції, які неможливо замінити компетентним професійним втручанням. Єдині люди, які можуть будувати місцеву спільноту, це люди, які там живуть і працюють.

Відправною точкою для спільнот, спонсорів, уповноважених і практиків має бути визнання сильних позицій громади (активи) та зробити їх ще більш сильнішими. Це означає, що потрібно приділяти увагу активам, які зміцнюють зв'язки та силу спільноти. Проте, ці активи не завжди можуть бути очевидними,

насправді вони часто є невидимими. Таким чином, потрібно зробити невидиме видимим, підтримуючи організації, які використовують свої допоміжні функції для підтримки винаходів корінних громад.

Варто зауважити, що розвиток громади на основі активів (ABCD) є підходом до сталого розвитку, що керується громадою. Крім необхідності мобілізувати конкретну спільноту, потрібно ще продумати, як пов'язати мікроактиви з макросередовищем. Передумовою розвитку громади на основі активів є те, що громади можуть самі керувати процесом розвитку, визначаючи та мобілізуючи наявні, але часто невизнані активи. Таким чином реагуючи на виклики та створюючи місцеве соціальне покращення та економічний розвиток.

ABCD-підхід зазвичай описується через п'ять ключових аспектів: 1) активи, 2) порівняння, 3) асоціації, 4) принципи, 5) практика [279].

Перше. Підхід на основі активів. Розвиток громади базується на активах, які є в громаді, і мобілізує окремих осіб, асоціації та установи об'єднатися для реалізації та розвитку своїх сильних сторін. Різниця даного підходу від підходу, що заснований на дефіциті (зосереджується на визначенні та обслуговуванні потреб), полягає в тому, що з самого початку витрачається час на виявлення активів окремої особи, асоціацій, установ, які утворюють спільноту, зіставляються виявлені активи з людьми чи групами, які мають інтерес або потребу в цих сильних сторонах. Концентрується увага на тому, щоб почати використовувати те, що вже є в спільноті. Потім спільно працювати над розвитком визначених активів усіх учасників. Таким чином, розвиток починається з визнання категорій активів, які можуть бути виявлені в будь-якій спільноті та певному місці. Застосовуючи принципи ABCD, спільноти розглядаються не як комплексна маса потреб і проблем, а як різноманітні та дієві мережі дарів і активів. Кожна спільнота має унікальний набір навичок і можливостей, які вона може спрямувати на розвиток громади.

Під час розвитку громади на основі активів потрібно провести інвентаризацію наявних активів. Зазвичай їх розподіляють на п'ять груп: індивіди, асоціації, інституції, активи на основі місця, зв'язки.

Щодо першої групи – індивіди. Безперечно, у кожного людини є активи та здібності. У центрі знаходяться жителі спільноти, які мають здібності та навички. Індивідуальні здібності й активи необхідно розпізнати та ідентифікувати. У розвитку громад не можливо нічого зробити з потребами людей, тільки з їхніми активами. Потреби людей корисні лише установам.

Друга група – асоціації – в ABCD називають неформальні групи людей (клуби, волонтери), які мають вирішальне значення для мобілізації громади. Вони нічого не контролюють, просто збираються навколо спільного інтересу за своїм особистим вибором.

Третя група – інституції. Це люди, як правило професіонали (оплачувані групи людей, структурно організовані), організовані навколо активів. До них належать державні установи та приватний бізнес, а також школи тощо. Усі вони можуть бути цінними ресурсами. Активи цих установ допомагають громаді отримати цінні ресурси та сформувані почуття громадянської відповідальності.

Четверта група – активи на основі місця. Прикладами активів для громади земля, будівлі, культурна спадщина, громадські та зелені зони. Кожне місце, обрано конкретними людьми з якоюсь метою та з поважних причин, і поки люди залишаються, ці причини залишаються. Місце може бути центром природних ресурсів, осередком діяльності, життєвих навичок, транспортним сполученням або ринком. Жителі спільноти мають розуміти сильні сторони місця та мають бути причетними до них.

Остання група – зв'язки. Обмін між людьми, які діляться своїми здібностями та активами, створюють зв'язки є життєво важливим активом для всієї спільноти. Людей, які створюють ці зв'язки, називають конекторами. Соціальні відносини, мережі та довіра формують соціальний капітал спільноти. ABCD визнає цінність цих активів і є практичним застосуванням побудови відносин для збільшення соціального капіталу.

Друге. Порівняння на основі активів. Професіоналізація постачальників послуг, що базується на дефіциті, перетворила клієнтів на бідних. Люди, зазнаючи труднощів, потребують особливих потреб та обслуговуються лише сторонніми

агентствами. Однак, підхід на основі активів дозволяє змінити наміри. Порівняння підходів – на основі дефіциту та на основі активів представлено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

Порівняння підходу на основі дефіциту та підходу на основі активів [279]

Категорії	На основі дефіциту	На основі активів
Призначення	Зміна спільноти за рахунок розширення послуг	Зміна громади через залучення громадян
Метод	Інституційна реформа	Виробництво, орієнтована на громадян
Відповідальність	Лідери – професійний персонал, підзвітний інституційним стейкхолдерам	Лідери області розширюють кола громадян-добровольців. Відповідальний перед громадою
Значимість активів	Активи – входи системи. Картування активів – збір даних	Активи – відносини, які потрібно виявити та зв'язати. Картування активів – самореалізація та розвиток лідерства
Виробничий ресурс	Гроші – головний ресурс. Розвалюється без грошей	Стосунки є ключовим ресурсом. Розпадається, коли в центрі уваги стають гроші
Операційний виклик	Як ми залучаємо громадян?	Як ми скеровуємо та розвиваємо всю участь громадян?
Системний динамічний	Має тенденцію поширюватись рідше з часом	З часом стає сніговим шаром
Оцінка	Успіх – це результати надання послуг, які вимірюються переважно інституційними зацікавленими сторонами	Успіх – це здатність, яка вимірюється здебільшого стосунками

Виходячи з представлених у таблиці даних, процес на основі активів дає можливість розвитку громади на основі встановлених зв'язків, дозволяє розширити коло учасників, які є добровольцями. Присутність грошей у цьому підході є лише руйнівною силою. Отже, підхід порівняння на основі активів є важливим рішенням в управлінні на рівні громади для її розвитку у разі відсутності можливостей для фінансування.

Третє. Розвиток громади здійснюється через місцеві асоціації, які використовують додаткову підтримку і права. Такі асоціації є механізмом, за допомогою якого усі активи громади можна виявити та зв'язати між собою у

спосіб, що робить їх більш ефективними. Існуючі асоціації та мережі вважаються джерелом конструктивної енергії в громаді.

Четверте. Принципи сприяння розвитку громади на основі активів. Більшість громад вирішують соціальні та економічні проблеми, використовуючи лише невелику частину своїх можливостей. Велика частина потенціалу громади часто відволікається на задоволення вимог щодо надання послуг і відповідності зовнішнім дефіцитам. Ця спроможність необхідна всередині громади, оскільки вона реагує на виклики та прагне керувати власним розвитком. Це виклик і можливість залучення громади. Основні принципи сприяння розвитку громади на основі активів та їх зміст наведені в табл. 3.5.

Таблиця 3.5.

Основні принципи сприяння розвитку громади на основі активів

Принципи	Зміст
1	2
У кожного є здібності / можливості	Люди можуть і хочуть зробити свій внесок. Кожному в спільноті є що запропонувати. Немає непотрібного. Здібності / можливості мають бути виявлені
Відносини будують спільноту	Необхідно намагатися будувати та підтримувати стосунки. Вони є ядром будь-якої спільноти
Громадяни в центрі	Важливо залучати ширшу спільноту як акторів (громадян), а не лише як отримувачів послуг (клієнтів)
Лідери залучають інших як активних членів спільноти	Лідери добровільних асоціацій, конгрегацій, районів і місцевого бізнесу можуть залучати інших представників свого сектора. Ця форма лідерства використовує стосунки, залучення, демонстрацію та обмін для залучення лідера на основі довіри
Людей щось хвилює	Агентства та інші групи часто відчувають апатичну реакцію (не були почуті). Люди в громадах мотивовані діяти. Завдання полягає в тому, щоб дізнатися про їхню мотивацію
Мотивація діяти	Люди діють з певною метою, яка їх турбує (проблеми, які потрібно вирішити; мрії, які потрібно реалізувати). Кожна спільнота наповнена невидимою «мотивацією до дії», яку необхідно виявити
Розмова на слух	Індивідуальний діалог або бесіди в малих групах – це способи виявити мотивацію та залучити до участі
Запитуйте!	Ключовими діями для розбудови спільноти є запитування та запрошування. «Приєднуйся до нас. Ти нам потрібен»
Ставити запитання, а не давати відповіді, заохочує	Людей у громадах зазвичай просять слідкувати за відповідями сторонніх експертів щодо їхніх проблем громади. Більш потужний спосіб залучити людей, запросивши спільноти

1	2
до активнішої участі	вирішувати «запитання» та вести пошук власної відповіді, змінюючи роль агентств на подальшу допомогу
Орієнтована на громадян організація «зсередини назовні» є ключем до залучення громади	Орієнтована на громадян організація – це коли місцеві люди контролюють та визначають порядок денний організації
Інституції досягли своїх меж у вирішенні проблем	Усі інституції, такі як уряд, некомерційні організації та підприємства, обмежені у своїй здатності вирішувати проблеми громади. Вони не можуть бути успішними без залучення решти спільноти до рішень
Інституції як слуги	Місьцеве населення краще, ніж сторонні програми, залучає ширшу громаду. Лідери інституцій відіграють важливу роль у розбудові громади, оскільки вони ведуть, «відступаючи», створюючи можливості для громадянства, дозволяючи людям виявляти свою турботу та залучаючись до справжньої демократії

Джерело: складено за джерелом [279]

П'яте. Розвиток громад на основі активів на практиці. ABCD-підхід побудований на випробуваних методах практики сталого розвитку громади. Це не встановлена формула, яку можна призначити універсальним способом. Основними загальними кроками, що відображають досвід і принципи застосування підходу на основі активів, є такі:

- збирання історій – зібрання культурного капіталу спільноти, досвіду;
- зібрання основної групи – виявлення успішних лідерів, об'єднання їх у групу, щоб залучати їх для вивчення надбань громади, визначення можливостей та щоб вони очолили розвиток;
- складання карти талантів, здібностей і активів окремих осіб, асоціацій і місцевих установ для виявлення: асоціацій; індивідуальних здібностей, навичок і можливостей; активів місцевих установ; ідентифікація фізичних активів і природних ресурсів; картографування місцевої економіки;
- винайдення і залучення тих, хто зможе налагодити стосунки;
- запросити зібрану спільноту очолити вироблення візії та плану спільноти;

- залучення до самооблізації активів громади шляхом дій, застосованих через асоціації;
- використання знань про активи та сильні сторони громади задля забезпечення інвестицій та ресурсів, необхідних ззовні для розвитку громади.

На практиці, наприклад, у сфері соціального захисту, соціальні працівники мають можливість досліджувати роль громади у своїй щоденній діяльності, використовувати сильні сторони громади та здібності, навички та можливості людей і територій, на яких вони проживають. ABCD-підхід можна і потрібно застосовувати в практиці соціальної роботи. Він може стати стартовим майданчиком для трансформації соціальних мереж в цінний ресурс для громад. Однак, існують деякі застереження від критиків ABCD-підходу, які стверджують, що даний підхід може призвести до занепаду громади та виходу держави або втрачання своєї ролі у забезпеченні соціальної справедливості. Вважають, що підхід, що базується на сильних сторонах, покладає надмірний тягар на громадян, які залучаються до роботи в соціальній сфері та яким не бракує професійних знань для виконання завдань, які раніше виконували тільки соціальні фахівці. Таким чином створюється хибна дихотомія між громадськими об'єднаннями та закладами, помилково вважаючи, що професійна підготовка є єдиним засобом надання належної допомоги. ABCD-підхід не виступає за зменшення ролі держави, скоріше він спрямований на радикальну трансформацію відносин держави з громадами [289].

Залучаючи інституційний досвід, можна покращувати власний добробут і безпеку. Наприклад, у випадках насильства в сім'ї багато жертв спочатку звертаються за підтримкою до родичів і друзів, перш ніж звертаються за інституційною допомогою. Як альтернатива, може бути утворена неформальна мережа підтримки через надання корисних відповідей, що сприяє розумінню проблеми. Безперечно, інституції відіграють вирішальну роль, надаючи притулок жертвам та виконуючи судові заборони й пропонуючи ресурси громадам для попередження насильства (знання про злочин, який може бути прихований від правоохоронних органів). Важливо збирати досвід успішних практик партнерства

між соціальними установами і громадами, де інституції доповнюють, а не витісняють можливості громади.

Прикладом взаємної підтримки, заснованої на невеликих зв'язках, зокрема на рівні сусідів, є впровадження такої соціальної ініціативи: люди похилого віку отримують поштові відправлення для своїх відсутніх у робочий час сусідів, що створює додаткові потреби у приємному спілкуванні, наприклад, подяки, коли сусіди повертаються з роботи, щоб забрати своє відправлення. Це приклад позитивного впливу невеликих зв'язків на громаду.

Звичайно, що ABCD-підхід не може задовольнити всі потреби, однак, він є корисним у спільному використанні з іншими практиками, заснованими на сильних сторонах, та може зробити цінний внесок у вирішення проблеми окремої людини, сімей і громад.

Підсумовуючи слід зазначити, що сьогодні розробляються певні механізми, інструменти, методи, засоби, визначається роль громадськості в соціально-економічному розвитку держави та її регіонів. З цих позицій державно-громадське партнерство включає в себе не тільки політичну складову і проблеми справедливості, а й питання організації громадських підприємств, реалізацію результативних проєктів, прийняття рішень щодо децентралізації та економічної стабільності власної території, розвитку соціальної інфраструктури, а також залучення інвестицій.

Кластерні утворення засновані на партнерстві та співпраці всіх учасників, зокрема й органів публічної влади. Вигода державно-приватного партнерства в соціальній сфері України доводиться реалізацією низки проєктів, наприклад, створення на базі лікарні швидкої допомоги відкритого діагностичного центру для обслуговування місцевих мешканців (м. Вінниця); відкриття Українського центру томотерапії, у якому вперше в державі реалізовано європейську модель державно-приватного партнерства в онкологічній галузі (м. Кіровоград); відкриття Міжнародної клініки відновного лікування, яка завдяки новітнім методам терапії дитячого церебрального паралічу відома не тільки в Україні, але й у багатьох країнах світу (м. Трускавець). На жаль, прикладів практичного застосування

державно-приватного партнерства в соціальній сфері, а також прикладів успішних інвестиційних проєктів на принципах партнерства влади та бізнесу дуже мало, хоча потенціал доволі таки великий. Успішне партнерство влади і бізнесу може дозволити знизити потребу в бюджетному фінансуванні проєктів модернізації інфраструктури, отримати можливість використовувати потрібні об'єкти в короткі строки, не зважаючи на дефіцит бюджетного фінансування, підвищити доступність та покращити якість соціальних послуг тощо.

Висновки до третього розділу

В розділі наведено та проаналізовано результати опитування учасників кластерного руху України, з'ясовано їхню думку щодо стану реалізації кластерних ініціатив та проблемних питань, що виникають в їхній роботі. Зокрема, респонденти визначили головні цінності для себе в діяльності УКА – інформування, приналежність, взаємозбагачення, сервісні послуги, мережевість. Також визначили напрями, по яким вони потребують найбільшої допомоги – навчання кластерному менеджменту, розробка власного портфелю проєктів, послуги з експорту та інтеграціоналізації, аналітика своєї галузі / регіону, допомога в поданні грантів, залучення до розробки спільних проєктів та більше учасників.

Опитування кластерів і БО показало, що існує очевидний розрив між тим, як свою роль бачать та оцінюють БО, та як їх оцінюють владні структури й міжнародні організації. Як результат, переважна більшість БО недофінансовується з боку донорів і органів влади. Головна причина – не розуміння ролі БО. Крім того, БО недоотримують підтримку з боку стейкхолдерів по таким напрямам, як експорт-інтернаціоналізація БО і МСП; адвокація та лобіювання; підтримка інноваційної діяльності; реалізація проєктів розвитку. Ключовою причиною цього розриву є те, що донори більше орієнтуються на запити влади, ніж на запити БО. Дані опитування дають чітке розуміння про важливі чинники ефективності БО – це лідерство керівників, рівень сервісів і внутрішні комунікації.

З метою з'ясування рівня поінформованості населення про кластери та

процес кластеризації, який відбувається в Україні й світі, а також дізнатись думку респондентів про доцільність утворення соціальних кластерів на рівні регіону проведено онлайн-опитування. Результати свідчать про низький рівень поінформованості респондентів про кластери та кластерну політику, кластерні ініціативи як на міжнародному рівні, так і на рівні держави. При цьому продемонстрували розуміння доцільності об'єднання зусиль громадськості, бізнес-структур, державних і комунальних галузевих установ, органів публічної влади у вирішенні соціальних питань громади. Визначили проблеми, які існують на рівні регіону в управлінні соціальною сферою: нерівномірний доступ до соціальних послуг, низький рівень їх якості; нестача матеріальних і людських ресурсів; низький рівень оплати праці працівників соціальної сфери; низька залученість недержавного сектору до надання соціальних послуг; потребує доопрацювання порядок визначення потреб у соціальних послугах, зокрема під час введення воєнного стану; недостатня інформація про перелік надання соціальних послуг у територіальних громадах.

В розділі з'ясовано, що під час повномасштабного вторгнення російських військ на територію України відбулось об'єднання зусиль, як шляхом утворення нових форм організації, так і зусиллями громадських об'єднань, органів публічної влади та міжнародної спільноти. В Україні з'явилась велика кількість соціальних ініціатив від різних учасників громадянського суспільства, включаючи й органи місцевого самоврядування. Щоб їх не втратити цей досвід, потрібно покращити співпрацю з усіма гілками влади, змінити підходи у публічному управлінні на більш гнучкі, передбачити цільові, продумані й ефективні заходи за узгодженими пріоритетами, стратегічними цілями й завданнями та напрямками.

Доведено, що дієвим інструментом в умовах невизначеності та динамічних змін, у яких перебуває сьогодні Україна, у забезпеченні успішності реалізації соціальних ініціатив, спрямованих на покращення процесу надання соціальних послуг на рівні територіальної громади, є півот.

Визначено, що ефективність функціонування соціального кластеру регіонального рівня забезпечується: єдністю стратегічних цілей в соціальній сфері;

єдністю регіональної нормативно-правової бази, інституціональних та інформаційно-комунікативних зв'язків і відносин у сфері управління; кооперацією та іншими формами співпраці і партнерства між організаціями різних форм власності, що виробляють та надають послуги населенню у соціальній сфері, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, недержавними об'єднаннями тощо; наявною системою кадрової мобільності фахівців у сфері управління соціальною сферою; високим ступенем соціальної солідарності між учасниками кластеру.

Наведено блокову схему основних елементів публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону. Визначено дві стратегічні цілі – збереження виробничих процесів людського капіталу через покращення умов життя та добробуту населення на території регіону; ефективне формування людського капіталу через підвищення інтелектуального і культурного потенціалу населення регіону. Вважаємо, що результатом функціонування соціальних кластерів на рівні регіону є підвищення якості життя населення. Соціальні кластери для досягнення зазначених цілей мають бути утворені у межах відповідних галузей – регіональні галузеві кластери, наприклад, освітній, медичний, культурний та ін. Для них мають бути створені відповідні умови: факторні – нормативна база, забезпеченість функціонування кластера кадровими, інформаційними, технічними, матеріальними, технологічними, фінансовими ресурсами та наявною інфраструктурою; умови попиту – наявність потреб населення регіону у різних соціальних благах і послугах; вироблена стала стратегія, структура, наявна конкуренція.

Розглянуто державно-приватне партнерство як інструмент інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів в умовах децентралізації влади. З'ясовано, що в основу процесу кластероутворення покладаються партнерські відносини, що з'являються між різними учасниками об'єднання, зокрема, державно-партнерські. В соціальній сфері визначну роль відіграє обмін знаннями / інформацією з розвитку людського капіталу через мережеву взаємодію та довіру всіх партнерів. Недостатня

оптимізація партнерських стосунків може суттєво обмежити потенціал росту кластера.

Обґрунтовано доцільність впровадження на рівні регіону різноспрямованих кластерів, згуртованість яких може відбуватись на таких підходах (розглянуто на прикладі кластерів в освітній сфері): інтегрованість освітніх програм до регіонального ринку праці; партнерство університетів з технологічними компаніями; державно-приватне партнерство, засноване на інвестиціях; управління знаннями у контексті міжуніверситетської співпраці; «розумні партнерства»; партнерські структури в сфері ІТ. Представлено загальну структуру типової моделі соціального кластера в освіті, за основу взято розроблену типову модель соціального кластера (розділ І). Зазначено, що за аналогією освітнього кластеру можна сформувавши кластер в сфері охорони здоров'я, культурі і спорту, дозвіллі та туризмі, в сфері соціального захисту. Відмінність цих кластерів полягає у наборі головних і залучених учасників, замовниках і споживачах (у соціальній сфері це завжди люди, а регіональний рівень окреслює просторово-територіальні межі їх проживання).

В розділі здійснено теоретичне обґрунтування доцільності застосування ABCD-підходу у публічному управлінні як нового підходу, що успішно та широко використовується в зарубіжній кластерній практиці. Підхід спрямований на вирішення питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників місцевих громад.

ВИСНОВКИ

Отримані результати дослідження у сукупності вирішують актуальне наукове завдання, що полягає в обґрунтуванні теоретичних основ і розробленні практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні.

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні висновки:

1. В роботі виявлено, систематизовано та узагальнено наявні наукові розробки теоретичних основ дослідження публічного управління розвитком соціальних кластерів. На підставі розгляду історичних аспектів формування кластерних утворень та концептуальних положень теорії розвитку кластерів запропоновано авторське бачення встановлення поетапної послідовності розвитку цих процесів: 1) XVIII ст. – початковий практичний – зародження кластерних форм організації виробництва; 2) кінець XIX – початок XX ст. – початковий теоретичний – зародження наукової думки; 3) середина XX ст. – становлення кластерної теорії – теорія «промислових округів»; 4) остання чверть XX ст. – еволюція економічних теорій; 5) кінець XX – початок XXI ст. – становлення термінологічного апарату та формування теорії розвитку кластерів; 6) середина 2000 р. – теперішній час – створення міжнародних організацій і платформ, проведення кластерної політики.

Фрагментарність інформації з визначення видів соціального кластера, що зустрічається в науковій літературі, дозволила уточнити типологізацію соціальних кластерів та запропонувати систематизований класифікаційний підхід, заснований на виділенні універсальних ознак кластера: за принципом формування; за галузями соціальної сфери (видами діяльності); за етапом обороту людського капіталу; за розвитком потенціалу населення; за напрямом інвестицій.

В роботі сформовано перелік груп учасників, до яких віднесено: базові інституції соціальної сфери; органи публічного управління; некомерційні, громадські та міжнародні організації, партнери; наукові, науково-дослідні, освітні установи, представники малого і середнього бізнесу, допоміжні об'єкти –

фінансові, страхові, юридичні тощо. З'ясовано, що особливістю кластерного утворення є те, що учасники об'єднані спільними інтересами, цілями; їх діяльність спрямована на підвищення якості життя мешканців території; функції між учасниками кластера чітко розподілені; наведені групи учасників є умовними та можуть змінюватись у залежності від умов і потреб. Представлено достатньо широкий спектр загальних принципів формування соціального кластера, які є першочерговими й складають необхідний мінімум, та розкрито їх зміст. Крім того, обґрунтовано умови для розширення переліку загальних принципів за рахунок специфічних та/або додаткових принципів, які підкреслюють індивідуальні особливості функціонування кластерів.

В роботі схематично зображено структуру загального алгоритму створення та розвитку соціального кластера шляхом побудови відповідної блок-схеми. Алгоритм складається з 10 етапів – від аналізу соціально-економічних передумов і потреб соціального кластера до його інтеграції – розширення спектру учасників, об'єднання задля досягнення соціально значимого ефекту, обмін кращими практиками. Вважаємо, що даний алгоритм є найбільш оптимальним, оскільки заснований на базових функціях управління – прогнозування, планування, організація, мотивація, контроль, координація. Саме органи публічної влади виконують важливу роль в управлінні, представленні інтересів соціального кластера на рівні регіону та, як правило, виконують роль координаційного центру.

Розгляд соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні зайнятості як однієї з передумов подолання бідності серед працюючого населення дозволив виділити переваги та фактори, що на них впливають, серед яких основними є: збереження людського капіталу; природозберігаючий фактор; раціональне використання трудових ресурсів; економія трудових і матеріальних ресурсів; прискорення соціально-економічного розвитку; вдосконалення територіальної організації економіки; покращення системи розселення; підвищення якості життя населення.

2. Здійснено уточнення термінологічного апарату теми дослідження. З'ясовано, що термін «соціальний кластер», як самостійна одиниця, в науковій

літературі зустрічається рідко, здебільшого зустрічаються його інтеграційні форми. Такий підхід призводить до непорозуміння як в науковому колі, так і у практичній діяльності. Тому в роботі запропоновано авторський підхід до трактування даного поняття на основі людиноцентричності у соціальній сфері.

Також у роботі поглиблено змістове наповнення поняття «публічне управління розвитком соціального кластера». Поняття поєднує в собі основні аспекти термінів «публічне управління» і «соціальний кластер» та відображає множинні процеси, що об'єднані єдиною метою і пов'язані учасниками, зв'язками й спільними ознаками. Дане поняття розширює наукові знання, вказує на необхідність його використання поруч з іншими концептами науки публічне управління та адміністрування, дає можливість розширити його формально-логічне значення і термінологічну будову, є наслідком раціональності та прагматизму.

3. Обґрунтовано структурно-логічну схему типової моделі публічного управління розвитком регіонального соціального кластера. Виділено групи його учасників, які в цілому складають чотири сектора: ядро кластера і постачальники послуг; суб'єкти, які підтримують функціонування й розвиток кластера; сектор забезпечення функціонування кластера; споживачі соціальних послуг. Ідеї кластера полягають у підвищенні якості життя населення регіону, інтеграції установ соціальної сфери та інших учасників кластера навколо реалізації цільових програм і проєктів, залученні бюджетних і небюджетних джерел і ресурсів, формуванні єдиної регіональної системи соціального захисту населення. Переваги даної моделі полягають у чіткому розподілі учасників кластера по секторам / видам діяльності, встановленню їх взаємозв'язків, участі у додаткових формах підтримки, експортних можливостях і впливу на формування економічної складової регіону. Теоретичне значення запропонованої моделі полягає у тому, що в ній закладено науково-методичні основи для формування національної бази даних про соціальні кластери, що є вкрай важливим для впорядкування інформації про них.

4. В роботі узагальнено світовий досвід ведення соціально орієнтованої кластерної політики, що дозволило з'ясувати можливість адаптації кращих практик в Україні, зокрема, в частині визначення спеціалізації, структури, принципів,

ідеології кластерів; забезпечення ефективної координації діяльності учасників кластерів, у якій провідна роль відводиться представникам державної та/або регіональної влади; державна / регіональна підтримка функціонування соціальних кластерів, у тому числі шляхом фінансування програм і проєктів, створення координуючих центрів та інших структур.

5. Характеристика сучасного стану публічного управління розвитком соціальних кластерів дозволила виявити стан організаційно-правового забезпечення та загальні тенденції у цьому процесі, а також визначити основні тенденції у формуванні кластерів на національному рівні. В роботі здійснено аналіз організації роботи Солоницівської селищної територіальної громади Харківського району Харківської області у вирішенні соціальних питань мешканців громади, який дозволив виявити особливості цього процесу на рівні територіальних громад, визначити специфіку організації процесу надання соціальних послуг, що дало підстави для виокремлення переваг, викликів, ризиків у цьому процесі та окреслення стратегічних цілей, завдань і заходів у публічному управлінні розвитком соціальних кластерів на рівні регіону.

6. У роботі запропоновано шляхи вдосконалення підходу до методологічних основ обґрунтування доцільності утворення соціальних кластерів на регіональному рівні. В його основу закладено використання методу експертних оцінок, який дозволяє врахувати думку мешканців конкретної територіальної громади щодо доцільності побудови адекватної моделі кластеризації в соціальній сфері, її можливих учасників та отримання бажаного соціального ефекту.

7. Сформовано концептуальні положення стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів на рівні регіону, визначено цілі, напрямки, механізми реалізації, окреслено фактори успішного функціонування кластера, обґрунтовано необхідність консолідації зусиль учасників кластерного утворення щодо формування комфортного соціального середовища, спрямованого на підвищення рівня добробуту населення та надання якісних соціальних послуг місцевим мешканцям.

8. Теоретично обґрунтовано доцільність застосування ABCD-підходу у

публічному управлінні, спрямованого на вирішення питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників місцевих громад.

9. В роботі дістали подальшого розвитку означення вигоди державно-приватного партнерства як інструменту інституційного механізму реалізації стратегії публічного управління розвитком соціальних кластерів в умовах децентралізації влади в Україні.

Дане дослідження не розв'язує всіх питань теми дисертації. З урахуванням її складності й багатогранності перспективними напрямками її подальшого дослідження мають стати вдосконалення механізмів публічного управління розвитком соціальних кластерів в Україні, визначення особливостей їх функціонування у воєнний і повоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва В. М. Державний механізм фінансового регулювання розвитку малого бізнесу : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Донец. держ. ун-т упр. Донецьк, 2010. 20 с.
2. Автореферати дисертацій. *База даних*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe.
3. Аналіз доступу до освіти осіб з територій, які є тимчасово окупованими. *Група впливу. Громадський холдинг*. URL: <https://www.vplyv.org.ua/archives/7784>.
4. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України». Київ: НІСД, 2020. 58 с. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/poslannya-prezydenta-ukrayiny/analitichna-dopovid-do-shchorichnoho-poslannya-0>.
5. Аналітична та статистична інформація / Харківський обласний центр зайнятості. URL: <https://kha.dcz.gov.ua/analytics/view>.
6. Аналітичний звіт за результатами визначення потреб у соціальних послугах населення Боярської міської територіальної громади. URL: https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=https://mistoboyarka.gov.ua/novyny_podii_oholoshennia/oholoshennia/analitichni_zvit_za_rezultatamy_vyznachennia_potreb_u_sotsialnykh_posluhakh_naselennia_boiarskoi_miskoi_terytorialnoi_hromady/analitichni_zvit_za_rezultatamy_vyznachennia_potreb_u_sotsialnykh_posluhakh_naselennia_boiarskoi_miskoi_terytorialnoi_hromady.pdf.
7. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017, 576 с.
8. Бабаєв В. Ю., Бабаєва І. О. Публічне управління зайнятістю населення сільських територій в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. *Актуальні проблеми державного управління*. №2 (61), 2022. С. 157-179.
9. Баженов С. І. Кластерний підхід у розвитку житлово-комунального господарства регіону. *Економіка України*. 2012. № 1. С. 27-32.

10. Безус В. О. Кластерний підхід як інструмент управління розвитком житлово-комунальної сфери міста. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 6(2022). С. 33-42.

11. Белова Л. О. Кластеризація освітнього простору Слобожанщини шляхом створення і функціонування Харківського університетського консорціуму. *Актуальні проблеми державного управління*. 2020. № 1 (57). С. 271-275.

12. Біль М. М. Концептуальні підходи формування соціальних кластерів як необхідної умови сталого розвитку територіальних міграційних систем. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2013. Вип. 3(101). С. 225-234.

13. Бліхар В., Бліхар М., Копитко М., Омельчук О., Башук В., Живко З., Вінічук М., Стадник М. Національна безпека держави: філософсько-правовий і соціально-економічний аналіз : монографія. Хмельницький: Вид-во ХУУП ім. Л. Юзькова, 2021, 404 с.

14. Богма О. С. Розвиток підприємств машинобудівного комплексу на основі кластерного підходу : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.04 ; Класич. приватний ун-т. Запоріжжя, 2008. 21 с.

15. Божидарнік Н. В. Регіональна асиметрія і Європейському Союзі та механізми її регулювання : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.05.01 ; Київ. нац. економ. ун-т ім. Вадима Гетьмана. Київ, 2006. 18 с.

16. Бойко Л. І. Управління розвитком кластерних утворень в аграрній сфері : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.04 ; Міжнар. ун-т бізнесу і права. Херсон, 2010. 21 с.

17. Бойченко Е. Б. Відтворення продуктивних сил в контексті розвитку регіонального соціуму: питання теорії, практики, діагностики : монографія. Київ: «Хай-Тек Прес», 2015, 372 с.

18. Борисенко М. Б. Механізми державного управління інноваційним розвитком регіональних промислових кластерів : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; Харк. регіон. ін-т держ. упр. Харків, 2009. 20 с.

19. Бояринова К. О., Копішинська К. О. Півот як інструмент забезпечення

успішності реалізації стартапу. *Ефективна економіка* : електр. наук. фах. вид. 2019. № 3. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/3_2019/46.pdf.

20. Бульба В. Г. Соціальні функції держави : монографія. Харків: Вид-во Асоціації докторів наук державного управління, 2011. 264 с.

21. Бульба В. Г. Соціальні функції держави в умовах глобалізаційних трендів сучасності: державно-управлінський аспект : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Харків, 2012. 399 с.

22. Бульба В. Г. Територіальна громада як об'єкт і суб'єкт державної соціальної політики. *Публічне управління: теорія та практика*. Харків: Асоціація докторів наук з державного управління. 2013. Вип. 4. С. 118-125.

23. Бульба В. Г., Євтухов О. В. Соціальні ризики людського розвитку: сутність та місце в державному управлінні. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. Вип. 2(52). С. 209.

24. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Головні групи учасників та загальні принципи формування соціального кластеру. *Місцеве самоврядування в Україні та світі: теорія і практика* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 5 листопада 2024 р. / за заг. ред. Т. М. Лозинської, О. В. Дорофєєва. Полтава : ПДАУ, 2024. С. 67–70.

25. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Кластерний підхід у вирішенні питань гуманітарного реагування в Україні Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. *Публічне управління XXI століття: нові виклики і трансформації в умовах війни* : зб. тез XXIV Міжнар. наук. конгресу. Харків : ННІ «ІДУ» ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. С. 26–29.

26. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Особливості публічного управління розвитком соціального кластеру Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління»*. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2024. Вип. 1 (20). С. 326–336. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20365/1/37Bulba.pdf>.

27. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Правовий статус селищного голови в

мирний час та під час запровадження правового режиму воєнного стану в Україні. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.); за наук. ред. проф. І. І. Чудика, Д. І. Дзвінчука, І. П. Лопушинського; упоряд. Л. С. Мосора. Івано-Франківськ: ФІНТУНГ, 2024. С. 516–520.

28. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Стратегічні підходи до розвитку місцевого туризму в діяльності територіальної громади. *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 21 лютого 2023 р. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 131–134.

29. Бульба В. Г., Оробей В. В. Освітні чинники впливу на формування лідерського потенціалу сільського населення України. *Лідери XXI століття. Формування особистості харизматичного лідера на основі гуманітарних технологій*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. 28-29 жовтня 2021 р. / За заг. ред. Романовського О.Г. Харків: НТУ «ХП», 2021. С. 86-88.

30. Бульба В. Г., Поступна О. В., Литвинов А. О. Переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни. *Наукові інновації та передові технології: журнал. (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*. Київ, 2024. № 7 (35). С. 61–75. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/12927/12989>.

31. Бутко Н. В. Перспективи ресурсного забезпечення підприємств інтегрованих цукробурякових кластерних структур. *Глобальні та національні проблеми економіки* : електр. наук. вид. 2016. Вип. 12. С. 205-210. URL: <http://global-national.in.ua/archive/12-2016/45.pdf>.

32. В Україні офіційно зареєстровано майже 5 млн переселенців. *Профспілка працівників освіти і науки України*. URL: <https://pon.org.ua/novyny/10070-v-ukraini-oficiino-zareiestrovano-maizhe-5-mln-pereselenciv.html>.

33. Велике будівництво. Програма Президента України. URL: <https://sluga-narodu.com/velyke-budivnytstvo/>.

34. Віскова М. В., Котвіцька А. А. Індекс людського розвитку. *Фармацевтична енциклопедія*. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/8454/indeks-lyudskogo-rozvitku>.

35. Внукова Н. М. Услуги банков как обеспечение кластерных инициатив трансграничного сотрудничества. *Банкирь*. 2007. № 1 (20). С. 56-60.

36. Гавриличенко Є. В. Кластеризація регіонів України за рівнем розвитку житлово-комунального комплексу. *Комунальне господарство мист : наук.-техн. зб.* 2013. Вип. 108. с. 18-25.

37. Галузь науки «Державне управління» в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку : нац. наук. доп. / редкол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін [та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, К. О. Ващенка, Ю. П. Сурміна (кер. проекту), О. М. Руденко (координатор проекту). Київ: НАДУ, 2012. 184 с.

38. Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена. *Економіст*. 2008. № 10. С. 10–11.

39. Гилка М. Д. Розвиток сільських територій України у контексті євроінтеграційних процесів. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 4. С. 124-129. URL: <http://global-national.in.ua/archive/4-2015/27.pdf>.

40. Гнибіденко І. Ф. Ринок праці та соціальна інфраструктура на селі: можливі перспективи розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2009. № 2. С. 79-89.

41. Гоголь Т. В., Мельничук Л. М. Трансформація територіальних громад в умовах децентралізації в Україні. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 216-225.

42. Горемикіна Ю. В., Калашнікова Т. М. Роль територіальних центрів соціальних послуг при формуванні місцево локалізованих соціальних кластерів. *Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика*. 2015. Вип. IV (60). С. 24-37.

43. Горник В. Г. Державна промислова політика в умовах структурної трансформації економіки України : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ.

упр. Харків, 2005. 20 с.

44. Городинський Т. І., Михаць С. О. Аналіз переваг та передумов створення кластера в регіоні. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2016. Вип. 26.6. С. 206-212.

45. Горошкова Л. А., Волков В. П., Карбівничий Р. О. Кластерно-логістичний підхід в управлінні територіальними громадами. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності* : зб. наук. пр. Маріуполь, 2018. № 17. С. 97-105.

46. Гриценко С. І., Таранич А. В. Стратегія міжнародної економічної діяльності кластерних утворень в інформаційній економіці : монографія. Донецьк: ДонНУ, 2010. 228 с.

47. Громадська спілка об'єднань МСБ «Національна платформа малого та середнього бізнесу». Про нас : офіційний веб-сайт. URL: <https://platforma-msb.org/about-us/>.

48. Гусев В. О., Горник В. Г. Кластерна модель інноваційної реструктуризації регіональної економічної систем. *Управління містом*. 2004. № 10-12 (16). С. 140-146.

49. Демографічні дані по Харківській області у 2022 році : Стат. Бюлетень / Головне управління статистики у Харківській області. Харків, 2022. 6 с. URL: https://kh.ukrstat.gov.ua/upload/publikacii/bul_dem_dani_01_01.2022.pdf.

50. Державна служба статистики України : офіційний веб-портал. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

51. Державне інвестування в соціальний розвиток (інфраструктурний аспект) / Новіков В. М., Макарова О. В., Откидач М. В. / тех. ред. Герасименко І. В. ; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2020. Об'єм даних 1,18 МБ. URL: <https://idss.org.ua/arhiv/.pdf>.

52. Державне управління національною безпекою: соціально-економічне забезпечення : монографія / Домбровська С. М., Шведун В. О., Рубан А. В. Харків: НУЦЗУ. 2022, 221 с.

53. Державне управління та державна служба: Словник-довідник. Уклад.

О. Ю. Оболенський. Київ: КНЕУ, 2005. С. 147.

54. Державне управління: Словн.-довід. / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князєв, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика ; за заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 225 с.

55. Державно-громадянське партнерство у сфері соціального розвитку : навч. пос. / Н. М. Драгомирецька, Н. В. Піроженко, І. В. Матвеєнко. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2017. 290 с.

56. Децентралізація. URL: <https://decentralization.ua/>.

57. Дзюндзюк К. В. Публічне управління міським розвитком на засадах концепції розумного міста : дис... д-ра філософії : 281 : М-во освіти і науки України ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2023. 234 с.

58. Динаміка, структура та проблеми інвестування в соціальну інфраструктуру : кол. моногр. / В. М. Новіков, Ю. О. Карягін, А. Г. Гвелесіані / за наук. ред. д.е.н., проф. В. Новікова ; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи ; Ін-т укр.-польск. співпрац.; Вищ. школ. тур. та ін.-х мов у Варшаві. Київ, 2021. 94 с.

59. До Росії вивезли понад 700 тисяч українських дітей – Львова-Белова. *Радіо Свобода*. 31 липня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosija-ponad-700-tysyach-ukrajinskyh-ditej-lvova-belova/32527463.html>.

60. Доповідь «2024 – де точка визначеності. Прогноз експертів UIF». *Український інститут майбутнього*. Київ, 2024, 92 с. URL: <https://uifuture.org/prognozi/2024-de-tochka-vyznachenosti-prognoz-ekspertiv-uif/>.

61. Дудкіна К. А. Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини»; НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. Київ, 2004. 18 с.

62. Дунаєв І. В. Теоретичні моделі розвитку сільських територій в ЄС – *Державна політика розвитку сільських територій в Україні в умовах децентралізації: механізми формування та реалізації* : монографія / за заг. ред.

д. держ. упр., проф. М. А. Латиніна. Харків: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2020. С. 108-136.

63. Дунаєв І. В., Мельниченко О. А. Сучасні концептуальні погляди на розвиток сільських периферійних територій у галузі просторового планування. *Державне будівництво*. 2019. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2019_2_7.

64. Економічна енциклопедія. У 3-х т. (2000). Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. центр «Академія». Т. І. С. 702.

65. Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи : кол. моногр. / НАН України, Секція суспільних і гуманітарних наук. Київ, 2019, 350 с.

66. Економічний словник / Й. С. Завадський, Т. В. Осовська, О. О. Юшкевич. Київ: КОНДОР, 2006. 355 с.

67. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.

68. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол. Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ НАДУ, 2011. Т. 2 : Методологія державного управління / наук.-ред. кол. : Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. Київ, 2011. 692 с.

69. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.

70. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/>.

71. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки : Послання Президента України до Верховної Ради України № n0001100-02 від 30 квітня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02#Text>.

72. Смельянова І. Ф. Удосконалення організаційно-економічного механізму підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.04 ; Луган. нац. аграрн. ун-т. Луганськ, 2010. 18 с.

73. Єфіменко Л. М. Розвиток інноваційної політики держави в умовах

глобалізації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. Київ, 2010. 20 с.

74. Житлові умови населення: чинники, сучасний стан і політика регулювання / Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін та ін.; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2020. URL: https://idss.org.ua/arhiv/living_conditions.pdf.

75. З початку війни у 4 з 10 українців зменшились доходи – опитування / А. Жарикова. *Економічна правда*. 12 червня 2023 р. URL: <https://epravda.com.ua/news/2023/06/12/701065/>.

76. Заблудська І. В., Рогозян Ю. С. Досвід розбудови території Хорватії після збройного конфлікту: умови, пріоритети та інструментарій. *Економіка та право*. 2022. № 3. С. 72-84.

77. Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. Відпов. за випуск О. О. Кармазіна. Київ, 2018. 95 с.

78. Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. Відпов. за випуск О. О. Кармазіна. Київ, 2018. 109 с.

79. Занфіров В. А. Державне регулювання соціально-економічного розвитку регіону : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2006. 20 с.

80. Зведений звіт про кластерну політику та програми в Європі та пріоритетних третіх країнах Ян-Філіп Крамер, Марі-Крістін Комендзінські, Леннарт Галдіга, Максиміліан Велфорд, Фабіан Шмідт. Брюсель, 2022. 87 с.

81. Звіт: забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року : Фондація «Відкритий Діалог», липень 2015 р. URL: <https://ua.odfoundation.eu/a/6740,zvit-zabezpechennja-prav-vnutrishno-peremishchenyh-osib-v-ukrayini/>.

82. Звіт роботи відділу освіти, культури, молоді та спорту Солоницівської

селищної ради за 2022 рік : Додаток до рішення виконавчого комітету Солоницівської селищної ради від 13.01.2023 р. № 59. *Солоницівська селищна рада. Харківська область*. URL: <https://solrada.gov.ua/2022-rik-20-26-13-29-01-2024/>.

83. Звіт Солоницівського селищного голови Андрія Литвинова за 2021 рік. *Звітування. Солоницівська селищна рада. Харківська область*. URL: <https://solrada.gov.ua/zvituvannya-07-40-54-19-01-2022/>.

84. Звіт Солоницівського селищного голови Андрія Литвинова про діяльність виконавчих органів ради за 2022 рік. *Звітування. Солоницівська селищна рада. Харківська область*. URL: <https://solrada.gov.ua/zvituvannya-07-40-54-19-01-2022/>.

85. Звіт Солоницівського селищного голови та виконавчих органів ради за 2023 рік. *Звітування. Солоницівська селищна рада. Харківська область*. URL: <https://solrada.gov.ua/zvituvannya-07-40-54-19-01-2022/>.

86. Звітуємо про соціальну послугу з перевезення. *Солонянська громада. Дніпропетровська область. Дніпропетровський район*. URL: <https://solonyanska-gromada.gov.ua/news/1712649670/>.

87. Іванишин В. В., Дудзяк О. А. Застосування в Україні досвіду розвитку сільських територій європейських країн та США. *Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 24. Частина 3. С. 5-10.

88. Ігнатенко М. М. Оцінка стандартів рівня життя сільського населення та функціонування соціальної інфраструктури аграрної сфери. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2013. № 2 (22). С. 59-62.

89. Ініціатива Кластери України – Clusters4Ukraine. *INDUSTRY4UKRAINE*. 30.03.2022 р. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/inicziatyva-klastery-ukrayiny-clusters4ukraine/>.

90. Ініціатива Clusters4Regions: Мінекономіки за підтримки проєкту UCORD сприяє розвитку кластерів у 6-ти регіонах України / І. Ящук. *Ukrainian Cluster Alliance*. 03.03.2025 р. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/clusters4regions-start-of-the-project/>.

91. Інформація про звіт роботи відділу освіти, культури, молоді та спорту Солоницівської селищної ради за 2023 рік : Додаток до рішення виконавчого комітету Солоницівської селищної ради від 10.01.2024 р. № 03. *Солоницівська селищна рада. Харківська область*. URL: <https://solrada.gov.ua/2023-rik-20-26-32-29-01-2024/>.

92. Інфраструктура регіонів України. Пріоритети модернізації. Аналітичне дослідження. ГО «Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень», Фонд імені Фрідріха Еберта. Київ, 2017. 108 с.

93. Історія Українського кластерного Альянсу, перші здобутки. *Ukrainian Cluster Alliance*. 24.09.2020. URL: <https://www.clusters.org.ua/no-categories/history/>.

94. Іфор Ффоукс-Вільямс розповів про розвиток кластерів для побудови нової української економіки. *Національна платформа малого та середнього бізнесу*. 22.12.2015 р. URL: <https://platforma-msb.org/ifor-ffouks-vilyams-rozpoviv-pro-rozvytok-klasteriv-dlya-pobudovy-novoyi-ukrayinskoji-ekonomiky/>.

95. Канищенко Н. Г. Кластеризація як чинник конкурентоспроможності національної економіки : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.01 «Економічна теорія та історія економічної думки»; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2009. 20 с.

96. Капінус Є. В. Державне регулювання розвитку регіонального продовольчого комплексу України (на прикладі Черкаської області) : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2005. 20 с.

97. Карпенко О. О. Кластерна соціальна відповідальність як основа розвитку кластерів. *БІЗНЕС ІНФОРМ*. 2015. № 8. С. 47-52.

98. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ: НІСД, 2013, 104 с.

99. Кернасюк Ю. Основа агробізнесу в Польщі – фермери, які використовують від 1 до 20 гектарів. *GrowHow.in.ua*. URL: <https://www.growhow.in.ua/osnova-ahrobiznesu-v-polshchi-fermery-iaki-vykorystovuiut-vid-1-do-20-hektariv/>.

100. Кизим М. О., Матюшенко І. Ю. Індустріальні парки як ринковий механізм трансформації територіально-виробничих комплексів на прикладі країн СНД, Близького Сходу та України. *Інновації: проблеми науки та практики* : монографія / Під заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Пономаренка В. С., д-ра екон. наук, проф. Кизима М. О., д-ра екон. наук, проф. Іванова Ю. Б. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М.; ВД «ІНЖЕК», 2009. С. 24-54.

101. Киризиук С. В. Організаційні засади підтримки неаграрної діяльності у сільській місцевості: імплементація досвіду ЄС. *Український соціум*. 2016. № 1 (56). С. 130-137.

102. Кіреєва Е. А., Костюченко Д. Л. Політика розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і політики*. 2017. № 8. С. 68-79.

103. Кір'ян Т. М. Сучасне формування продуктивної зайнятості населення України та підвищення конкурентоспроможності робочої сили в умовах глобалізації. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 2. С. 10-13.

104. Кластери в системі стратегії і практики розвитку регіону : монографія / Л. В. Батченко [та ін.] ; [наук. ред. О. В. Фінагіна] ; Донец. ін-т залізн. трансп. Укр. Держ. акад. залізн. трансп. Донецьк : ВІК, 2013. 286 с.

105. Кластери як інструмент регіонального розвитку : матеріали наук.-практ. семінару (м. Феодосія, 16-20 липня 2012 р.) / за ред. проф. В. В. Мамонової. Харків: ХарПІ НАДУ, 2012. 115 с.

106. Кластери в економіці України : монографія / М. П. Войнаренко [та ін.] ; за наук. ред. М. П. Войнаренка. Хмельницький: ХНУ, ФОП Мельник А.А., 2014. 1085 с.

107. Кластери. *UNHCR. The UN Refugee Agency*. URL: <https://www.unhcr.org/ua/clusters>.

108. Коваленко Н. М. Впровадження кластерної моделі розвитку молокопереробних підприємств харчової промисловості : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.04 ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. ун-т

харчових технологій. Київ, 2011. 21 с.

109. Ковальова Ю. М. Управління розвитком регіональної економіки на основі формування кластерів : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.03 ; Донецький держ. ун-т управління. Донецьк, 2009. 21 с.

110. Ковальова Ю. М., Алишева Н. В. Практичні приклади функціонування кластерів у світі. *Механізми регулювання економіки*. 2008. № 2. С. 214-226.

111. Ковбасюк Ю. Наука державного управління в умовах системних державно-управлінських реформ і суспільних трансформацій. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2012. № 1. С. 5-20.

112. Колосовський Микола Миколайович. *Видатні особистості. Видатні географи*. URL: http://novopetrivske-osoba.edukit.mk.ua/vidatni_geografi/kolosovskij_mikola_mikolajovich/.

113. Кондратенко Н. О. Теоретико-методологічні засади стратегії ресурсозбереження у регіональних економічних системах : автореф. дис... д-ра економ. наук : 08.00.05 ; Нац. акад. наук України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. Київ, 2010. 40 с.

114. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР : із змін. і допов. : станом на 01 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

115. Костецька І. І. Розвиток Smart Villages в управлінні сільськими територіями в Польщі з використанням локального партнерства. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2022. № 2 (81). С. 164-169.

116. Кремнієва долина. *Велика українська енциклопедія*. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9A%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D1%96%D1%94%D0%B2%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D0%B0.

117. Кропельницька С. О. Фінансово-економічні засади формування та функціонування нових виробничих систем (кластерів) : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.04.01 ; М-во освіти і науки України ; Терноп. держ. економ. ун-т. Тернопіль, 2006. 21 с.

118. Кучеренко В. Р., Макуха С. М. Національна економіка: відтворення

соціальної інфраструктури села. Одеса: Друкарський дім, Друк Південь, 2012. 108 с.

119. Кушнерьов О. С. Детермінанти поширення та локалізації кіберзагроз в умовах цифровізації національної економіки : дис... д-ра філософії : 051 «Економіка». Суми, 2024. 205 с.

120. Лесів М. М. Організаційно-економічні механізми забезпечення розвитку сільських територій країн-членів Європейського Союзу : дис. канд. екон. наук. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини». Львів, 2015. 224 с.

121. Литвинов А. О. Досвід провідного світового лідера-кластера «Кремнієва долина» в організації соціально орієнтованого управління. *Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 27 березня 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗУ, 2025. С. 234-237.

122. Литвинов А. О. Ерготерапія як метод реабілітації учасників бойових дій: кращі світові практики. *Сучасні підходи до реабілітації та реадaptaції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей* : зб. матер. Першої Міжнар. наук.-практ. конф. (5 грудня 2024 р., м. Харків, Україна). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 1 ел. опт. диск (CD-ROM). Систем. вимоги: Процесор Pentium-класу; ОС Windows 7/10 ; дисковод CD-ROM ; Acrobat Reader 10. С. 260-263.

123. Литвинов А. О. Загальний алгоритм створення та розвитку соціального кластера. *Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листопада 2024 р.) / упоряд. О. М. Клименко. Одеса : Олді+, 2024. С. 249-253.

124. Литвинов А. О. Зародження та розвиток теорії кластерів. *Наука в соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан* : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених. Харків: Нац. ун-т цивільного захисту України, 2024. С. 64-67.

125. Литвинов А. О. Основні напрями правового регулювання процесу

кластеризації в соціальній сфері. *Сучасна парадигма публічного управління* : Збірник тез IV Міжнар. наук.-практ. конф. (14-16 листопада 2024 р.) / [За наук. ред. канд. екон. наук, доц. Стасишина А. В.]. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2025. С. 69-74.

126. Литвинов А. О. Основні характеристики соціального кластеру територіальних громад в умовах сталого розвитку. *Від теорії до практики в управлінні та врядуванні* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 червня 2024 р. (до Дня державної служби) / за заг. ред. О. В. Євсюкової, І. С. Гриценка, С. М. Приліпка. Київ: НУБіП, 2024. С. 126–127.

127. Литвинов А. О. Соціальна орієнтованість кластерної політики європейських країн. *Суспільство та національні інтереси* : журнал. 2025. № 3 (11) 2025. С. 854-866. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sni/article/view/21085/21061>.

128. Литвинов А. О. Соціальний кластер територіальної громади як інструмент забезпечення соціальної безпеки України. Матеріали круглого столу (вебінару) «Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків», 28 лютого 2025 р., м. Черкаси. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 177-178.

129. Литвинов А. О. Типова модель публічного управління розвитком регіонального соціального кластеру. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* : зб. наук. пр. / Нац. тех. ун-т «Харк. політехн. ін-т». Харків: НТУ «ХПІ», 2024. № 2. С. 114–120.

130. Литвинов А. О. Типологізація соціального кластеру *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : матеріали III Всеук. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 20 лютого 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 54-56.

131. Лібанова Е., Осауленко О., Черенько Л. Оцінка якості життя в Україні на основі суб'єктивних показників добробуту : монографія. Варшава, Польща: RS Global, 2020. 361 с.

132. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку (кол. моногр.) / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2016. 328 с.

133. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (кол. моногр.) / за ред. Е. М. Лібанової ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2015. 356 с.

134. Людський розвиток в Україні. Пріоритети національної політики мінімізації асиметрії українського ринку праці / кер. авт. кол. О. І. Цимбал; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ: Академперіодика, 2021, 210 с.

135. Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності : кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової ; відпов. за випуск О. В. Макарова, О. М. Хмелевська ; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 368 с.

136. Людський розвиток в Україні: пріоритети розвитку сільських поселень у контексті децентралізації управління / за ред. Е. М. Лібанової ; відп. за вип. О. В. Макарова, Т. А. Заяць ; Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України. Київ : Академперіодика, 2020. 354 с.

137. Мазуренко О. В. Податкова конкурентоспроможність країни в умовах тінізації економіки : дис... д-ра філософії : 072 «Фінанси, банківська справа та страхування». Суми, 2023. 229 с.

138. Макаренко І. О. Механізми реалізації державної промислової політики України : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 «Механізми державного управління» ; Рада по вивч. продукт. сил України НАН України. Київ, 2010. 20 с.

139. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Київ : Атіка, 2005. 240 с.

140. Мапа кластерів, ресурсних центрів та комітетів Українського кластерного альянсу. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: <https://www.clusters.org.ua/clusters-map/>.

141. Маслянюк О. Кремнева Долина: особливості виникнення, секрети успіху

та відомі українці. *Управління патентно-інформаційних послуг та проєктів. ДП «Український інститут інтелектуальної власності.* URL: <https://iii.ua/uk/news/kremniieva-dolina-osoblivosti-viniknennya-sekreti-uspihu-ta-vidomi-ukrayinci>.

142. Матвіїшин Є. Г. Підхід до оцінювання результативності управління розвитком територіальних громад. *Демократичне врядування.* 2022. № 1 (29). С. 13-25.

143. Матвіїшин Є. Г., Дзюрах Ю. М. Прогнозування демографічних змін на сільських територіях в областях України. *Аграрна економіка.* 2021. Т.14. №1-2. С. 91-102.

144. Меліхов А. А., Дьяченко В. Р. Соціально орієнтований кластер як інструмент забезпечення сталого розвитку підприємств комунальної сфери. *Reporter of the Priazovskyi State Technical University. Section: Economic sciences.* 2018. № 35. С. 47-52.

145. Метод правового регулювання. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова ред.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 3. С. 617.

146. Методологічні положення щодо класифікації та аналізу робочої сили й окремих форм трудової діяльності : наказ Державної служби статистики України від 27 січня 2017 р. № 22. Київ, 2017, 34 с. URL: <https://stat.gov.ua/sites/default/files/2023-08/96.pdf>.

147. Мікула Н. А., Базиліук В. Б. Сучасні підходи до визначення сутності та класифікації кластерів. *Наукові записки Української академії друкарства. Серія: Економічні науки.* 2011. Вип. 1. С. 138-145.

148. Молнар О. С., Важинський Ф. А., Микулянець В. І. Стимулювання розвитку несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості України. *Науковий вісник Ужгородського університету : Серія: Економіка : зб. наук. пр. / редкол.: В. П. Мікловда (гол. ред.), В. І. Ярема, Н. Н. Пойда-Носик та ін.* Ужгород, 2018. Вип. 2 (52). С. 26-31.

149. Моніторинг процесу децентралізації. Децентралізація дає можливості. URL: <https://decentralization.ua/mainmonitoring>.

150. Мягкова О. В. Державне антикризове регулювання розвитку

машинобудування України : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 ; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України. Київ, 2009. 21 с.

151. Назарова Г. В., Руденко В. О. Людський капітал як об'єкт впливу цифрової економіки. *Соцоекономіка та менеджмент: стане, тенденції, управлінські рішення* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених (Київ, 11 травня 2022 р.) у 2-х частинах. Ч. 2. Київ: КНЕУ, 2022. С. 141-144.

152. Населення України: демографічні складові людського розвитку / за ред. О. М. Гладуна. Умань : Видавець «Сочінський», 2015. 180 с.

153. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021, 776 с.

154. Національна програма кластерного розвитку до 2027. Концепція. Орієнтири розвитку. Рекомендації. 74 с. URL : <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027/>.

155. Недбалюк О. П. Міжнародний досвід організації розвитку сільських територій та можливості його застосування в Україні. *Економіка та суспільство* : електр. наук. фахове видання. 2017. Вип. 9. С. 89-94.

156. Нечай О. О., Кравець К. О. Досвід Польщі у розвитку агропромислового комплексу. *Современная наука. Новый взгляд*. Вроцлав, 2015. Ч. 2. С. 28-32.

157. Ніколаєнко С. М. Формування кластерів за участю підприємств молочної промисловості : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.04 ; М-во освіти і науки України ; Нац. ун-т. харчових технологій. Київ, 2023. 21 с.

158. Новий український тлумачний словник. Близько 20 000 слів і словосполучень / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник ; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. 608 с.

159. Носов О. Ю., Черничко Т. В. Нормативно-правове регулювання кластеризації в Україні. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка*. 2019. Вип. 1 (11). С. 21-27.

160. Оксенюк С. Г. Економічний кластер: поняття, сутність, структура, типи. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016.

Вип. 2 (1). С. 182-188.

161. Організація освітнього процесу в школах України в умовах карантину: аналітична записка / Л. Гриневич, Л. Ільч, Н. Морзе, В. Прошкін, І. Шемелинець, К. Линьов, Г. Рій. Київ: Київський ун-т ім. Бориса Гринченка, 2020. 76 с.

162. Оробей В. В. Аналіз сучасного стану здійснення публічного управління соціально-культурною складовою інфраструктури сільських територій в Україні. *Аспекти публічного управління*. Дніпро: Вид-во «Грані», 2023. Т. 11, № 2. С. 111–119.

163. Оробей В. В. Основні тенденції розвитку соціально-побутової складової сільської інфраструктури України: публічно-управлінський аспект. *Наукові перспективи: журнал*. (Серія «Державне управління», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Медицина», Серія «Психологія»). Київ, 2023. № 9 (39). С. 156–167.

164. Оробей В. В. Особливості надання соціальних послуг сільським мешканцям під час воєнного стану. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я* : тези доповідей XXXI міжнар. наук.практ. конф. MicroCAD-2022, 17-20 травня 2023 р. / за ред. проф. Сокола Є. І. Харків: НТУ «ХП». С. 960.

165. Оцінка ефективності програм соціальної підтримки за даними спеціального опитування населення / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С., Заяць В. С., Когатько Ю. Л., Васильєв О. А., Реут А. Г., Клименко Ю. А. ; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2020. Об'єм даних 805 КБ. 64 с. URL: https://idss.org.ua/arhiv/mono_rate.pdf.

166. Папіж Ю. С. Визначення територіально-виробничих кластерів для гірничодобувних регіонів. *Економічний простір*. 2014. Вип. 90. С. 187-195.

167. Підхід, орієнтований на детермінанти зміни поведінки (ABCD). *Emergency-Wash*. URL: <https://www.emergency-wash.org/hygiene/uk/karkasy/68-approach-focused-on-behaviour-change-determinants-abcd-1#:~:text=20WASH>.

168. Пітюлич М. М., Кудак К. М. Сучасні концепції місцевого розвитку в контексті партнерської співпраці у громадаї. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип.

№ 32 / 2021. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/65360/1/825.pdf>.

169. Пічугіна М. А. Формування та розвиток інноваційного кластеру підприємств кабельної промисловості : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.04.01 ; Нац. техніч. ун-т України «Київський політехнічний інститут». Київ, 2010. 20 с.

170. Позиційний документ УКА «Регуляторна політика для розвитку кластерів» / О. Юрчак. 06.10.2023. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: <https://www.clusters.org.ua/regulatory-documents/posision-paper-uca/>.

171. Попова С. В. Соціальне партнерство та аутсорсинг як напрями підвищення ефективності надання соціальних послуг в Україні. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. Вип. 1 (44). С. 156-162.

172. Поступна О. В. Гомогенний регіон як тип територіальної структури. *Державне будівництво*. Харків, Вид-во ХарРПІ НАДУ «Магістр», 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2011_1_14.

173. Поступна О. В. Громадівська теорія місцевого самоврядування як теоретична конструкція організації політико-правового інституту народовладдя. *Теорія та практика державного управління* : зб. наук. пр. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2011. Вип. 2(33). С. 305.

174. Поступна О. В., Полякова О. С. Забезпечення реалізації прав внутрішньо переміщених осіб і жителів окупованих та непідконтрольних Україні територій на освіту: публічно-управлінський аспект. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наук. пр. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2018. Вип. 1 (53). С. 97-105.

175. Поступна О. В. Публічне управління регіональними освітніми системами в Україні : монографія. Харків : ТОВ «Оберіг», 2021. 400 с.

176. Поступна О. В., Тамм А. Є. Сучасні підходи до реалізації державної соціальної політики на регіональному рівні. *Реалізація державної соціальної політики сталого розвитку регіону органами публічної влади України* : монографія / Л. О. Белова, Д. В. Карамішев, Л. В. Набока та ін. ; за заг. ред. д.держ.упр., проф.

Д. В. Карамишева, к.держ.упр., доц. Л. В. Набоки. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2016. С. 122-135.

177. Пріоритети забезпечення стійкості промисловості й аграрного сектору економіки України в умовах повномасштабної війни : аналіт. доп. / О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Руслан, Л. А. Жураковська ; за ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2023. 49 с.

178. Пріоритети модернізації інфраструктури життєдіяльності сільських територій. Аналітична записка. Відділ регіонального розвитку (І. В. Валюшко, О. В. Шевченко). № 16, Серія «Регіональний розвиток». Київ : НІСД, 2014. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/regionalniy-rozvitok/prioriteti-modernizacii-infrastrukturi-zhittediyalnosti-silskikh>.

179. Програма розвитку державно-приватного партнерства. *Національна платформа малого та середнього бізнесу. Громадська спілка об'єднань МСБ*. URL: <https://platforma-msb.org/wp-content/uploads/2014/9F-.pdf>.

180. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01 липня 2010 р. № 2402-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>.

181. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text>.

182. Проєкт Національної програми кластерного розвитку до 2027. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/proyekt-naczionalnoyi-programy-klasternogo-rozvytku-do-2027/>.

183. Проєкт «rechi.support». URL: <https://rechisupport.pp.ua/>.

184. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 р. № 5067-VI // ВВР України. 2013. № 24. С. 243. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text>.

185. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

186. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.

187. Про затвердження Плану заходів із реалізації Стратегії розвитку системи надання соціальних послуг Жовтоводської міської територіальної громади Кам'янського району Дніпропетровської області на 2023-2025 роки : рішення Жовтоводської міської територіальної громади Кам'янського району Дніпропетровської області від 25 січня 2023 р. № 1003-26(I)/VIII. URL: <https://zhv.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-iz-realizatsii-stratehii-rozvytku-systemy-nadannia-sotsialnykh-posluh-zhovtovodskoi-miskoi-terytorialnoi-hromady-kamianskoho-raionu-dnipropetrovskoi-oblast-2>.

188. Про звіт селищного голови про діяльність виконавчих органів ради за 2021 рік : рішення XXVIII сесії Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області VIII скликання від 20.01.2022 р. № 02. 37 с.

189. Про Концепцію Національної програми відродження села на 1995 – 2005 роки : постанова Верховної Ради України від 04 лютого 1994 р. № 3924-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3924-12#Text>.

190. Про методологічні засади вимірювання людського розвитку для регіонів України : постанова колегії Державного комітету статистики України, президії Національної академії наук України від 14 березня / 05 квітня 2001 р. № 76/182. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/FIN44978>.

191. Про місцеве державні адміністрації : Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.

192. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

193. Про правовий режим воєнного стану : Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

194. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві : Закон України від 17 жовтня 1990 р. № 400-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12#Text>.

195. Про Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2002-2006

роки : постанова Кабінету Міністрів України № 1586 від 25 жовтня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1586-2002-%D0%BF#Text>.

196. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» : указ Президента України від 2 червня 2021 р. № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>.

197. Про службу в органах місцевого самоврядування : Закон України № 2493-III від 7 червня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>.

198. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

199. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>.

200. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>.

201. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : розпорядження Кабінету Міністрів України № 995-р від 23 вер. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text>.

202. Пруненко Д. О. Удосконалення організаційно-методичного механізму формування кластерів нерудних будівельних матеріалів в регіонах України : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.05 : М-во освіти і науки України ; Харків. нац. акад. міського госп-ва. Харків, 2009. 21 с.

203. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.

204. Публічне управління та національна безпека : монографія / А. М. Михненко, Н. М. Грущинська, Ю. В. Нестеряк [та ін.]; за заг. ред. д-ра іст. наук, проф. А. М. Михненко і д-ра екон. наук, доц. Н. М. Грущинської. Київ: НАУ, 2019, 340 с.

205. 15 серпня Мінсоцполітики спрямувало понад 5,7 млрд грн на виплату допомоги для ВПО. *Новини* : Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. 16 серпня 2013 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/15-serpnia-minsotspolityky-spriamovalo-ponad-57-mlrd-hrn-na-vyplatu-dopomohy-dlia-vpo>.

206. П'ятницька Г. Т. Класифікація кластерів у системі інформаційного забезпечення стратегії кластеризації. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2015. № 4. С. 187-208.

207. 5 ролей кластерів у кризові часи та у відновленні економіки країни. Біла книга. *Ukrainian Cluster Alliance*. 13 с. URL: <https://www.clusters.org.ua/report-2022/>.

208. Резнік О. М. Взаємодія органів місцевого самоврядування в організації автобусних пасажирських перевезень в умовах міської агломерації : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.04 ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. Дніпропетровськ, 2011. 20 с.

209. Результати опитування кластерів в межах проєкту UCA-CAPGrowth за підтримки EU4Business / І. Ящук. 31.10.2023 р. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: <https://www.clusters.org.ua/news/survey-results-ucacapgrowth/>.

210. Результати опитування кластерів і бізнес-об'єднань: ролі та їх сприйняття ключовими стейкхолдерами / Л. Соболевська. 15.05.2023 р. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: https://www.clusters.org.ua/blog-single/resultaty_opytuvannya_klasteriv/.

211. Результати опитування / О. Юрчак. 10.01.2023. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/rezultati-opituvannya/>.

212. Реформа децентралізації : Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>.

213. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. 428 с.

214. Річний звіт – 2024 Українського кластерного альянсу. 34 с. *Ukrainian Cluster Alliance*. URL: <https://www.clusters.org.ua/annual-report-2024/>.

215. Розвиток сільських територій: монографія / Л. М. Газуда, Н. М. Готько, М. Ю. Лалакулич. Ужгород: Видавництво ФОП Сабов А.М., 2015. 204 с.

216. Розвиток соціальних послуг під час війни. Дослідження. *БФ «Право на захист»*. 33 с. URL: https://r2p.org.ua/storage/documents/73c6d24b0db41d1b87296303a1250a19bf4cf7d5_original.pdf.

217. Розвиток соціальної сфери територіальних громад в умовах адміністративно-фінансової децентралізації / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України» ; за ред. С. Л. Шульц. Львів, 2018. 140 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

218. Розвиток транскордонних кластерів: досвід Європейського Союзу та перспективи їх функціонування у прикордонних областях західного регіону України (науково-аналітична записка). Львів, 2020. 13 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/e20200402.pdf>.

219. Савченко В. Ф., Шестаковська Т. Л. Особливості формування соціально орієнтованих кластерів в Україні. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 1(5). С. 46-55.

220. Самойленко Г. Досвід та особливості функціонування світових кластерних центрів та моделей. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2018. № 3 (15). С. 31-40.

221. Сарігало В. Г. Мікродані у соціально-економічних дослідженнях : монографія / НАН України, Ін-т демографії та соц. досліджень ім. М. В. Птухи. Умань: Видавець «Сочінський М. М.», 2021. 296 с.

222. Сарігало В. Г. Прикладна інформаційна економіка: соціально-економічний аспект / НАН України, Ін-т демографії та проблем якості життя. Київ: Видавець «Сочінський М. М.», 2024. 223 с.

223. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України: монографія. Київ: Вид-во НАДУ, 2004, 408 с.

224. Ситуація на ринку праці та діяльність Служби зайнятості Харківської області у січні 2022 року / Державна служба статистики України. URL: https://kha.dcz.gov.ua/sites/kha/files/infodata/sytuaci_na_rp_ta_dilnist_0122_0.pdf.

225. Silicon Valley: історія створення та успіху Кремнієвої долини.

WorldBank. URL : <https://worldbank.org.ua/4630-silicon-valley.html#C5B7F3A69C43A406094608212716C2E1>.

226. Сільське господарство України за 2020 р. Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. Київ, 2021. 232 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf.

227. Сільські території в Україні: практика ідентифікації та інструменти розвитку: науково-аналітична доповідь / Сторонянська І. З., Залуцький І. Р., Патицька Х. О. Львів, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. Долишнього НАН України», 2021. 137 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

228. Скібська К. О. Залучення рекрутингових агентств до формування соціальних кластерів. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 2-2 (08). С. 63-67.

229. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потябні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1970-1980. URL: <https://slovnyk.ua/>.

230. Соболеwsька Л. 10 відповідей на питання про кластери та їх роль у відновленні економіки. *Ukrainian Cluster Alliance*. 28.02.2023. URL : <https://www.clusters.org.ua/blog-single/10-vidpovidey-na-pytannya-pro-klastery/>.

231. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці : монографія. Київ: Логос, 2004. 848 с.

232. Соціальна інфраструктура на шляхах реформування місцевого самоврядування : кол. моногр. / В. М. Новіков, Н. М. Дєєва, А. Г. Гвелесіані та ін.; за наук. ред. д.е.н., проф. В. М. Новікова; д.е.н. (хабілітованого), проф. Здіслава Сіройча. Київ-Варшава, 2018. 431 с.

233. Соціальний захист населення 2021. *Державна служба статистики України*. 2022. 129 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2024/01/W_M.pdf.

234. Соціологія: словник термінів і понять / упоряд.: Біленький Є. А., Дебой В. М., Козловець М. А., Котвицький А. А., Саух І. В., Федоренко В. О., Цибульський В. О., Жаловага В. О. / за заг. ред. Біленького Є. А. і Козловця М. А.

Київ : Кондор, 2006. 372 с.

235. Стартап енциклопедія або Гід термінів для фаундерів та інвесторів. *Ucluster.org*. URL: <https://ucluster.org/shkola-startapiv/startap-entsyklopedija/>.

236. Статівка Н. В. Продуктивність аграрного сектора економіки України: важелі державного впливу: монографія. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010, 300 с.

237. Статівка Н. В. Соціальні інвестиції у людський капітал як ресурсна основа менеджменту корпоративної соціальної відповідальності. Наукові інновації та передові технології: Серія («Економіка») 2023. № 3 (17). С. 223-231.

238. Стратегія розвитку Солоницівської селищної територіальної громади на період 2021 – 2027 роки : рішення XXIV сесії Солоницівської селищної ради VIII скликання від 18.11.2021 р. № 21. Сmt. Солоницівка, 2021. 72 с.

239. Стратегія розвитку Харківської області на 2021 – 2027 роки. Харків. 127 с.

240. Стратегія розвитку Харківської області на період до 2020 року. Харків, 2015. 177 с.

241. Ступень М., Шпик Н. Основні механізми розвитку соціальної сфери сільської місцевості. *Вісник Львівського національного аграрного університету*. Серія: *Економіка АПК*. 2014. № 21 (1). С. 385-388. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/654278>.

242. Танасишин у штаб-квартирі ООН: В Україні понад 3 млн людей з інвалідністю – це люди з величезним потенціалом, навичками, ідеями, силою. *Головні новини* : офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. 13 червня 2024 р. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23795.html>.

243. Таранич А. В. Стратегія зовнішньоекономічної діяльності кластерних утворень у контексті світового і регіонального розвитку : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.02 : М-во освіти і науки України ; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2008. 21 с.

244. Теорія і практика кластеризації економіки : кол. моногр. / М. П. Войнаренко та ін. ; за наук. та заг. ред. М. П. Войнаренка, В. І. Дубницького ; М-во освіти і науки України, Акад. екон. наук України та ін. Кам'янець-

Подільський: Аксіома, 2019. 355 с.

245. Територіальні громади в умовах децентралізації: ризики та механізми розвитку : монографія / за ред. Кравціва В. С., Сторонянської І. З. Львів: ДУ «Ін-т регіон. дослідж. імені М. І. Долішнього НАН України, 2020. 531 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

246. Термінологічний словник-довідник з будівництва та архітектури. Р. А. Шмиг, В. М. Боярчук, І. М. Добрянський, В. М. Барабаш; за заг. ред. Р. А. Шмига. Львів, 2010. С. 104-105.

247. Терсіна О. Кластерна революція в Україні. *Юридична газета online* : Всеукраїнське професійне юридичне видання. 04.10.2016. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/klasterna-revolyuciya-v-ukrayini.html>.

248. Тимченко К. С. Формування інноваційної складової реструктуризації виноробних підприємств : дис... д-ра філософії : 076 : М-во освіти і науки України ; Одес. нац. економ. ун-т. Одеса, 2023. 265 с.

249. Трансформація сільського розселення в Україні : кол. моногр. / за ред. Т. А. Заяць ; Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2017. 298 с.

250. Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки : моногр. / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, Ю. С. Залознава [та ін.]; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 385 с.

251. Тригубенко О. С. Досвід економічно розвинутих країн у формуванні соціальної сфери сільських територій. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва*. Умань, 2011. Вип. 76. Ч. 2 «Економіка». С. 354-363.

252. Українські кластери. Становлення українських кластерів. Ucluster.org . URL: <https://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/>.

253. У рамках проекту «Моє серденько» відкрито групу для вагітних. *Фастів* : офіційний сайт міської ради та її виконавчих органів. 28.07.2022. URL: <http://fastiv-rada.gov.ua/u-ramkakh-proektu-moie-serdenko-vidkryto-hrupu-dlia-vahitnykh/>.

254. Фарат О. В. Сутність та види розвитку інноваційних кластерів. *Науковий*

вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки. Херсон, 2014. Вип. 9., Ч. 7. С. 67-71.

255. Федотова Ю. В. Формування кластерних структуру та їх вплив на соціально-економічний розвиток регіонів : автореф. дис... канд. екон. наук : 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка». Харків, 2013, 24 с.

256. Фінансові детермінанти економічного зростання регіонів і громад України в умовах нестабільності: погляд крізь призму поведінкової економіки : монографія / за ред. Возняк Г. В., Львів: ДУ «Ін-т регіон. дослідж. імені М. І. Долішнього НАН України, 2023. 557 с.

257. Фінансово-економічний словник : у 3 т. / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». 4-те вид., доопр. та допов. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2021. 604 с.

258. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції : практ. посіб. / за ред. П. Т. Саблука. Київ : ІАЕ УААН, 2000. 556 с.

259. Харківська область. Центр розвитку самоврядування : Прес-центр ініціативи «Децентралізація». URL: <https://decentralization.ua/areas/0572/lgdc>.

260. Хитра О. Л. Реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України: адміністративно-правові засади реалізації теорії та досвіду : монографія. Львів: Растр-7, 2019, 398 с.

261. Ціхановська О. М. Перспективи створення соціальних кластерів у Вінницькій області. *Тенденції управління фінансовими та інноваційними процесами в умовах ринкових перетворень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця: ВНТУ, 2012. С. 206-207.

262. Черенько Л. М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності : монографія. Київ : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.

263. Черних В. В. Еволюція дослідження економіко-теоретичної сутності поняття «кластер». *Проблеми розвитку внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект*. 2014. С. 409-415.

264. Чикаренко І. А. Кластерна модель інноваційного розвитку території:

сучасний стан, проблеми та кращі практики. *Вісник академії митної служби України* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2013. № 1 (8). С. 112-120.

265. Чисельність та структура наявного населення за типом місцевості / Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>.

266. Чужиков В. І., Лук'яненко О. Д. Кластерна політика Європейського Союзу. *Економіка України*. 2013. № 2 (615). С. 81-91.

267. Шаптала К. О. Використання європейського досвіду розвитку сільських територій. *Культура народів Причорномор'я*. 2012. № 229. С. 7-9.

268. Шаров Ю. П., Чикаренко І. А. Інституційно-організаційні аспекти створення муніципальних кластерів. *Державне управління та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2012. № 1 (12). С. 179-191.

269. Шебаніна О. В. Демографічна ситуація і соціальна інфраструктура села вимагають зміцнення. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2006. № 1 (33). С. 18-225.

270. Штуль Ю. В. Регулювання соціальних відносин в Європейському Союзі : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.05.01 : Нац. акад. наук України. Київ, 2005. 21 с.

271. Як вплинули удари по енергетичній інфраструктурі на рішення українців залишитися на зиму в Україні – опитування. Gremi Personal. URL: <https://gremi-personal.com.ua/yak-vplinuuli-udari-po-energetichnij-infrastrukturi-na-rishennya-ukrainciv-zalishatisya-na-zimu-v-ukraini-opituvannya/>.

272. Як медична система України пристосувалася до війни. Розповідає очільник МОЗ / О. Павлюк. *Суспільне Новини*. 27 квітня 2022. URL: <https://suspilne.media/233374-ak-medicna-sistema-ukraini-pristosuvalasa-do-vijni-rozprovidae-ocilnik-moz/>.

273. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л. М., Полякова С. В., Шишкін В. С. та ін.; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Київ, 2023. 191 с. URL:

https://idss.org.ua/arhiv/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F_%D1%8F%D0%BA%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C.pdf.

274. Як організувати регіональний кластер – 10 порад для початківців / О. Юрчак. INDUSTRY4UKRAINE. «Асоціація Підприємств Промислової Автоматизації України». 6 липня, 2021. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/yak-organizuvaty-regionalnyj-klaster-10-porad-dlya-pochatkivciv/>.

275. Ямчук А. В. Деякі питання побудови інноваційно-інформаційних кластерів. *Проблеми науки*. 2012. № 4. С. 10-15.

276. About ABCD. *Nurture Development*. URL: <https://www.nurturedevelopment.org/about-abcd/>.

277. Airbus. URL: <https://www.airbus.com/en>.

278. Andersson T., Schwaag-Serger S., Sörvik J. & Wise Hansson E. The Cluster Policies. *White Book. IKED*. 2004. 266 p.

279. Asset Based Community Development (ABCD). *Nurture Development*. URL: <https://www.nurturedevelopment.org/asset-based-community-development/>.

280. Becattini G. The Marshallian industrial district as a socio-economic notion / Industrial districts and inter-firm cooperation in Italy; Edited by F. Pyke, G. Becattini, W. Sengenberger. Geneva: ILO, 1991. P. 37-51.

281. Bellandi M. Giacomo Becattini, a great contemporary political economist. *Revue d'économie industrielle*. 2017. № 157. P. 9-12. URL: <https://journals.openedition.org/rei/6506>.

282. Bergman E. M. & Feser E. J. Industrial and Regional Clusters: Concepts and Comparative Applications. *Web Book in Regional Science. Morganton, WV: Regional Research Institute, West Virginia University*. 1999.

283. Biggest Global Innovation Index (GII) S&T Clusters. WIPO Statistics Database, April 2024. URL: [https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index/2024/science-technology-clusters#:~:text=The%20world's%20five%20biggest%20S%26T,%2DSuzhou%20\(China\)%20clusters](https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index/2024/science-technology-clusters#:~:text=The%20world's%20five%20biggest%20S%26T,%2DSuzhou%20(China)%20clusters).

284. Bulba V., Lytvynov A. The Conceptual Foundations of Research on the

Theory of Cluster Development. «*Global Scientific Trends: Economics and Public Administration*». 2024. Vol. 3, № 3 (2024). P. 48–58. URL: <https://gst-journal.net.ua/index.php/gst/article/view/20/20>.

285. Carvaja C. A., Watanabe C. Lessons from Japan's Clustering Behavior Engines of the Emerging Economies in Asia. *Dinamics of Manufacturing Sectors in Japan*. Japan: Tokyo Institute of Technology, 2004. 269 p.

286. Cluster policy. *Internal Market, Industry, Entrepreneurship and SMEs*. European Commission. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/strategy/cluster-policy_en?prefLang=uk/.

287. Cluster programmes in Europe and beyond / European Commission ; European Observatory for Clusters and Industrial Change. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. 164 p. URL: https://clustercollaboration.eu/sites/default/files/news_attachment/cluster_programmes_in_europe_and_beyond_0.pdf.

288. Cluster. *Cambridge Academic Content Dictionary*. Cambridge University Press. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/cluster>.

289. Community Centred Social Work: Back To the Future. A Summary Report of Conversations between Social Work Leaders in NHS Trusts and Nurture Development. June 2024. 13 p. URL: <https://www.nurturedevelopment.org/wp-content/uploads/2018/09/Master-copy-Community-Centred-Social-Work-Summary-Report-FINAL.pdf>

290. Delgado M., Porter M. E. & Stern S. Defining Clusters of Related Industries. *Journal of Economic Geography*. 2016. Vol. 16 (1). P. 1-38.

291. European Cluster Collaboration Platform. URL: <https://www.clustercollaboration.eu>.

292. Fujitsu Technology Solutions. URL: <https://www.fujitsu.com/emeia/>.

293. Global Displacement Forecast 2024. Repor. Using data modelling to predict displacement crises. Danish Refugee Council. 71 p. URL: https://drc.ngo/media/ivvjqetf/240313_global_displacement_forecast_report_2024_final.pdf.

294. Global Trends. Forced Displacement in 2022. Produced by UNHCR (14 June

2023). 48 p. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-06/global-trends-report-2022.pdf>.

295. Human Development Report 2023/2024. Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. New York: UNDP. 16 p. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>.

296. Marshal A. Principles of Economics. Great Minds Series. London: Macmillan, 1890.

297. Nelson R. R., Winter S. G. An Evolutionary Theory of Economic Change. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982. 454 p.

298. Odongo J. O. Theory of Social Clustering and the Reorganization of Human Society. January 9, 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/330259952_Theory_of_Social_Clustering_and_the_Reorganization_of_Human_Society?channel=doi&linkId=5c361445a6fdccd6b59efff6&showFulltext=true.

299. Porter M. and Christian H.M. Ketels. Growing a Cluster: The Singapore Biomedical Sciences Initiative. Harvard Business School Case. April 2018. P. 718-428.

300. Porter M. E. and Christian H. M. Ketels. Clusters and Industrial Districts – Common Roots, Different Perspectives. *The Handbook of Industrial of Districts*. Edited by Giacomo Becattini, Marco Bellandi, and Lisa De Propriis. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2009.

301. Porter M. E. Clusters and the New Economics of Competition. *Harvard Business Review*. 1998. Is. 76 (6). P. 77-90.

302. Porter M. E. Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy. *Economic Development Quarterly*. 2000. Is.14 (1). P. 15-34.

303. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations / Republished with a new introduction, 1998. New York: Free Press, 1990. 875 p.

304. Porter M. E. The Economic Performance of Regions. *Regional Studies*. August / October, 2003. Vol. 37 (6&7). P. 549-578.

305. Porter M. E., Bond G. C. The California Wine Cluster. Boston: Harvard

Business School Publishing, 1999, revised October 2002.

306. Price V. Human behavior: a factor in Applied Economics. *Price Policy Studies*. 1999. № 2. P. 3-16.

307. Rosenfeld S. A. Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development, *European Planning Studies*. 1997. № 5 (1).

308. Schumpeter J. A. History of Economic Analysis. London: George Allen and Unwin, 1954. 1312 p.

309. Silicon Valley Historical Association. URL: <https://www.siliconvalleyhistorical.org/>.

310. Steiner M. & Hartmann C. Learning with Clusters: A case study from Upper Styria. *European research in regional science*. 1998. № 8. P. 211-225.

311. Syvak T., Shkliaruk M., Kopanchuk V., Postupna O., Fendo O. (2023). Structure and Function of Strategic Communications in the System of National and Informational State Security. In: Radchenko, O., Kovach, V., Semenets-Orlova, I., Zaporozhets, A. (eds). *National Security Drivers of Ukraine*. Contributions to Political Science. Springer, Cham. P. 151-166.

312. The Poverty, Prosperity, and Planet Report 2024. Pathways Out of the Polycrisis. Overview. World Bank Group. 66 p. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/>.

313. Tomba L. Social Clustering: Neighborhoods and the Governing of Social Distinction. *The Government Next Door: Neighborhood Politics in Urban China*. Ithaca, NY: Cornell University Press. 2014. P. 29-61.

314. Ukraine Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. *World Bank Group / The World Bank, the Government of Ukraine, the European Union, the United Nations*. February 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099021324115085807/pdf/P1801741bea12c012189ca16d95d8c2556a.pdf>.

315. Ukraine: Protection Analysis Update – Unabated violations against civilians increase the impact of protection risks on the population (June 2023). URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-protection-analysis-update-unabated->

violations-against-civilians-increase-impact-protection-risks-population-june-2023-enuk.

316. Voynarenko M. P. Clusters in the institutional economics. Monograph. Schweinfurt, Time Realities Scientific Group UG (haftungsbeschränkt), 2018. 276 p.

317. Zhongguancun Science Park. *Baidu*. URL: <https://baike.baidu.com/item/%E4%B8%AD%E5%85%B3%E6%9D%91%E7%A7%91%E6%8A%80%E5%9B%AD/1360849?fromtitle=%E4%B8%AD%E5%85%B3%E6%9D%91&fromid=170054&type=syn%7C>.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у наукових фахових виданнях України

1. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Особливості публічного управління розвитком соціального кластеру Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2024. Вип. 1 (20). С. 326-336.

DOI: <http://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-1-37>.

Особистий внесок здобувача: на підставі аналізу нормативно-правових і звітних документів Солоницівської селищної ради Харківського району Харківської області, а також практичного досвіду, визначені переваги, виклики та ризики, що існують в розвитку соціального кластеру даної селищної ради.

Особистий внесок Бульби В. Г.: узагальнено методичні та методологічні підходи до класифікації соціального кластеру, визначено їхні особливості в українській статистичній практиці.

2. Бульба В. Г., Поступна О. В., Литвинов А. О. Переваги соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості як важливого фактору забезпечення національної безпеки країни. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 7 (35). С. 61-75.

DOI: [http://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7\(35\)-61-75](http://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-7(35)-61-75).

Особистий внесок здобувача: обґрунтовано застосування соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення з метою вдосконалення їх якості життя та визначено фактори, що впливають на переваги цієї кластеризації.

Особистий внесок Бульби В. Г.: розглянуто людський капітал як важливий напрям забезпечення національної безпеки держави; Поступної О. В.: визначено основні тенденції в сфері зайнятості України.

3. Литвинов А. О. Типова модель публічного управління розвитком

регіонального соціального кластеру. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. Серія: *Актуальні проблеми розвитку українського суспільства* 2024. № 2. С. 114-120.

DOI: <http://doi.org/10.20998/2227-6890.2024.2.17>.

4. Литвинов А. О. Соціальна орієнтованість кластерної політики європейських країн. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 3 (11) 2025. С. 854-866.

DOI: [http://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3\(11\)-854-866](http://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3(11)-854-866).

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

5. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Стратегічні підходи до розвитку місцевого туризму в діяльності територіальної громади. *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : збірник матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Харків, 21 лютого 2023 р. Харків: НУЦЗУ, 2023. С. 131–134.

6. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Кластерний підхід у вирішенні питань гуманітарного реагування в Україні Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців. *Публічне управління XXI століття: нові виклики і трансформації в умовах війни* : зб. тез XXIV Міжнар. наук. конгресу. Харків : ННІ «ІДУ» ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. С. 26–29.

7. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Правовий статус селищного голови в мирний час та під час запровадження правового режиму воєнного стану в Україні. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.); за наук. ред. проф. І. І. Чудика, Д. І. Дзвінчука, І. П. Лопушинського; упоряд. Л. С. Мосора. Івано-Франківськ: ФІНТУНГ, 2024. С. 516–520.

8. Литвинов А. О. Основні характеристики соціального кластеру територіальних громад в умовах сталого розвитку. *Від теорії до практики в управлінні та врядуванні* : збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 червня 2024 р. (до Дня державної служби) / за заг. ред. О. В. Євсюкової,

І. С. Гриценка, С. М. Приліпка. Київ: НУБіП, 2024. С. 126–127.

9. Литвинов А. О. Зародження та розвиток теорії кластерів. *Наука в соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан* : Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених. Харків: Нац. ун-т цивільного захисту України, 2024. С. 64-67.

10. Литвинов А. О. Загальний алгоритм створення та розвитку соціального кластеру. *Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 листопада 2024 р.) / упоряд. О. М. Клименко. Одеса : Олді+, 2024. С. 249-253.

11. Бульба В. Г., Литвинов А. О. Головні групи учасників та загальні принципи формування соціального кластеру. *Місьцеве самоврядування в Україні та світі: теорія і практика* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Полтава, 5 листопада 2024 р. / за заг. ред. Т. М. Лозинської, О. В. Дорофєєва. Полтава : ПДАУ, 2024. С. 67–70.

12. Литвинов А. О. Основні напрями правового регулювання процесу кластеризації в соціальній сфері. *Сучасна парадигма публічного управління* : Збірник тез IV Міжнар. наук.-практ. конф. (14-16 листопада 2024 р.) / [За наук. ред. канд. екон. наук, доц. Стасишина А. В.]. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2025. С. 69-74.

13. Литвинов А. О. Ерготерапія як метод реабілітації учасників бойових дій: кращі світові практики. *Сучасні підходи до реабілітації та реадaptaції військовослужбовців, ветеранів та членів їх сімей* : зб. матер. Першої Міжнар. наук.-практ. конф. (5 грудня 2024 р., м. Харків, Україна). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2024. 1 ел. опт. диск (CD-ROM). Систем. вимоги: Процесор Pentium-класу; ОС Windows 7/10 ; дисковод CD-ROM ; Acrobat Reader 10. С. 260-263.

14. Литвинов А. О. Типологізація соціального кластеру *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 20 лютого 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 54-56.

15. Литвинов А. О. Соціальний кластер територіальної громади як інструмент забезпечення соціальної безпеки України. Матеріали круглого столу (вебінару) «Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків», 28 лютого 2025 р., м. Черкаси. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 177-178.

16. Литвинов А. О. Досвід провідного світового лідера-кластера «Кремнієва долина» в організації соціально орієнтованого управління. *Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 27 березня 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗУ, 2025. С. 234-237.

17. Литвинов А. О. Роль соціального кластеру в публічному управлінні в сфері цивільного захисту населення. *Проблеми та перспективи цивільного захисту* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 523.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

18. Bulba V., Lytvynov A. The Conceptual Foundations of Research on the Theory of Cluster Development. *«Global Scientific Trends: Economics and Public Administration»*. 2024. Vol. 3. № 3. P. 48-58. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.13292800>

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

ХАРКІВСЬКА ОБЛАСНА ВІЙСЬКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІКИ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ХАРКІВСЬКОЇ
ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

майдан Свободи 5, Держпром, 3 під., 8 пов., м. Харків, 61022, тел.: (057) 705-10-17, факс: 705-10-29
e-mail: uek@kharkivoda.gov.ua, код ЄДРПОУ 38157940

09.01.2025 № 06.01-15/172 на № _____ від _____

ДОВІДКА

**про практичне впровадження
результатів дисертаційного дослідження
Литвинова Андрія Олексійовича за темою
«Публічне управління розвитком соціальних кластерів України»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з публічного управління та адміністрування
за спеціальністю 281 – публічне управління та адміністрування**

Результати дисертаційного дослідження Литвинова А.О. на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, присвяченого дослідженню теоретичних основ і практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів України, знайшли відображення і практичний розвиток у діяльності Департаменту економіки і міжнародних відносин Харківської обласної державної адміністрації, зокрема в підготовці методичних матеріалів з визначення концептуальних засад стратегічного публічного управління розвитком регіональних і міжрегіональних кластерів для вирішення питань соціального характеру.

Довідка видана без фінансових зобов'язань перед автором.

000008

Заступник директора Департаменту
начальник управління аналітики,
прогнозування та розвитку підприємств
кандидат наук з державного управління

Ірина КОНОВАЛОВА

офіс 19-20, вул.Плеханівська, 10
м.Харків, 61001, Україна
ЄДРПО : 26282958
e-mail crd.kharkiv@gmail.com

№ 11-02/17

17.02.2025

ДОВІДКА

**про практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження
Литвинова Андрія Олексійовича за темою
«Публічне управління розвитком соціальних кластерів України»**
на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та
адміністрування, спеціальність 281 – публічне управління та адміністрування

Результати дисертаційного дослідження Литвинова А.О. на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, присвяченого дослідженню теоретичних основ і практичних рекомендацій з удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів України, знайшли відображення і практичний розвиток в діяльності Громадської організації «Комітет регіонального розвитку» зокрема, у роботі з громадськими активістами та представниками бізнес-спільноти по використанню кластерної форми організації виробництва, спрямованої на отримання соціально значимого ефекту, у частині зміцнення співробітництва між бізнесом, наукою і державою (заснування кластерів у рамках державно-приватного партнерства); активізації інноваційної діяльності компаній (поширення нових ідей і технологій серед учасників кластеру та за його межі); пришвидшення темпів створення та розвитку нового бізнесу (розвиток нових компаній у більш сприятливих умовах через налагодженість зв'язків з партнерами у межах кластеру).

Виконавчий директор
ГО «Комітет регіонального розвитку»

М.Третяк

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РЕГІОНУ

Україна, 61166, м. Харків, вул. Майка Йогансена, 20 кв. 61
ЄДРПОУ 33816525, E-mail: institute.spr@gmail.com

ДОВІДКА

про практичне впровадження результатів дисертаційного дослідження Литвинова Андрія Олексійовича за темою «Публічне управління розвитком соціальних кластерів України» на здобуття наукового ступеня доктора філософії з публічного управління та адміністрування, спеціальність 281 – публічне управління та адміністрування

Від 07 грудня 2024 р.

Результати дисертаційного дослідження Литвинова Андрія Олексійовича з питань удосконалення публічного управління розвитком соціальних кластерів України, які відображені в наукових публікаціях автора, мають наукову та практичну цінність, зокрема для обґрунтування застосування соціально орієнтованої кластеризації в забезпеченні продуктивної зайнятості населення з метою вдосконалення їх якості життя та визначення факторів, що впливають на переваги цієї кластеризації.

Висновки, основні положення та рекомендації дисертаційного дослідження Литвинова А.О. були використані в роботі Громадської організації «Інститут соціальної політики регіону» під час проведення тематичних тренінгів для працівників органів місцевого самоврядування Харківської області у 2024р., присвячених розгляду можливостей застосування ABCD-підходу у вирішенні питань соціального спрямування за рахунок власних внутрішніх можливостей, в тому числі шляхом соціально орієнтованої кластеризації наявних ресурсів і активних учасників територіальних громад.

Голова ГО
«Інститут соціальної політики регіону»

Антон МЕЛЯКОВ

Додаток В

Таблиця В.1.

Визначення змісту поняття «кластер» у наукових працях українських авторів
з економічних наук

Автор, джерело	Зміст поняття
1	2
Батченко Л. та ін. [104]	регіональна мережева структура, орієнтована на розв'язання питань у сфері комплексної або цільової інтеграції господарюючих суб'єктів й удосконалення діяльності за рахунок формування нової системи комунікацій та активізації використання регіональних ресурсів
Богма О. [14]	форма підприємницької діяльності у вигляді добровільного об'єднання пов'язаних спільними цілями підприємств та інституцій, яке має спрямованість на виробництво взаємопов'язаних та доповнюючих товарів спільними зусиллями з метою отримання синергетичного ефекту завдяки міжфірмовому поділу праці та поглибленню спеціалізації при обов'язковій організації довготривалих відносин на плановій основі й використанні досягнень науково-технічного прогресу
Бойко Л. [16]	об'єднання суб'єктів господарчої діяльності, які приймають участь у виробництві та розподілі певних груп товарів, функціонування яких спрямоване на підвищення ліквідності цих товарів на ринку
Бутко Н. [31]	таке об'єднання, яке у цілому сприяє досить великим капіталовкладенням, значній спеціалізації, впровадженню спільних проектів, у яких беруть участь взаємопов'язані підприємства з різних галузей, а також формуванню могутнього ресурсного потенціалу для забезпечення безперервної виробничо-господарської діяльності учасників інтегрованої структури
Войнаренко М. [106]	територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співробітничать із науковими установами та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції та економічного зростання регіону
Внукова Н. [35]	добровільне партнерське об'єднання за територіальною ознакою виробників товарів з постачальниками та іншими інститутами, спрямоване на одержання сукупної економічної вигоди на основі комплексного задоволення своїх виробничих вимог та запитів споживачів
Городиський Т., Михаць С. [44]	територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, які тісно співпрацюють з науковими та освітніми установами, органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та економічного зростання регіону
Ємельянова І. [72]	мережна організація комплементарних, територіально взаємозалежних відносинами співробітництва аграрних підприємств й організацій (включаючи спеціалізованих постачальників продукції, робіт, послуг, а також виробників і покупців), об'єднаних навколо науково-дослідницького центра (вищий учбовий заклад, науково-дослідницький інститут або лабораторія, технопарк, бізнес-інкубатор) з метою оперативного, гнучкого й адаптивного розподілу нових знань, наукових винаходів, результатів досліджень та інших інновацій
Коваленко Н. [108]	добровільне неформальне об'єднання географічно-близьких підприємств-виробників, постачальників сировини, торговельних посередників та обслуговуючих підприємств однієї чи декількох галузей з місцевими

1	2
	органами влади, науковими установами та фінансовими інституціями, метою якого є взаємне підвищення ефективності, конкурентоспроможності та соціально-економічного зростання регіону
Ковальова Ю., Алишева Н. [110]	локалізована територіально-виробнича форма інтеграції взаємодіючих суб'єктів господарювання, банківського, приватного сектору, освітніх закладів, органів влади та суміжних, допоміжних, конструкторських, інноваційних підприємств/організацій, об'єктів інфраструктури, що характеризується виробництвом конкурентоспроможних товарів або послуг, наявністю погодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників і території локалізації кластера, на якій вона перебуває, і що має істотну соціально-економічну значущість для регіону
Ковальова Ю. [109]	форма інтеграції кластерних учасників, яка характеризується гармонізацію інтересів кожного з кластерних суб'єктів, посиленням конкурентних позицій фінансово-економічних суб'єктів на регіональному ринку з метою виробництва конкурентоспроможних товарів або послуг, що має соціально-економічну значимість для процесів управління регіональним розвитком
Кондратенко Н. [113]	група підприємств, у тому числі середніх і малих, що перебувають на одній території, і створюють основу для ефективного економічного розвитку території регіонів і держави в цілому
Кропельницька С. [117]	системи економічних відносин, що виникають між суб'єктами господарювання, об'єднаних на добровільних засадах, базуються на територіальних, технологічних і/або соціальних зв'язках з метою досягнення кращого сумарного фінансового результату кластера та кожного його суб'єкта при високому рівні конкуренції
Мікула Н., Базиліук В. [147]	група географічно локалізованих взаємопов'язаних компаній постачальників устаткування, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, науково-дослідних центрів, вузів та інших організацій, взаємодоповнюючих один одного в досягненні конкретного господарського ефекту з метою підсилення конкурентних переваг окремих компаній, кластера, галузей та регіону в цілому
Ніколаєнко С. [157]	добровільне об'єднання суб'єктів господарювання однієї або різних видів економічної діяльності та сфер суспільного життя, діяльність яких спрямована на реалізацію спільних економічних, соціальних та/або екологічних інтересів на основі координації, узгодження дій, спрямованих на реалізацію інтересів кожного із учасників кластера
Оксенюк С. [160]	організаційно-виробнича форма ведення господарства, що характеризується географічною близькістю суб'єктів, високим рівнем коопераційних зв'язків, максимально ефективним використанням науково-технічного потенціалу, вільним розподіленням наявних ресурсів, що створюється з метою підвищення конкурентоспроможності та зниження вразливості до загроз як окремих суб'єктів, регіону так і цілих галузей національної економіки
Папіж Ю. [166]	територіально-виробнича форма оптимізації господарства гірничодобувного регіону, в основу якої покладено поліструктурну модель інтеграції господарюючих суб'єктів з метою синергетичного використання потенціалу єдиної ресурсної, матеріально-технічної бази з метою нарощування виробництва та розширення напрямів господарчої діяльності для забезпечення відповідного соціального, економічного та

1	2
	інноваційного регіонального розвитку
Пуненко Д. [202]	формалізована концентрація суб'єктів ринку, розмічених у межах певних територій і пов'язаних спільними інтересами і взаємодоповненнями, координована діяльність яких забезпечує сталий синергетичний ефект
Соколенко С. [231]	територіальне об'єднання взаємозалежних підприємств та установ у межах відповідного промислового регіону, що направляють свою діяльність на виробництво продукції світового рівня
Траич А. [243]	економіко-територіальної одиниці у вигляді технологічно інтегрованих галузей, що створюють спільну інфраструктуру і локально концентрований ринок праці та капіталу для впровадження інновацій та одержання додаткової вартості через використання експортного потенціалу на світовому та регіональних ринках

Джерело: складено автором за даними літературних джерел, автори яких наведені у таблиці

Таблиця В.2.

Дисертації з економічних наук, захищені у спеціалізованих вчених радах України, у яких предметом дослідження є кластер, станом на серпень 2024 р.*

№ з/п	Автор	Тема дисертації	Тип дисертації	Рік захисту	Спеціальність	Кластер, що розглядається
1	2	3	4	5	6	7
1	Матросова Л.М.	Організаційно-економічне забезпечення управління інноваціями на промислових підприємствах	Д	2002	08.02.02	Промислові кластери
2	Потрашкова Л.В.	Моделювання управління розвитком підприємства	К	2002	08.03.02	Економічний кластер
3	Гудзь П.В.	Механізм розвитку курортно-рекреаційних територій у сучасних умовах	Д	2003	08.10.01	Курортно-рекреаційний кластер
4	Дудкіна К.А.	Кластери як форма ринкової централізації в умовах сучасних світогосподарських відносин	К	2004	08.05.01	Внутрішні і міжнародні кластери
5	Сідун О.Я.	Регіональні механізми розвитку малого підприємства (на матеріалах Закарпатської області)	К	2004	08.06.01	Підприємницькі кластери
6	Медведкін Т.С.	Інноваційний розвиток економіки України в контексті глобалізації світового ринку технологій	К	2005	08.05.01	Інноваційний кластер
7	Пирець Н.М.	Експортний потенціал України в контексті розвитку світового господарства	К	2005	08.05.01	Експортний кластер
8	Штуль Ю.В.	Регулювання соціальних відносин в Європейському Союзі	К	2005	08.05.01	Соціальний кластер
9	Бабець І.Г.	Інноваційна модель транскордонного співробітництва України та Польщі	К	2006	08.05.01	Міжнародний інноваційний кластер
10	Давиденко І.В.	Організаційно-економічний механізм регулювання розвитку рекреаційної системи регіону	К	2006	08.02.03	Регіональний рекреаційний кластер

1	2	3	4	5	6	7
11	Туріянська М.М.	Концептуальні засади формування джерел інвестиційних ресурсів України	Д	2006	08.01.01	Регіональні кластери
12	Васильєва Н.К.	Економіко-математичне моделювання системного інноваційного оновлення аграрного виробництва	Д	2007	08.00.11	Аграрні кластери
13	Павлиш Е.В.	Організаційно-економічне забезпечення конкурентоспроможності регіону	К	2007	08.00.05	Промислові кластери
14	Бистрякова Ю.І.	Економіко-інституціональне забезпечення еколого-орієнтованого розвитку регіонів	К	2008	08.00.06	Територіальні еколого-економічні та еколого-орієнтовні кластери
15	Волосяк М.В.	Державна регіональна промислово-інноваційна політика	К	2008	08.00.03	Промисловий кластер
16	Заблудська І.В.	Організаційно-економічний механізм забезпечення регіональної промислової політики	Д	2008	08.00.05	Кластер у межах регіональної промислової політики
17	Скотний П.В.	Організаційно-економічне забезпечення активізації євро регіонального співробітництва	К	2008	08.00.05	Транскордонні логістичні кластери
18	Хоменко І.О.	Регіональний розвиток вантажних автотранспортних підприємств	К	2008	08.00.04	Транспортно-економічний кластер
19	Андрющенко К.А.	Природоохоронні кластери зація туристично-рекреаційного комплексу	К	2009	08.00.06	Природоохоронні кластери
20	Іванюта В.Ф.	Методологічне забезпечення розвитку аграрного виробництва регіону	Д	2009	08.00.05	Галузеві територіально-виробничі агропромислові кластери
21	Кадничанський М.В.	Організаційно-економічний механізм корпоративного управління будівельними холдинговими компаніями за збалансованою системою показників	К	2009	08.00.04	Кластери корпоративних підприємств
22	Каніщенко Н.Г.	Кластеризація як чинник конкурентоспроможності національної економіки	К	2009	08.00.01	Галузеві кластери

1	2	3	4	5	6	7
23	Мохаммед Собхі Кдеір Хавамлех	Державне регулювання галузі туристичних послуг як стратегія розвитку національних конкурентних переваг	К	2009	08.00.03	Спряжені кластери
24	Нямешук Г.В.	Вплив іноземних інвестицій на формування економічного потенціалу підприємств космічної галузі України	К	2009	08.00.02	Галузевий інноваційний кластер
25	Скидоненко Н.В.	Організаційний механізм взаємодії авіакомпаній з суб'єктами ринку туристичних послуг	К	2009	08.00.04	Авіатуристичний кластер
26	Швець І.Ю.	Регіональне управління конкурентоспроможністю туристичних послуг: методологія і практика	Д	2009	08.00.05	Туристичний кластер
27	Амбросенко О.П.	Забезпечення комплексного розвитку сільських територій (на прикладі Житомирської області)	К	2010	08.00.05	Територіальні логістичні господарські системи-кластери
28	Ботушан М.І.	Маркетингова комунікативна діяльність підприємств метизної підгалузі	К	2010	08.00.04	Виокремлені кластери
29	Дацко О.І.	Організаційно-економічне забезпечення формування міжрегіональних кластерів народних текстильних промислів	К	2010	08.00.05	Міжрегіональний кластер народних текстильних промислів «Екологічний ракурс»
30	Кічук Н.В.	Економічні складові забезпечення конкурентоспроможності підприємств молочної галузі Південного регіону України	К	2010	08.00.04	Регіональний кластер з переробки молока
31	Колесов С.В.	Оцінювання та формування інноваційно-інвестиційного потенціалу промислових підприємств (на прикладі машинобудування м. Краматорська)	К	2010	08.00.04	Інноваційний кластер
32	Мігущенко Ю.В.	Пріоритети конкурентоспроможності українсько-польського співробітництва в туристичній сфері	К	2010	08.00.02	Транскордонний туристичний кластер

1	2	3	4	5	6	7
33	Подсолонко М.В.	Актуалізація маркетингу в кластерній організації рекреаційного підприємництва	К	2010	08.00.04	Рекреаційні кластери
34	Рачинський О.С.	Економіко-прогностична модель природокористування урбанізованого регіону	К	2010	08.00.06	Територіально-просторовий економіко-екологічний кластер
35	Рижикова Н.І.	Підвищення ефективності функціонування підприємств бурякоцукрового підкомплексу регіону	К	2010	08.00.04	Галузево-територіальні бурякоцукрові кластери
36	Рощина Н.В.	Організаційно-економічні основи управління процесами інноваційного розвитку морських портів	К	2010	08.00.04	Дворівневий морський інноваційний кластер
37	Сілічева Н.Є.	Організаційно-економічні складові створення виробничих кластерів (на прикладі підприємств Українського Придунав'я)	К	2010	08.00.04	Інформаційно-аналітичний кластер
38	Тарасович Л.В.	Організаційно-економічні основи функціонування агрохімічного сервісу	К	2010	08.00.04	Регіональний агрохімічний кластер
39	Гахович Н.Г.	Економічне регулювання екологізації промислового виробництва	К	2011	08.00.03	Регіональні і міжрегіональні екологічні кластери
40	Гоблик-Маркович Н.М.	Маркетингове забезпечення розвитку туризму в прикордонному регіоні	К	2011	08.00.05	Транскордонний туристичний кластер
41	Грабчук І.Ф.	Інноваційна складова зростання ефективності кормовиробництва	К	2011	08.00.04	Територіально-виробничий кластер
42	Коваленко Н.М.	Впровадження кластерної моделі розвитку молокопереробних підприємств харчової промисловості	К	2011	08.00.04	Молочнопромисловий кластер
43	Махновська Н.Д.	Організаційно-економічні основи створення кластерної форми діяльності оператора поштового зв'язку	К	2011	08.00.04	Поштовий кластер
44	Похильченко О.А.	Концепція кластера у формуванні потенціалу конкурентоздатності деревообробних підприємств	К	2011	08.00.04	Бізнес-кластери

1	2	3	4	5	6	7
45	Самойленко Б.В.	Організаційно-економічні засади ринкової трансформації регіональних водогосподарських комплексів	К	2011	08.00.05	Водогосподарські кластери
46	Смаглій В.О.	Еколого-економічна ефективність вапнування у зоні радіоактивного забруднення	К	2011	08.00.06	Регіональний агрохімічний кластер
47	Смірнова О.О.	Науково-прикладні засади розвитку регіональної інноваційної системи	К	2011	08.00.05	Інноваційні кластери
48	Цепенюк Н.М.	Промисловість будівельних матеріалів у системі стратегічного розвитку економіки регіону	К	2011	08.00.05	Будівельні кластери

Таблиця В.3.

Розподіл жителів Солоницівської селищної територіальної громади по соціальним групам, станом на 01.01.2024 р.

№ з/п	Соціальна група	Всього осіб
1	2	3
1	Люди похилого віку	4782
2	Люди з інвалідністю (дорослі)	1455
3	Діти з інвалідністю	115
4	Люди з частковою або повною втратою рухової активності, пам'яті	-
5	Люди з невиліковними хворобами, що потребують тривалого лікування	386
6	Люди з психічними та поведінковими розладами, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин	1278
7	Бездомні	-
8	Безробітні (зарєєстровані)	-
9	Малозабезпечені родини (кількість родин/кількість осіб)	75/228
10	Багатодітні сім'ї (кількість сімей) у них дітей	171 658
11	Одинокі батьки/матері з них матері	50 50
12	Кількість сімей де є діти із затримками та розладами розвитку	-
13	Кількість осіб з числа дітей - сиріт або позбавлені батьківського піклування	51
14	Опікунські сім'ї та сім'ї піклувальників склад сім'ї в них дітей	31 31 37
15	Прийомні сім'ї склад сім'ї у них рідні діти	2 5 2
16	Кількість дитячих будинків сімейного типу у них дітей-вихованців у т.ч. рідних дітей батьків/ вихователів	1 8 2
17	Кількість сімей де проживають особи з психічними розладами (кількість сімей/кількість осіб в сім'ї) кількість дорослих осіб в сім'ї які не мають психічних розладів	- -
18	Люди, які постраждали від насильства за ознакою статі, домашнього насильства	86
19	Люди, які потрапили в ситуацію торгівлі людьми	-
20	Кількість сімей, які виховують дитину з інвалідністю у них дітей	130 130
21	Кількість сімей, де є дорослі інваліди	1386
22	Кількість сімей, в яких існує ризик вилучення дітей та передачі до закладів державного утримання	-
23	Кількість сімей, в яких вилучено дітей кількість дітей яких вилучено	- -
24	Кількість сімей, діти яких перебувають в інтернатних закладах	-

Продовження табл. В.3

1	2	3
25	Ветерани війни, особи, які мають особливі заслуги перед батьківщиною, постраждали учасники Революції Гідності	-
26	Кількість сімей загиблих (померлих) ветеранів війни та члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України	153
27	Цивільні особи, які постраждали внаслідок бойових дій, терористичних актів, збройних конфліктів, тимчасової окупації (ВПО)	16691
	з них дітей	2341

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 13:47:22 23.04.2025

Назва файлу з підписом: Corr. 12_04Литвинов О._dis_27.03.2025.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 3.1 МБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Corr. 12_04Литвинов О._dis_27.03.2025.pdf
Розмір файлу без підпису: 4.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: ЛИТВИНОВ АНДРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

П.І.Б.: ЛИТВИНОВ АНДРІЙ ОЛЕКСІЙОВИЧ

Країна: Україна

РНОКПП: 3163707735

Організація (установа): ФІЗИЧНА ОСОБА

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 13:47:19
23.04.2025

Сертифікат виданий: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК"

Серійний номер: 5E984D526F82F38F04000000572CB60147840206

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Удосконалений

Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.02.05 13:00